STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 08672

ALE VERK FUN MENDELE MOKHER SEFARIM

Mendele Mokher Sefarim

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אַלע ווערק

פון

מענדעלע מוכר ספרים

(ש. י. אבראמאוויץ)

צעהנטער באנד

ניו-יאָרק
היברו פּאָבלישינג קאָמפּאַני
52-50 עלדרידזש סטריט
1920

אינהאלט:

1. מענדעלע מוכר ספרים, זיין לעבען און זיינע ווערק פון דוד פרישמאן.
2. אנ'אייניקעל דעם זיידען, פון בעל-מחשבות
3. א רעפעראט צו זיין 75 יעהריגען יובילעאום. פון ש. ניגער
4. מענדעלעס „נוסח", פון ח. נ. ביאליק.
5. מענדעלע מוכר ספרים, פון יעקב פיכמאן.
6. צוויי מענשען, פון דר. א. מוקדוני.
7. ווי שעהן איז דער בוים, פון שלום עליכם.
8. די קליאטשע, פון א. רייזען.

מענדעלע מוכר ספרים

(שלום יעקב אבראמאָוויץ.)

זיין לעבען און זיינע ווערק

מענדעלע מוכר־ספרים

(שלום יעקב אבראמאָוויטש)

זיין לעבען און זיינע ווערק

איך געדענק: מיט דער אייזענבאהן, אין דער דריטער קלאַס, פאָהרט א יונגער־מאַן און האַלט אין דער האַנד א בוך. דער יונגער מאַן איז זעהר פערטיעפט אינ׳ם לייענען. דרויסען ליעגט אויסגעגאָסען דער גליהעדיגער זומער אויף פעלד און באַרג, אויף בוים און שטיין און אויף די טעלעגראַפען־שטאַנגען, וועלכע לויפען פאַרביי, און די פינק־פייגעל און די לערך־פייגעל טשוויטשערען, אַז עס נעהמט אַזש אָן ביי דער נשמה — דער יונגער־מאַן אָבער זעהט נישט און הערט נישט. זיין גאַנצער זין איז געפאַנגען גענומען פונם בוך. עפּעס האָט ער דאָרט פאַר זיך איינעם, א ליב מלמד, וועלכער געהט זוכען פּרנסה, דען ער איז געוואָהר געוואָרען, אַז עס זענען, ברוך־השם, פאַרהאַן פּרנסות אויף דער וועלט אויך חוץ מלמדות. א וואונדערליכע בריה איז דער דאָזיגער מלמד. פון זיין זייט איז קיין מניעה נישט דאָ, ער זאָל זיך נעהמען צו וואָס פאַר א מלאכה עס איז, צו א שניט־קראָם אָדער צו א פאַבריק, צו ווערען באַנק־דירעקטאָר אָדער צו האַנדלען מיט אתרוגים. וואָס איז דאָ די נפקא־מינה ? א איד איז, ברוך־השם, פעהיג צו אַלסדינג; השם־יתברך מוז נאָר געבען, ער זאָל האָבען א שטיקעלע מזל און אַזוי ווייטער. ליב מלמד שטעלט זיך אָב ביי א תבואה־שפּייכלער, נעהמט א האַנדפול ווייצען און זיפּט זי דורך די פינגער, ווי איינער, וועלכער קוקט־דורך א פּראָבע, אום צו וויסען, וואָס זי איז ווערט. א צווייטער איד שפּרינגט־אונטער און פרעגט, אויב ער וויל קויפען, און ר׳ ליב דערלאַנגט א שאָקעל מיט׳ן קאָפּ און א ציה מיט דער נאָז, יענעם ציה, פון וועלכען עס הערט זיך א „ניין” אָהן ווערטער. ווער מיר ווייצען, וואָס מיר ווײ־

צען. — אלא וואָס דען האָט ער געזיפצט? אַ קשיא אויף אַ מעשה! אַ איד דאַרף זיך קענען אויף אַלסדינג, טאָמער מאַכט זיך אַ מעשה, ער וועט אַמאָל דאַרפען ווערען אַ תבואה־סוחר, זאָל ער קענען זאָגען: אין ווייצען האָב איך, ברוך השם, אַ שטאַרקע ידיעה; גענוג ווייצען איז מיר אין מיין לעבען דורך די האַנד געגאַנגען און אַזוי ווי. און אַזוי ווי. ר׳ ליב ליעגט אין דער אכסניא אויפ׳ן בעטעל מיט׳ן פּנים אַרויף, פערזונקען אין שלאָף, און בלאָזט און טראָמפּייטערט מיט דער לאַנגער און קרומער נאָז ווי אַ שופר, און זיין קאָלעגע שטעהט איבער איהם מיט אַ ליכט אין דער האַנד און בע־טראַכט איהם און מעסט איהם מיט די אויגען אַלע זיינע אברים. דער גוף, משטיינס־געזאָגט, עפּעס אַ שטיק שאַרבען, טרוקען ווי אַ טרוקענער בוים, דאַר און אָהן אַ כזית פלייש. די הענד, ווי די דינע אויסגעדאַרטע שפּענד־לעך, און די בלויע אָדערען זענען אָנגעשוואָלען און טרעטען שטאַרק אַרויס. דאָס פּנים איז אַ מין אַלטע חורבה: איינגעפאַלענע באַקען, איינגעזונקענע אויגען, אַ לאַנגע נאָז מיט אַ גאָרב, וועלכע הויבט זיך אויף און שטאַרט אַרויס פון דער מיט, ווי אַ קוימען פון אַ הויז נאָך אַ שרפה, אין וועלכען דער דאַך איז פערברענט געוואָרען, און נישט וויים פון דאָרט אַ אָרעמער, דאַרער בעזעם — דאָס קורצע, גראָה געוואָרענע בערדעל. דער חבר מיט׳ן ליכט אין דער האַנד קוקט, און פּלוצלינג פערשטעהט ער, און ער בעטראַכט איהם מיט אַ געפיהל פול פעראַכטונג און טראַכט זיך: „ווי שען איז דער דאָזיגער בריה, ווי גרויס איז די בריה׳שקייט פונ׳ם דאָזיגען „אַרבייטער“! וואָס האָט עם געטויגט אַ זעלכען, צו געהען אין דער וועלט אריין און צו זוכען אַ נייעם לעבען? באַלד אָבער זאָגט דער דאָזיגער בעטראַכטער צו זיך אַליין: „און דו אַליין, צו וואָס האָט דיר געזאָלט דאָס דאָזיגע נאַרישקייט?“ און אַזוי ווי. און אַזוי ווי.

דער יונגער מאַן האָט צופעליג אויפגעהויבען די אויגען פונ׳ם בוך און האָט זיך פערחלומטערהייד אַרומגעקוקט. עפּים אַ איד, אויסגעוויקסט און אויסגעדאַרט, זיצט אינ׳ם וואַגאָן אויף איינער פון די בענק און רעדט מיט זיינעם אַ חבר און איז איהם מסביר איין עסק וועגען אַ שטעל פון אַ דירעקטאָר פונ׳ם עלעקטרישען טראַמוויי, צו וועלכער ער בעדאַרף נאָר די האַנד אויסצושטרעקען, האָט ער זי שוין. אַ צווייטער איד זיצט אויף אַ צווייטער באַנק מיט זיינעם אַ בעקאַנטען און בשעת רעדען טאַפּט ער איהם ביי דער פאָלע פון זיין קאַפּאָטע און זאָגט איהם מבינות אויפ׳ן טוך און וויפיעל עס איז ווערט און דרך־אגב ווי לאַנג עס וועט אויסהאַלטען. אויף דער דריטער באַנק שלאָפט אַ איד מיט׳ן פּנים אַרויף און שנאַרכט און בלאָזט, און זיין גוף איז עפּעס אַ שטיק צעבראָכענער שאַרבען, דאַר און אָהן אַ כזית פלייש.

דער יונגער מאַן האָט געדאַנקענלאָז ווידער אַראָבגעלאָזט די אויגען אין בוך אַריין און האָט ווייטער געלייענט.

וואונדערבאַר! ער האָט גאָר נישט געפיהלט, אַז ער האָט געהאַט אויף אַ מינוט מפסיק געווען. אַלעס, וועלכעס ער האָט דאָ געזעהען אין׳ם וואַגאָן אַרום און אַרום, איז איהם פאַרגעקומען, ווי ווען עס וואָלט געווען גלייכ־פאַלס נאָר אַ שורה פונ׳ם בוך אַרויס און דער זעלביגער מחבר האָט אויך זי געשריבען. ער האָט זיך גאָר נישט געפיהלט אונטערבראָכען.

און דער יונגער מאַן פערטיעפט זיך ווידער אין זיין בוך און ער לייענט ווייטער: „...די היץ פּלאַקערט. אַ הונד ציהט זיך אויס אויפ׳ן בויך און עטהעמט שווער פאַר גרויס ווארעמקייט. צייטענווייז הויבט ער אויף דעם קאָפּ, שטעקט אַרויס דעם צונג און דערלאַנגט פּלוצלינג אַ חאַפּ — און האָט אַ פליעג אינ׳ם מויל. אַ הוהן מיט אויסגעשפּרייטע פליעגלען קויערט אין אַ ווינקעל, און פון אונטער איהר הערט זיך דאָס פּיפּטשען פון די יונגע היהנדלעך. די דאָזיגע משפחה האָט יעצט איהר אַברוה־צייט נאָכ׳ן אַרומ־לויפען און אַרומנאָרען אינ׳ם מיסט. עס זעהט זיך קיין לעבעדיג נפש, אַלעס איז שטיל און ווי פערגליווערט. קיה פאַשען זיך אין פעלד, די קינדער זע־נען איינגעשלאָפען אין די חדרים און די גרויסע געהניצען און שטרעקען זיך, ווער אין דער היים און ווער אין קראָם, און געהען־אויס פאַר אַ טרונק קאַלט וואַסער. אויף אַ וואַנד קלעטערט אַ קאַץ, און פּלוצלינג אין דער מיט אויף דער וואַנד שטעלט זי זיך אָב, דרעהט־אויס דעם פּנים און קוקט און טראַכט, אויב זי זאָל ווייטער קלעטערען אָדער זי זאָל צוריק אַראָב. פון ווייטען ציהט זיך אַ גרינער פּאַס פון בוימער דאָרט, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב...“

דער אייזענבאַהן־צוג האָט זיך אין דער דאָזיגער מינוט אָבגעשטעלט אויף עפּעס אַ סטאַנציע אויפ׳ן פעלד. דער יונגער מאַן לעגט אוועק דאָס בוך אויף אַ ווײַלע, און קוקט אַרויס דורכ׳ן פענסטערעל. עפּעס אַ הונד ליעגט אין דער זון מיט איין אַרויסגעהאַנגענער צונג און חאַפּט אַ פליעג. אַ הוהן קויערט אויף איהרע היהנדעלעך. אין פעלד פּאַשעט זיך אַ קוה און שטעקט אַרויס דעם צונג און זוכט קאַלט וואַסער. אַ קאַץ קלעטערט אויף אַ וואַנד. פון ווייטען לייכט זיך אַ גרינער פּאַס פון בוימער דאָרט, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב...

און וואונדערליך! ווען דער יונגער מאַן האָט ווידער אָנגעהויבען לייע־נען אינ׳ם בוך, האָט ער גאָר נישט געפיהלט, אַז ער האָט געהאַט מפסיק געווען. די גאַנצע סצענקע, וועלכע ער האָט דאָ געזעהען דורכ׳ן פענסטער. איז איהם פאַרגעקומען נאָר ווי אַ שטיק פונ׳ם בוך אַרויס. דערזעלביגער מחבר האָט אודאי געמוזט אויך זי שרייבען...

און דער יונגער מאַן פערטיעפט זיך ווידער אינ׳ם בוך און לייענט ווייטער: — די גאַנצע ביטערקייט פונ׳ם אידישען לעבען, דאָס גאַנצע פערשאָלטענע גלות־לעבען פון מיליאָנען אידען אין רוסלאַנד וויבעלט און שוויבעלט איהם דאָ אנטקעגען פונ׳ם דאָזיגען בוך אַרויס. און דאָס אומ־גליק איז אָהן אַ ברעג. און אַליין זענען זיי זיך שולדיג. און עס איז קיין אויסוועג און קיין רעטונג נישט פאַרהאַן. זאָלען זיי דאָרט אונטערגעהען אין זייער שמוץ! — די פירכטערליכע אָרעמקייט האָט זיי געמאַכט פאַר מנוולים, אַז עס נעהמט אָן איין עקעלהאַפטיגקייט. די גרויסע, אַלטע טאָר־בע — דאָס איז דער הויפּט־עיקר פון אַלע זייערע חלומות און געשעפטען און פּרנסות און בעגריפען און דער אינהאַלט פון זייער גאַנצען לעבען. און זייער לעבען — דאָס איז גאָר קיין לעבען נישט. אַ מפּל־קינד ביי די אומות העולם האָט אין זיין קלענסט פינגערל מעהר לעבען, ווי מיר געפינען אין אַלע רמ״ח גליעדער און שס״ה אָדערען פון דער גאַנצער כנסת־ישראל. ביי די כנסת ישראל אין דער ענגער גאַס איז קינדהייט אַ זעלטענקייט. די קינ־דער פון דער אידענגאַס „זענען אַלטע אידען אין יעדער הינזיכט: אין זייער קליידונג, זייער טרויריגקייט, זייער זאָרגען און מורא־האָבען און פאַרזיכ־טיג־זיין, וועלכע ליעגען זיי אויף די פּנים׳ער אויסגעגאָסען, נאָר מיט׳ן אונטערשיעד, אַז זיי זענען נאָך קליין און אָהן בערד און קינדלען נישט; און די קליינע אידישע מיידעלעך זענען אַלטע אידענעס הן אין זייער שפּראַך, הן אין זייער אויפפיהרונג און אונטערטעניג־זיין און איינגעהאַל־טענקייט און ליידען־קענען און אפילו אין זייער קלוגהייט, נאָר מיט׳ן אונ־טערשיעד, אַז זיי זענען קליין און נאָך נישט חתונה געהאַט׳ע. קינדער אָהן אַ קינדהייט איז אַ טרויעריגע און שרעקליכע ערשיינונג, וועלכע ברענגט דאָס הארץ און מאַכט אומעטיג די נשמה, ערוועקט עקעלהאַפטיגקייט און רחמנות צוגלייך!״ — און פּלוצלינג, צוזאַמען מיט דעם דאָזיגען בייסעדי־גען און ביטערען שפּאָט, וועלכער פרעסט זיך איין ביז אין דער נשמה און גראָבעלט זיך אריין ביז אין דעם אָבגרונד און רייסט מיט אייזערנע צוואַנ־גען שטיקער פלייש פון דער גאַנצער אומה — פּלוצלינג פלייצט אויס אויך אַ גאַנצער ים פון רחמנות און פון מיטלייד און עס הערט זיך דער קרעכץ, וועלכער ערשיטערט, און עס בעוועגט דאָס הארץ ביז צום וויינען...

דער יונגער מאַן לאָזט דאָס בוך אויספאַלען פון דער האַנד און פער־מאַכט די אויגען און הויבט־אָן צו חלומ׳ען: יענער גרויסער עקעל צום דאָ־זיגען לעבען, צום הינטישען, אָהן אַ ברעג און אָהן אַ סוף און אָהן אַ תכלית, נעהמט אויך איהם אַרום. דער בייסעדיגער שפּאָט הויבט־אָן צו קאָכען אין איהם און פּלאַצט אַרויס. פּלוצלינג אָבער גיעסט זיך אויס אין זיין גאַנצעם אינערעס אַ שטראָם פון אַ ווייכען אונענדליכען מיטלייד מיט דעם

דאָזיגען צעוויטאָגטען און געקוועלטען פאָלק, וועלכעס ליידט אזוי אונ־ענדליך און פאר וועלכעס עס איז קיין אויסוועג און קיין רעטונג נישט פאַרהאַן — און זיין הארץ וויל איהם פּלאַצען פאר גרוים וועהטאָג...

און ווידער איז דאָס וואונדער! דער יונגער מאַן האָט גאָר נישט געפיהלט, אַז ער האָט געהאַט מפסיק געווען. אויך זיין שפּאַט און אויך זיין מיטלייד זענען נאָר געווען אַ מין „פּאַרטזעצונג" פונ'ם אינהאַלט פון בוך. ער האָט נישט מעהר געשפירט קיין שום אונטערשיעד צווישען זיך און צווישען דעם מחבר פונ'ם בוך און צווישען דעם בוך און צווישען דער וועלט, וועלכע איז אַרום און אַרום איהם — אַלעס האָט זיך דורכגעמישט און צונויפגעגאָסען און איז געוואָרען איינס...

דער מחבר פון יענעם בוך האָט געהייסען מענדעלי מוכר ספרים, און דער יונגער מאַן, וועלכער האָט געלייענט, דאָס בין איך געווען.

איך האָב דענסמאָל פּלוצלינג אָנגעהויבען צו פערשטעהען, אַז אַ קינסט־לער, אזוי איינער ווי מיר האָבען זיין גלייכען נישט, רעדט צו אונז פון יענעם בוך און פון אַלע אַנדערע ביכער, וועלכע ער האָט אונז געשריעבען. ווען ביי'ם לייענען אַ בוך פיהלט דער לעזער נישט דעם אונטערשיעד צווי־שען דער שילדערונג פון טיפען און אויסען־וועלט און אינער־וועלט און אינער־לעבען און צווישען דער ממשות'דיגער וועלט מיט איהרע בעשע־פענישען און איהרע חיות און עופות און איהר זונען־ליכט און נאַכט־פינס־טערניש און אַלעס, וואָס אַ מאָדערנער מענש טראַכט און פיהלט — איז עס אַ בעוויז, ווי קיין גרעסערער קען שוין נישט זיין, אַז מיר האָבען דאָ פאר זיך אַ גרויסען קינסטלער אזא קינסטלער איז אין אונזער מאָדערנער ליטעראַטור נאָך נישט געווען.

זינט דענסמאָל זענען די ביכער פון מענדעלי מוכר־ספרים נישט מעהר אראָב פון מיין טיש, און איך לייען זיי און לייען זיי אַלעמאָל אויפס ניי. אָבער וואונדערליך: וואָס מעהר איך לייען אין די דאָזיגע ביכער, ענטדעק איך אַלץ מעהר אין זיין נייעס...

.1

דאָס ערשטע, וואָס פאַלט אונז בעזונדערס אין די אויגען אריין ביי מענדעלי מוכר־ספרים, באַלד ווי מיר עפענען איינס פון זיינע ביכער און לייענען אין איהם עטליכע שורות, איז, אַז זיין קונסט איז איין אָריגינע־לע קונסט, ווי מיר האָבען איהר גלייכען נישט ביי קיין שום אומה ולשון.

בנוגע צו מענדעלי זענען מיר געוועהנט צו הערען די אַנזיכט אַז ער היט נישט די אָנגענומענע געזעצען פון די ערצעהלונג־שרייבער און איז אייגענטליך גאָר קיין „ערצעהלער נישט, דאָס הייסט, ער איז נישט קיין ערצעהלער אין דעם זין, ווי מיר זענען עס געוועהנט ביי׳ם לייענען ערצעהלונגען אין אַנדערע שפּראַכען. אָבער דאָס אַט איז די גאַנצע הויפּט־זאַך, פון וועלכע עס רעדט זיך דאָ. ער האָט נישט קיין שום יניקה פון אַנדערע, ער האָט נישט פאַר זיך קיין שום מוסטער פון אַנדערע, ער אַרבייט נישט לויט קיין שום פאָרם פון אַ קינסטלער, וועלכער איז פאַר איהם געווען, נאָר אַלעס, וואָס ער טהוט טהוט ער פון זיך אַליין. ער האָט זיין אייגענע אַרט פון בעטראַכטען זיין אייגענע אַרט פון בעגרייפען און אויפפאַסען, זיין אייגענע אַרט פון טעכניק, פון מאָלען און בויען, פון צייכענען, פון ערצעהלען און פון פערשטעהן־געבען, און אפילו זיין אייגענע אַרט ווי זיך צו בעדיענען מיט דער שפּראַך — אַזוי אַז כמעט קומט ער אונז פאַר ווי אַ נאַטור־קינסטלער. ווען מיר זאָלען נעהמען עפּעס איין ערצעהלונג פון איינעם פון די בעסטע שרייבער, וועלכע מיר האָבען, און זאָלען זי איבערזעצען אין איין אַנדער שפּראַך, בין איך זיכער, אַז צווישען צעהן לעזער, וועלכע וועלען זאָגען „גוט", וועט אַלעמאָל זיין איינער, אַ קריטיקער, וועלכער וועט טענה׳ען: שוין — אָבער סוף כל סוף איז דאָך דאָס גאַנצע נאָר אַ נאַכאַהמונג פון אונזערע זאַכען, נאָך דעם ווי דער פּערפאַסער האָט זיך גוט צוגעקוקט צו אונזערע פאָרמען און האָט זיך זיי אויסגעלערענט; העכסטענס, וועט ער זאָגען, איז דער שטאָף אַ נייער. אָבער ווען מען וועט איהם איבערזעצען מענדעלי, וועט ער אַ מינוט נישט וויסען, אויף וועלכער וועלט ער איז. אַלעס וועט איהם פאָרקומען אַזוי ניי און אַזוי פרעמד און נישט נאָר דער שטאָף, נאָר אויך דער פאָרטראָג און די גאַנצע פאָרם און די גאַנצע אַרט צו דערצעהלען — און פאַרט וועט ער פיהלען אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַ גרויסע קונסט. מעגליך, אַז צום סוף וועט ער קומען צו דעם שלוס: אפשר איז דאָס אידישע קונסט — אין דעם זעלביגען זין, ווי מען רעדט פון אַ יאַפּאַנישער אָדער איין איסלאַמישער קונסט וכדומה. און נישט נאָר צווישען פרעמדע, נאָר אויך צווישען אונז אַליין, ווען עס וועט זיין איינער, וועלכער האָט זיין געשמאַק אויסגעבילדעט אין דער פרעמדער שולע, וועט ער קומען צום זעלביגען שלוס: אַלעס וועט איהם פאָרקומען אַזוי פרעמד און אַזוי ניי און וואונדערליך, נאָר נישט ווי ער איז געוועהנט, און פאַרט וועט ער פיהלען אין יעדען וואָרט אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַ שאַץ פון קונסט, ווי מיר האָבען זיין גלייכען קיינמאָל פריהער נישט געהאַט אין אונזער ליטעראַטור. מענדעלי איז אָריגינעל אינגאַנצען. ענדליך זענען מיר געקומען צו דער קונסט פונ׳ם אידישסטען איד,

העכסטענס, ווען מיר וועלען שטארק זוכען, וועלען מיר ביי מענדעלי געפי־ נען א קליינע השפעה פון צערוואנטעס, און די דאזיגע השפעה איז נישט נאר אין דער עהנליכקייט צווישען איהם און דעם גרויסען שפאניער אין בעטרעף פון דער סאטירע און פון דעם לירישען גייסט, נאר אויך אין א געוויסער הינזיכט אין דעם אופן פון דעם פארטראג. העכסטענס וועט דער, וואס גריבעלט זיך, קענען געפינען ביי איהם אויך א געוויסע איינ־ ווירקונג פון גאגאל; אזוי ווייניג ווי יענער האט זיך אין זיינע פארמען גע־ לאזט בינדען פון אלגעמיינע געזעצען, אזוי ווייניג לאזט זיך אויך מענ־ דעלי בינדען. אפשר אויך א קליין ביסעל איינפלוס פון טאלסטאי וועט מען ביי איהם קענען דערגריבלען; אזוי ווי יענער, אזוי לאזט אויך ער זיך ישט אריין אין אבסטראקטע פסיכאלאגישע חקירות און גראבלענישען, זר ער צייכענט איינפאך דאס אויסווענינגע פונ׳ם מענשען לאזט איהם נדען עטליכע ווערטער, לאזט איהם שווייגען, לאזט איהם א זיפץ געבע! דער א לאך, און מיר ווייסען אויגענבליקליך, וואס עס טהוט זיך אב ביי איהם אין דער נשמה. אינ׳ם גאנצען און גרויסען אבער איז מענדעלי דורך און דורך אריגינעל. און הויפטזעכליך איז ער מאלער. אזוי ווי ער מאלט, מאלט מען נישט אין אייראפא און מאלט מען נישט אין אזיען; העכסטענס מאלט אזוי דער קינסטלער אין דער אידען־גאס, וועלכע איז א סינטעזע זון אייראפא און אזיען צוזאמען; אזוי מאלט מענדעלי, דער אידישסטער יד, ווען ער איז צופעליג א קינסטלער.

די הויפט־מאמענטען, אין וועלכען מענדעלי׳ס קונסט און קענען ווייזט בעזונדערס ארויס, זענען אייגענטליך די דאזיגע: ער קאן מאלען דאס בען אין דער אידישער גאס אין אלע זיינע ערשיינונגען און מיט אלע זיינע איינצעלהייטען און מיט אלע זיינע טיפען, אזוי אז עס איז כמעט נישט פארהאן קיין טיפ, וועלכען ער האט אונז נישט פארגעשטעלט; ער איז א לירישעם געמיט און ער קען מאלען נאטור־בילדער, זומער־און ווינ־ טער־לאנדשאפטען, פעלד און וואלד, חיות און עופות און אזוי ווייטער אין א מאס, ווי מיר האבען עס נאך נישט געהאט ביי קיין שום אידישען דיכטער ביז איהם. ער קען לאכען דאס ביטערע גאליגע געלעכטער פונ׳ם סאטיריקער, וועלכעס שניידט ביז אין הארץ אריין, און אבער — באלד דערויף קען ער דערלאנגען יענעם גרויסען געוואלטיגען קרעכץ, וועלכער איז אנגעזאפט מיט איין אונענדליך מיטלייד און וועלכער מאכט אונז ווייי־ נען. איך קען נישט קיין איינציגען דיכטער ביי אונז, ביי וועלכען עס זאל, אזוי ווי ביי איהם, פון יעדען ווארט ארויסשרייען יענעם אונבארעמהאר־ ציגע בעוואוסטזיין: אז ס׳איז נישט פארהאן קיין שום האפנונג און קיין שום אויסוועג און רעטונג. ווען עס טרעפט אונז עפעס א פירכטערליכער

פאַגראַם, צום ב"ש ווי דער קישינאַוועה, איז אפשר מעגליך, אַז מיר ווייסען דאָן נאָך נישט, ווי זעהר אומגליקליך מיר זענען און ווי זעהר מיר זענען אָהן אַ שום שטיקעל האָפנונג, אָבער ווען מיר ענדיגען לייענען איין ער־צעהלונג פון מענדעלי צום ב"ש דאָס „ווינשפינגערל", דאַן זענען פאַרהאַן מינוטען, וואָס אונזער גאַנץ אונמענשליך אומגליק קומט אונז פּלוצלינג צום בעוואוסטזיין, אַזוי קלאָר און דייטליך, אַז האָטש געה און ווער משוגע פאַר גרוים צרות, און עס ווילט זיך אָפּט אַרויספּלאַצען מיט אַ יאָמערליך געוויין, ווי איין אומבעהאָלפען קינד — און גראָד די דאָזיגע ערצעהלונג האָט אונז דאָך אַזוי אָפּט לאַכען געמאַכט מיט זיין הומאָר און זיין סאַטירע!

און ווי פערשטעהט מענדעלי דאָס מאָלען פונ'ם לעבען אין דער אי־דישער גאַס! ער האָט אַרומגענומען דאָס גאַנצע אידישע לעבען אינ'ם געסעל פונ'ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפט פונ'ם פאָריגען יאָהרהונדערט, און אַ טייל אויך פון דער צווייטער העלפט פון יענעם יאָהרהונדערט, און האָט אונז דערפון געגעבען אַ גוואַלטיג בילד מיט אַלע איינצעלהייטען און מיט אַלע קלייניגקייטען און מיט אַלע ברעק־קעלעך, אַז ווען אפילו מיר זאָלען שוין זיין ווייט דערפון, צווינגט ער אונז, דאָס דאָזיגע פירכטערליכע לעבען צום צווייטען מאָל פון פאָרענט ביז'ן סוף מיט דער פאַנטאַזיע ווידער דורכצולעבען. ווען מיר זאָלען צום ב"ש אָנ־נעהמען, אַז עפּעס אַ מבול איז געקומען און האָט אָוועקגעווישט פון דער ערד די גאַנצע אידען־גאַס און דאָס גאַנצע לעבען דאָרט און האָט נישט איבערגעלאָזט דערפון קיין שריד ופליט און קיין שום סימן, און נאָר דורך אַ צופאַל זענען אונז געבליבען די פיער גרעסערע ערצעהלונגען פון מענדעלי מוכר־ספרים: „פישקע דער קרימער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערל", און שלמה ר' חיים'ס", און נאָך אַ צוויי־דריי פון ד„י קלענערע ערצעהלונגען, — דאַן איז ביי מיר קיין שום ספק נישט, אַז לויט די דאָזיגע איבערבלייבענישען וואָלט דער קומענדער פאָרשער גאַנץ גוט געקענט ווידער צונויפזעצען זיך די גאַנצע קאַרטינע פונ'ם אידישען לעבען אינ'ם געסעל פונ'ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ער־שטער העלפט פונ'ם 19טען יאָהר־הונדערט, אַזוי אַז ס'וואָלט איהם נישט פעהלען דערצו קיין קוצו של יו"ד.

ווילסט אפשר וויסען, ווי דאָס געזיכט און ווי דאָס גאַנצע געשטאַלט פונ'ם איד האָט אויסגעזעהען? ביי מענדעלין קענסט דו עס געפינען! מענ־דעלי מאָלט אונז דעם איד מיט זיין געזיכט, זיין נאָז, זיינע אויגען, זיין געקנייטשטען און נישט־געקנייטשטען שטערען, זיינע הענד און פיס; מאָלט אונז, ווי אַזוי דרעהט ער מיט דער נאָז און וואָס יעדער דרעהה בע־טייט, ווי אַזוי קוקט ער מיט די אויגען, איין אויג אַהער און איין אויג

אהין, און וואס יעדער קוק איז דער טייטש, ווי אזוי מאכט ער מיט די הענד און מיט די פים און וואס יעדער מאך לאזט אונז הערען, ווי אזוי געהט ער און ווי אזוי שטעהט ער און ווי אזוי זיצט ער, ווי אזוי שטעהט דאס קינד און ווי אזוי געהט עס און זיצט עס, ווי אזוי שטעהט די אידענע און ווי אזוי געהט זי און זיצט זי, ווי אזוי שטעהט דער גביר און ווי דער ארעמאן, ווי אזוי זיצט דער ראש הקהל און ווי אזוי רעדט דער חאפער און ווי אזוי שוויגט דער פראצענטניק, און אפילו אויך ווי אזוי שלאפט דער איד; איך קען נישט קיין איינציגע קערפערליכע בעוועגונג פונ'ם אידען, וועלכער דער דאזיגער מאלער זאל אונז נישט האבען געמאלט מיט זיין דינעם פענזעל.

ווילסט אפשר וויסען, ווי דעם אידענס בגדים און מלבושים האבען אויסגעזעהען? געה צו מענדעלין און גיב א קוק! איך קען נישט קיין איינציגען שריפטשטעלער, וועלכער האט אונז אזוי אויספיהרליך בעשריבען די אידישע קליידונגסשטיק, ווי ער. דו געפינסט ביי איהם די קאפאטע און דעם סורטוק, דעם קארטוז און דעם שטריימעל, די צאהל נעהט און די פארם פונ'ם שפאלט ביים גארטעל, די פארם פון די ביינערנע און הארענע קנעפ, די זיידענע שבת־קאפאטע, דעם פעלץ, דעם אויסגעקראכענעם פוטער מיט דעם געלען אונטערשלאג, וועלכער קוקט ארויס פון די לעכער, און מיט דעם אויסגעקראכענעם קראגען און מיט די סטראקעס אין די עקען ארום און ארום; דו געפינסט ביי איהם די פאדים פון דעם אידישען דאמען־הוט מיט די וויינפערלעך און מיט'ן פויגעל און מיט די פעדערען, די פאדים פון דעם האר־באנד פאר פרומע אידענעס מיט די בענדער, וועלכע זענען מיט א שפילקע צוגעשטאכען אדער מיט א שלייף פערקניפט אונטער דער געמבע, און די בענדער פלאטערען אויף אלע זייטען; דו האסט ביי איהם די פארוקע, וועלכע גרייכט דער אידענע ביז טיעף אין די אויגען אריין און ביז צו די אויהרען און דעם האלז מיט די אויהרינגלעך און פערעל און בראשקעס און עכטע אדער נאכגעמאכטע ברילִיאנטען צוזאמען מיט דער זיידענער פעלערינע און מיט די קרויזען, איינע איבער דער אנדערער, און מיט דעם גלאטיגען אויסגעפלעטען שאל־טוך און מיט דעם טערקישען טוך — דאס עפעל־טוך — וואס די מחותנים חתנ'ס צד שיקען דער כלה א מתנה; דו זעהסט ביי איהם די אידען מיט די בארוועסע פים, אפען ארויס מיט די קניען און מיט די ארעמס און מיט'ן הארץ, אזוי אז ס'איז געגוג פאר זיי נאר א סימן פון קליידער — עפעס א שטיקעל זאק, א שטיקעל הויזען און א שטיקעל צעפליקטע קאפאטע, ווייל אין דער אידישער גאס מעג זיך דער איד געהען אפילו אין א הויהלען טלית־קטן, ארויס מיט דער ברוסט און אין צעריסענע זאקען מט הויזען אפען פון

פּאַרענט, און דער גאַנצער בגד מעג זיין אויסגעשמיערט מיט פעט פון קוגעל און טשאָלענט און פלעקען פון אייער־געלכלעך צוזאַמען מיט דעם וואָס עס רינט איהם פון מויל און נאָז און אַ קראַנץ פון בלאָטע העגנט אַרום אונ־טען אַרום און אַרום, ביז זי ווערט אויסגעטריקענט און פאַלט אַראָב פון זיך אַליין. בכלל האָט דער איד אויף זיך נישט קיין בגדים, נאָר סמאַטעס, געפליקטע, געלאַטעטע סמאַטעס, אַזוי אַז עס האָט זיך אויסגעבילדעט אין דער אידען־גאַס אַ טיפּ פון פליק־שניידערס, גרויסע בריה׳ס, וועלכע בעוויזען קונצען אויסשליעסליך אין דער פליק־אַרבייט פון אַלטע הויזען, קאַפּאָטעס, היטלען, מענער־קליידער און דאַמען־קליידער, יאַרמאַלקעס, היי־לען, מענטעלעך און טיילמאָלס אויך פּאַנטאָפעל און שוך־וואַרג.

ווילסט אפשר וויסען, ווי די הויז־כלים און ווי דאָס גאַנצע ביסעל אָרעמקייט פון אַ אידישער שטוב האָט אויסגעזעהען? פרעג־אָן ביי מענ־דעלי׳ן. מענדעלי צייכענט אונז די אידישע שקאַפע, דעם וואַנד־זייגער, דאָס בעטעל מיט זיין אייביגען חריקען; ער צייכענט די סאָפקע, די קרומע און לאָהמע, וואָס קוים זי האַלט זיך נאָך, ביי וועלכער דער צעראַטענער איבערצוג איז צעריסען און פון די לעכער קריכען אַרויס, ווי די קישקע־לעך, שטיקער פּאַקולעס און באַוועלנע קאָלטענעס און עפּעס אַ דראָהט פון אַ צעבראָכענער ספּרענזשינע, און האָט אַ בייכעל מיט גאַנצע בערג און מיט איינגעזונקענע טהאָלען; ווען דער איד פּרובט אַרויפקריעכען אויף דעם דאָזיגען געלעגער הויבט זיך אָן די מוזיק פון אַ מאָדנער סקריפּעריי, און ער מוז אַ מינוט לאַנג זיך אָבשטעלען און ער וואַגט זיך נישט אַ קעהר צו געבען, כדי די דאָזיגע בייזע נישט מעהר נאָך צו דערבייזערען און דער־דורך איבערצוּוועקען אַלע, וועלכע שלאָפען שוין. און אַזוי צייכענט אונז מענדעלי אויך אַלע מיני טישען און בענקלעך און בעזעמעס און שופלען און לאָפּאָטעס און מולטערס און שטויסלען און די אַנדערע כלי־מכשירים, וועלכע די אידישע בעל־הבית׳טע האָט אין איהר קיך. ער פערגעסט אויך נישט די פּיער פּאָר קופּערנע לייכטערס, דעם הענגעל־לייכטער מיט די זעקס רעהרען די צוויי קופּערנע טעפּ און די פינף קופּערנע פּאַנען, די צי־נערנע טעלער, וועלכע זענען אויסגע׳סדר׳ט אויפ׳ן געזימסעל, דעם טוץ טעמביקענע לעפעל, די צוויי קידוש־בעכער, דעם הדס, דאָס חנוכה־לעמ־פּעל און נאָך און נאָך.

און ווילסטו דו וויסען דאָס אויסזעהען פון דער אידישער גאַס אַליין — קוק, זיי מוחל, זיך איין ביי מענדעלי׳ן: די הייזער אַליין האָבען עפּעס אַ מאָדנעם פּאַסאָן. לויט זייער פּאַסאָן און זייער שטעהען איז צו ערקענען אַז זיי האָבען אַפּנים נישט קיין שלום צווישען זיך; שטעהסט דו דיר אַרויס אַביסעל פון דעם שטעג — שטעה איך מיר דערפאַר, אויף צו

להכעיס אריין אינוועניג אביסעל פונ׳ם שערעג; שטעהסט דו דיר אזוי און אזוי — שטעה איך מיר, אדרבא, אזוי און אזוי; האסט דו דיר א טרע־פעל אינעווייניג אריין — האב איך מיר, אויף צו פענקעניש, א לייטערעל פון אויסווייניג, נישט קשה, ווער עס בעדארף, איז נישט חולה ארויפ־צוקלעטערען; און הויבסט דו דיין צעבראכענעם און משונה׳דיגען דאך אין הימעל אריין — לעג איך מיינעם דוקא אין דער ערד אריין, און וועמען עס געפעלט נישט, האט א ברירה נישט צו קוקען! — דאס איז אבער נישט אלעס. פאר די דאזיגע הייזער אליין האבען מיר די רינשטאקען מיט די משונה׳דיגע ריחות פון אלעם אומריינעם, וואס מען גיעסט יעדען אווענד אין זיי אויס. סאמע פאר דער נאז, ביי די טהירען פון די הייזער, ליעגען גאנצע בערג און בערגלעך מיסט און ביינער און פער׳עפוש׳טע איבערבלייבענישען פון עסענווארג. די חזירים, יענע פיינע בריות, וועלכע געפינען, ברוך־השם, זייער פרנסה בריוח אומעטום, נארען ארום אין די דאזיגע בערגעלעך און מעלה־גרה׳נען מיט א מאדנעם חראקען פאר לויטער תענוג. נעבען זיי שטעהען אלערליי הינט, ארימע און הונגעריגע, בלינדע און לאהמע און פערקאלטענעוואטע, און שנאפען ארום אין יעדען ווינקעלע, און פלוצלינג ווערט א גרויס געוואלט, עפעס א הונד האט זיך צעווערטעלט מיט א חזיר און האט איהם געביסען, און פון נאהענט און ווייט קומען אנצולויפען די קליינע הינטלעך און עס ווערט א געבילעריי אויף א האלב שעה ארויס. נאך מעהר: לויט דעם אומריינעם, וועלכעס שווימט ארום אין דער נאהנטער קאלוזשע, קענסט דו אלעמאל וויסען, וועלכער טאג ס׳איז אין דער וואך. איז דער קאליר פון דער קאלוזשע געלבליך־גראה און עס שווימען דארט ארום שופען פון פיש, קישקעלעך און שפיץ־פיסלעך פון היהנער און עהנער, א ביסעל האר און אבגעזענגטע קאפעטעס — זייד וויסען, רבותים, אז ס׳איז פרייטאג; נעמט, זייד מוחל, אייער שעפעל און אייערע ריטער און געהט אין מרחץ אריין! שווימען ארום אין דער קא־לוזשע שאלען פון אייער, פון ציבעלעס און פון רעטעך, אדערען פון לעבער, פליספעדערען פון הערינג און אויסגעשמאטשקעטע ביינער — גוט שבת אייך, אידען, זאל אייך דער קוגעל גוט בעקומען! און זעהט איהר דארט ארומשווימען טשאלענט־רעשטלעך, פערדארטע שטיקלעך טייג, א פערפויל־טע סמאטע און איין אויסגעקראכענעם בעזעם — האט איהר א סימן, אז ס׳איז זונטאג און אזוי ווייטער און אזוי ווייטער. דאס אידישע עסענ־ווארג פון דער גאנצער וואך שפיגעלט זיך אב אין דעם קאליר און אינ׳ם ריח פון דער קאלוזשע; עס שפיגעלט זיך דארט אב דאס אידישע לעבען.

און אזוי ווי מענדעלי לאזט אונז איבער לזכר עולם דאס בילד פונ׳ם אייסערן לעבען פונ׳ם אידען אינם רוסישען שטעדטיל אין דער ערשטער

העלפט פונ׳ם 19־טען יאָהרהונדערט, אזוי לאָזט ער אונז איבער, אין אַ פיעל גרעסערע מאָס, דאָס אַלגעמיין־בילד פון די אידען אליין אין דער דאָזיגער צייט; ער מאָלט אונז אַלע זייערע געשעפטען און פּרנסות און התנהגות און מעשים אינ׳ם לויף פון די 24 שעה פונ׳ם מעת־לעת דורך דאָס גאַנצע יאָהר, פון ראש־השנה ביז ראש־השנה —: אַלע יענע סוחרים און קבצנים און מעקלערס און קרעמערס און בעלי־טובות און תקיפים און ראשי־קהל און בעלי־טקסא און שתדלנים און חאַפּערס און חזנים און בעלי־תפלות און ישיבה־בחורים און משכילים און פּראַצענטניקעס און קליינע סוחרים און הענדלערס און הענדלערקעס מיט מענשען־פלייש און בעלי־בתים און לומדים און שוסטערס און שניידערס — עס איז כמעט נישט פאַרהאַן ביי אידען קיין איינציגער טיפּ, וועלכען מענדעלי זאָל נישט האָבען געמאָלט. מיר דאַכט, זייער צהאָל געהט אין די הונדערטער. און נישט נאָר טיפּען, נישט נאָר מענשען פונ׳ם אַלטעגליכען לעבען — אָפט מאָלט ער אונז אויך אויסנאַהמס־פיגורען, „אָריגינאַלען“ הייסט עס, מענשען, וועלכע מען זעהט זיי נאָר זעלטען. מאַכען מיר די בעקאַנטשאַפט פון אַזאַ מענשען, וועלען מיר איהם קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען.

ווען מיר קוקען זיך־צו צו דער רייכער געשטאַלטונגס־קראַפט פונ׳ם דאָזיגען שריפטשטעלער, ווי מערקווירדיג לייכט ער טאַקט פיגורען און פיהרט זיי אונז פאָר, ווי אָפט עס איז גענוג פאַר איהם, ווען ער לאָזט עפּעס אַ פאַרשוין אַ מאַך געבען מיט דער נאָז אָדער אַ דרעה מיט׳ן גראָבען פינגער אָדער אַ ציה מיט׳ן שטערען און אַ לעבעדיגער מענש שטעהט פאַר אונז שוין פאַרטיג, — קומט אונז דאַן אַ מאָדנער געדאַנקען אין קאָפּ אַריין: ווער וויים, אויב דער דאָזיגער מענדעלי איז נישט געבוירען געוועזען, אום צו ווערען איינער פון די גרעסטע שוי־שפּיעלער פון דער וועלט. זעהען מיר אָבער זיין קראַפט אינ׳ם מאָלען, הויבען מיר אָן צו גלויבען, אַז אפשר מעהר נאָך ווי אַ שריפטשטעלער שטעקט אין איהם דער מאָלער: אַ פּאָרטרעט־טיסט און אַ לאַנדשאַפט־מאָלער. ער האָט דעם מערקווירדיגסטען זין פאַר ליניען און פאַר פאַרבען.

אים גאַנצען און גרויסען זעהען מיר אָבער ביי מענדעלי נאָך איין אַנדערע וואונדערליכע ערשיינונג: זיין ענטוויקלונגס־צייט האָט וואונדער־ליך לאַנג געדויערט — ווי ביי קיין שום אַנדערען שריפטשטעלער נישט. מענדעלי איז נישט מיט אַמאָל געוואָרען דאָס, וואָס ער איז. ווען מיר דערמאָנען זיך, למשל, אַז דער דאָזיגער שריפטשטעלער האָט אָנגעהויבען מיט איין ערצעהלונג „למדו היטב“ אָדער „האָבות והבנים“, ווילט זיך כמעט נישט גלויבען, אַז פון אַ שריפטשטעלער, וועלכער האָט אַמאָל גע־שריעבען די דאָזיגע זאַכען, האָט זיך געקענט אַרויסוויקלען דער דאָזיגער,

וועלכער האָט אונז צום סוף געשריבען „שלמה ר׳ חיים׳ס“. מיר גלויבען נישט זאָגאר, אז דער, וועלכער האָט געשריבען „דאָס קליינע מענשעלע“, און אפילו „די קליאַטשע“, אין וועלכע ער איז נאָך גענוג פובליציסט און מוסר־זאָגער זאָל קענען זיין געוואָרען צו לעצט יענער גרויסער קינסטלער, וועלכער האָט אונז אָנגעשריעבען „פישקע דעם קרומען“ און „דאָס ווינשפינגעריל“. וועלען מיר נישט אַ מינוט לאַנג זיך האַלטען ביי דער מיינונג, אז, אום צו ווערען דאָס וואָס ער איז געוואָרען, האָט ער געמוזט צוערשט אַלט ווערען? „אזוי ווי עס איז פארהאַן געבוירענע יונגע לייט — זאָגט טאַמאַס מאַן אין איין אָרט — וועלכע ווערען גיך פארטיג און וואַקסען נישט און מכל־שכן אז זיי ווערען נישט אַלט, ווען נישט זיי האָבען זיך אַליין אינגאַנצען איבערגעלעבט, אזוי איז פארהאַן, ווי עס ווייזט זיך אויס, נאַטורען, פאר וועלכע די אַלטערס־צייט איז די איינציג ריכטיגע און פאַרסענדסטע, אַ מין „קלאַסישע זקנים“, וואָס זייער בערוף איז, צו ווייזען דער וועלט אויף דאָס פאָלקאָמענסטע אַלע אידעאַלע מעלות פון יענע עלטערע יאָהרען, דעם טיעפסטען בליק, דאָס פערשטענדניס פאר אַלסדינג, דאָס שטרעבען גערעכט צו זיין אין אַלסדינג, דעם ריינעם הומאָר און די העכערע חכמה“. צו די דאָזיגע זקנים, ווי עס ווייזט אויס, געהערט מענדעלי. ער האָט געמוזט לאַנג לעבען, ביז זיין נאַטור איז אינגאַנצען פארטיג געוואָרען. עס איז כאַראַקטעריסטיש: זיין ל ע צ ט ווערק, וועלכעס ער האָט געשריעבען כמעט שוין אַלס אַ זיעבעציגער, איז גלייכצייטיג אויך זיין ב ע ס ט ווערק.

איבריגענס איז די דאָזיגע שווערע און לאַנגע ענטוויקלונג אויך דאָס פראָדוקט פון דער צייט און פון דער אומגעבונג. שטעלט אייך נאָר פאָר: אין אַ העק, אַ גאָט־פערלאָזען שטעדטעל אין דער ליטאָ, ווערט ביי אידען געבוירען מיט אזוי פיעל צעהנדליגע יאָהרען צוריק אַ גאָט־בעגנאַדיגטער גרויסער קינסטלער, איין אמת׳ער דיכטער. קיינער ווייסט דאָס נישט, קיינער פערשטעהט דאָס נישט. ער אַליין, דורך אַ סך, אַ סך יאָהרען, פערשטעהט עס עבען אזוי ווייניג ווי די אַנדערע. ער ווייסט נאָר, אז די וועלט איז אזוי ענג. און אָפט גאָר ווייסט ער, אז זי איז אזוי ווייט. וויפיעל אַזעלכע דיכטער־נאַטורען, מאָלער, מוזיקער און קינסטלער זענען אין גרויסע יסורים דערשטיקט געוואָרען אין דער אידען־גאַס, און קיינער ווייסט אפילו נישט, אז זיי זענען געווען? עס הענגט פון טויזענד צופאַלען אָב. דאָס קליינע אינגעלע האָט גע׳חלום׳ט און פאַנטאַזיערט און געלאַכט און געוויינט — און דאָס לעבען האָט איהם געבראַכט צו גאָר וואָס אַנדערס. ער איז געוואָרען אַ אידישער בחור, אַ אידישער יונגער מאַן, ווי טויזענד אַנדערע, און נאָר דאָס הארץ האָט אָפט גענאָגט און מאָדנע געפיקט. און

געקומען אין אַ צייט, וואָס אַליין האָט ער געגלויבט, אַז דאָס דאָזיגע, וואָס לעבט ביי איהם פערבאָרגען אין הארצען, שטערט איהם אין לעבען, און ער האָט אַליין געפּרובט, עס צו דערשטיקען. יאָהרען־לאַנג ווערט ער נאָך געוואָרפען, ווי אין אַ כּף־הקלע, איינמאָל אהין און איינמאָל אהער, און צום סוף ווערט ער אַ שרייבער ווי צעהנדליגע אַנדערע אין זיין צייט, און ער ווייסט נישט, אַז ער האָט אין זיין מינדסטן נעגעלע מעהר טאַלאַנט ווי יענע אַלע צוזאַמען. זיין העכסט שטרעבען איז דערנצמאָל, ער זאָל האָבען די זכיה און זאָל ווערען אַזוי גרוים ווי איינער פון יענע „גרויסע“, ווי למשל גאָטלאָבער אליין — און ער שרייבט מאמרים אינ׳ם „המגיד“ און ער רעדט וועגען דאָס, וואָס אַלע אַנדערע טענה׳ן, וועגען די „בילדונג“, און ער גיעט דעם עולם וויסענשאַפטען, ער גיעט זיי די „תולדות הטבע“, און ער זאָגט מוסר טאָג ווי נאַכט און ער איז אויפ׳ן בעסטען וועג צו ווערען אַ שטיקעל לייט: אַ אידישער שרייבער, ווי איינער פון די דעמאָליגע אידישע שרייבער. עס מאַכט זיך נאָר אַ מאָל נאָך אַ שטיקעל סיבה, אַז דער דיכטער אין איהם ווערט צייטענווייז וואַך און מאַכט איהם אַ שטיקעל שטריך אין דער רע־בענונג. עס קומט אין מיטען דערין אַיין עכטעם מייסטער־שטיק פון אַ קינסטלער־נאַטור. נישט קשה; ער זוכט עס צו דערשטיקען. ער ווערט איין אַרט ערצעהלער־ פּובליציסט, איין אַרט דראַמאַטיקער־פּובליציסט, איין אַרט משורר־פּובליציסט. ער קריעגט זיך מיט די בעלי־טובות און מיט דער טאַקסע און שרייבט אַלעגאָריעס און שרייבט זאָגאַר אַ „יודעלע“ און אַ „פּרק שירה“. איינמאָל, אין אַ שענעם פריה־מאָרגען אָבער, פאַלען אַראָב די דאָזיגע שלאַקען און עס קריעגט אַרוים דער קינסטלער פון גאָטעס גנאָד, דער גרויסער און גאַנצער, און מיר זעהען איהם פול און גאַנץ. אַ הויכגעוואַקסענע קינסטלער־געשטאַלט, ווי מיר האָבען ביז יעצט איהר גלייכען נישט געהאַט.

עס איז אַ מערקווירדיגע לעבענס־ענטוויקלונג. די איינצעלהייטען זענען בעלעהרענד.

2.

קאַפּולע, ווייסט איהר וואָס קאַפּולע איז? עפּעס אַ גאָט־פערלאָזען נעסט איז עס אין סלוצקער אויעזד, אין מינסקער גובערניע. דאָס איינ־ציגע, וואָס אַבראַמאָוויטש ווייסט דערפון צו דערצעהלען, איז, אַז „די נאַטור־ערהאַבענהייט איז איהר געגעבען געוועזען, וועלדער־פּראַכט און טהע־לער און שענע פעלדער האָבען זי אַרומגערינגעלט“. דאָרט איז ער געבוי־רען. ווען? — דאָס איז ווידער אַ ביסעל אידישליך. דעם טאָג ווייסט

מען נישט געגוי, עס האָט איהם קיינער נישט פערשריעבען, דען „אויף א זעלכע קלייניגקייטען האָט מען דענצמאָל ביי אידען, און בפרט אין די קליינע שטעדטלעך, נישט געקוקט". עס איז נאָר „א קבלה א זעלכע אין זיין פאמיליע", אז ער איז געבוירען אינ'ם יאָהר 1836 אינ'ם 20־טען דעצעמבער. דער טאטע, ר' חיים משה, איז א איד א למדן, און דערביי אויך קען ער גוט לשון קודש. דאָס קינד האָט א לעבהאפטע פאנטאזיע און חלומ'ט א סך און קלעהרט א סך. נאטירליך ווערט עס אוועקגעריסען פון די חלומות און אבגעגעבען אין א חדר, וואו עס לערענט 12 שעה א מעת־לעת. די 8־שטונדען־ארבייט איז אין אידישע חדרים נאָך נישט געווען איינגעפיהרט. ניין יאָהר אלט זייענדיג, קען דער קליינער שלום יעקב דעם גאנצען תנ"ך אויסוויינינג. די ביבעל בעשעפטיגט טאָג און נאכט זיין פאנטאזיע. פלוצלינג אָבער ווערט ער פון איהר אוועקגעפיהרט צו דעם „עוג מלך הבשן" פון אלע ליטעראטורען — צו דעם תלמוד. „דאָרט אָנקומענדיג, בין איך מיר פאָרגעקומען ווי איינער, וועלכער קומט צום ערשטען מאָל אין זיין לעבען אויף א יריד: ער ווערט דערשראָקען, זעהענדיג די טויזענד פערשיעדענע סחורות און כלים און געגענשטאנדען, און ער ווערט פערטויבט פון דעם גרויסען געטומעל און גערודער. קונים לויפען, סוחרים רעש'ען, מעקלערס שרייען און אלעס לויפט און פילדערט... מיט מיין אָנגעבוירענער נייגונג אלסדינג צו פערקערפערן, האָב איך געפלעגט מיר לעבעדיג פאָרצושטעלען יעדען פערשוין, וועלכע קומט פאָר אין דער גמרא. דער תנא־קמא און דער האי־מאן־דאמר האָבען זיך מיר פאָרגעשטעלט ווי א פאָר שטאָלצע בייזע יודען מיט פלאמעדיגע פנימ'ער; די רישא, די סיפא און די מציעתא — ווי דריי אידענעס, וועלכע בייסען און רייסען זיך דעם גאנצען טאָג ארום; און ערשט די בגרות און די איילונית און די נערה שנתפתתה און דער חרש שוטה וקטן און דער זב מיט דער זבה, און אויך די צוויי, וועלכע האלטען פעסט דעם טלית, און דער אָקס, וועלכער האָט געשטויסען די קוה, און דער שור המועד מיט'ן שור תם — אלע, אלע זענען מיר געשטאנען לעבעדיג פאר די אויגען, יעדער מיט זיין בעשטימטער, פעסטער געשטאלט. — די ה ל כ ה האָט אויף דעם יונגען קינד אָנגעווארפען א טויט־שרעק, דען „איך האָב מיר געשראָקען פאר די טורעמס, וועלכע פליהען ארום אין די לופטען, און פאר די בערג, וועלכע הענגען אויף א האָר, און פאר די איבריגע איבער־נאטירליכע וואונדער אויפ'ן פעלד פונ'ם הארבען פלפול". אָבער די „א ג ד ה איז פאר מיינטוועגען געווען א וואונדערליכער שפאציר־גאָרטען, וועלכען איך האָב ליעב געהאט. נישט א פארק איז געווען דער דאָזיגער גאָרטען, וועלכער איז פיין אבגעטאָקט און ווערט פיין אָבגעהיטען, א פארק מיט א פארקאן ארום און מיט פערשלאָסענע

טהירען און טויערען און מיט פיין אָבגעהיטענע פלאַנצען, יעדעס פלענצעל אויף זיין אָרט, וואו די נאַטור איז געבונדען אין קייטען דורך מענשליכע הענד, נאָר אַ ווילדער וואַלד איז דאָס געווען, אַ ווייטער, ווייטער וואַלד, אָהן אַ צוים און אָהן איין אָרדנונג אַלע פלאַנצען און געוואַקסען ווילד צונויפגעמישט. דאָרט זענען פאַרהאַן בלומען אָהן אַ צאָהל, ווילדע געוואַקסען און צניעות׳דיגע פעלד־בלומעלעך, אַלעס אויסגעמישט — די ליליע פון שרון און די רויז פון די טהאָלען זענען ארומגערינגעלט פון שטאַכעל־גראָז, און טויזענד־פאַרביגע גרעזער און צעהנטויזענד־קאָלירטע בלומען־טעפּיכע גיעסען זיך אויס פאַר׳ן אויג. די פאַנטאַזיע שפּאַציערט זיך אין דעם דאָזיגען גאָרטען אַרום פריי און ווילד און בעווייזט וואונדער. צייטענווייז בייגט זי איין דעם הימעל און שלעפּט אַראָב אויף דער ערד דעם געטליכען שטאַאַט מיט זיינע צעהנטויזענדער מלאכים, און צייטענווייז הויבט זי אַרויף אין דעם הימעל אַריין דעם גאַנצען ערד־קוגעל און לאָזט מענש און מלאכים זיך קושען“.

די אגדה, די מדרשים און די וואונדער־מעשה׳לעך אין פערשיעדענע ספרים האָבען די פאַנטאַזיע פון׳ם אינגעל געהאַלטען אין איין אויפרעגען; אָבער אויך דאָס אַבסטראַקטע לערנען, די סברא און די שאַרפע לאָגיק פון דער הלכה האָבען געוועקט זיין שכל: „... פון איין זייט האָט זי (די גמרא) געשאַרפט מיין שכל דורך דאָס קלעהרען און דורך די גראַדע סברא און האָט מיך געמאַכט צום דענקער, וועלכער אונטערזוכט יעדע זאַך און ברענגט זי אַרויס אויף׳ן שכל הישר, און פון דער אַנדערער זייט האָט זי אין מיין נשמה און אין מיין פאַנטאַזיע אויפגעוועקט וואונדערליכע בילדער און האָט מיך פעהיג געמאַכט פאַר דעם הייליגען גייסט פון דער מ ל י צ ה“.

נישט דער ערך מעהר האָט דאָס דאָזיגע לערנען געווירקט אויף זיין פאַנטאַזיע. זיין פאָטער האָט איהם געפלעגט וועקען פאַרטאָגס, איידער דער מאָרגענשטערען איז אויפגעגאַנגען, און זיי זענען ביידע מיט אַ זיסען חשק געגאַנגען אין בית־מדרש אַריין. דאָס פריה־אויפשטעהען, און בפרט אין דער ווינטער־צייט, איז אַ ביסעל שווער אָנגעקומען דעם יונגען קינד, דערפאַר אָבער איז דאָס פערגניגען אַ פּאָר מינוט שפּעטער געווען איין אונגעוועהנליכער. אַבראַמאָוויטש ערצעהלט אונז דעם איינדרוק, וועלכען דאָס דאָזיגע פריה־אויפשטעהען האָט אויף איהם געמאַכט. „אַ געטליכע שטילקייט אין אַלע גאַסען. די גאַנצע שטאָדט איז פערזונקען אין שלאָף. די לבנה און די שטערען אויף זייער וואַך אין הימעל סוד׳ען זיך — און איך האָרך און האָרך. דענסמאָל האָב איך געזעהען גאַנץ דייטליך דעם מלאך גבריאל, אויסרופענדיג און אָנזאָגענדיג אינ׳ם טויער פון הימעל די שטונדען פון דער נאַכט. די מלאכי צבאות שוועבען און שוועבען, און הויבען־אָן זיס צו זינגען. באַלד דערויף ווערען די טויערען פון גן־עדן מיט אַ גרויסען רעש געעפענט, און דער

גאָט פון כבוד קומט אָן. די בני־אלים דערבליקען דעם מלך פון דער הייליג־קייט, בלייבען זיי פערציטערט שטיל, יעדער ביי זיין מחנה, יעדער ביי זיין פאָהן, עס ריהרט זיך נישט קיין פליגעל, עס בעוועגט זיך נישט קיין ליפ. פלוצלינג דערלאַנגט גאָט אַ שטורם מיט כח, דער אייבערשטער לאָזט הערען זיין שטים אין אַ געוויין. ער וויינט ביי נאַכט אויף זיין בית־מקדש, וועלכער איז חרוב, אויף ירושלים זיין פראַכט־שטאָדט, וועלכע איז פערוויסט, אויף זיין פאָלק, די טייערע ציון׳ס קינדער וועלכע בלאָנדזשען ארום, און אויף די אָרעמע ש כ י נ ה, וועלכע געהט מיט זיי צוזאַמען אין גלות און ליידט מיט זיי צוזאַמען. יעדעס אויג לאָזט אַרויס אַ טרעהר — און דאָס איז דער טוי אויף דער ערד און די נאַכט־ראָסע אויף מיינע לאָקען. . . און ווען עס דערהערט זיך דאָס דאָזיגע געוויין פון גאָט, ציטערען די צדיקי עולם און זיי וויינען ביטער צוזאַמען מיט די מלאכי השלום. איך אַליין אָבער בין פול מיט גרויס הייליגקייט און איך נעהם זיך צום לערנען מיט׳ן גאַנצען חשק. מיט אַ זיס קול׳כעל הויב איך אָן מיין גמרא און זינג מיר מיין שיעור. איך האָב ליעב גאָט׳ס תורה און וויל וויסען אלע סודות פון דער גמרא, די אָדערען אויף מיין שטערענ׳דעל ווערען מיר אָנגע־שוואָלען און איך קלעהר טיעף אריין אינ׳ם לערנען". — דער דאָזיגער איינדרוק מוז זיין געוועזען אַ זעהר מעכטיגער, דען נאָך אין איינעם פון זיינע לעצטע ערצעהלונגען, אין „שלמה ר׳ חיים׳ס", קעהרט ער זיך צו איהם צוריק און שילדערט איהם נאָך ברייטער און שטאַרקער.

מיר אָבער קענען און פערשטעהען די דאָזיגע וואונדערליכע סימנים : די נשמה פונ׳ם דיכטער הויבט־אָן צו דערוואַכען.

און דאַן ווידער : .... „מיין ליעבסטע האָב איך אינם געדיכטען וואַלד געזוכט, אין דעם שטילען שאָטען, אויף דער גראָז־לאָנקע און ביים רוהיגען וואַסער׳ל, און זי האָט מיר דאָרט איהרען גאַנצען אוצר געוויזען און האָט זיך געשפיעלט מיט מיר אומעטום. איך בין איהר נאָכגעשפרונגען אויף די בערג, נאָכגעקלעטערט אויף די בוימער, און בין געזעסען מיט איהר ביי דער שאָף־פּאַשע און מיר האָבען זיך איינגעהערט צו דעם ליעבליכען בלע־קענען פון די סטאַדעס. די נאַכטיגאַל האָט מיר איהרע ליעדער געזונגען און די טורטעלטויב האָט מיר, צוזאַמען מיט טויזענד אַנדערע פייגעל, די מוזיק געמאַכט ; זיי האָבען מיר דאָס ליעבעס־ליעד געזונגען פאַר מיין שענסטע, די טאָכטער פון גאָט, וועלכער בעשאַפט דאָס אַלעס. און די ליעבע וועלכע האָט מיר אין הארץ געברענט ווי אַ פייער, איז געוועזען אַ ליעבע פון לויטער גייסט, אינגאַנצען אָהן אַ פליישׁ, עפּעס הייליגעס, אינגאַנצען אָהן אַ קער־פּער, אַ פערבאָרגענע ליעבע צו אַלדעם גוטס, צו אַלדעם שענע און ער־

האבענע, וועלכע דערפריייט דעם מענשען און מאַכט איהם קליין און מאַכט איהם גרויס און לאָזט איהם ווערען גוט און עדעל און לאָזט איהם ליעב האָבען אַלע מענשען"...

אוי, אוי, קענען מיר און פערשטעהען מיר די דאָזיגע סימנים!

דאָס שטעדטעל אָבער, וואו דאָס קינד האָט געלעבט מיט זיינע על־טערען, איז געווען עפּעס אַ פערוואָרפּענער העק... „איין איינזאַם נעסט אין אַ גאָט־פערלאָזענעם ווינקעל, און איך האָב אין מיין תמימות גע־גלויבט, ווי אַ הינדעל אין דער אייערשאַל, אַז באַלד הינטער קאַפּולע, פוןביידע זייטען, הויבט זיך אָן דער מדבר מיט די „הרי חושך" און דעם „סמבטיון" און מיט די שלאַנגען און עקדישען און די איבעריגע משונה'־דיגע חיות. די קליינע הייזער אין מיין שטעדטעל זענען מיר פאַרגעקומען ווי פּאַלאַצען, און די שוהל און דער קלויז ביי אונז — ווי זיי וואָלטען נישט האָבען זייער גלייכען. די „פּני" אין שטאָדט, האָב איך געמיינט, זענען די עדעלסטע בעשעפעניש׳ען און די קליגסטע אויף דער גאַנצער וועלט, און ווער שמועסט, ווען זיי האָבען געהאַט לאַנגע בערד און אַ שענעם שטעל, דען דענסטמאָל האָב איך געגלויבט, אַז וואו זקנה, דאָ תורה און חכמה, און ווער עס האָט אַ קוה אָדער אַ ציעג, דער איז רייך ווי קורח. דער שופר און די קאַטערינקע, וועלכע האָט זיך צופעליג פערבלאָנדזשעט צו אונז ווי עפּעס אַ וואונדערליכע זאַך, און די איינפאַכע כלי זמר, מיט וועלכען מען האָט געפּלעגט שפּיעלען ביי אונז אויף חתונות, האָבען זיך מיר אויסגעוויזען ווי דאָס שענסטע און העכסטע, און איך האָב געמיינט, אַז עפּעס בעסערס איז שוין גאָר נישט פאַרהאַן. אוי, ווי ערהאָבען מוז זיין דער בעל תוקע, וועלכער קען דעם קונץ פון בלאָזען, און נעמט ביי יעדערען אַרויס די נשמה מיט זיינע וואונדערליכע קשר'קען!..."

דער פאָטער שטאַרבט איהם, ווען ער איז אַ איינגעל פון אַ יאָהר 14 — 15, און די צייט פון עלענד און נויט הויבט זיך אָן. ביי דער מאַמען, דער אָרעמער אלמנה, קען ער נישט לענגער בלייבען, און די נאָהנסטע קרובים שיקען איהם אין די ישיבה אריין, „כדי עס זאָל נישט ווערען פון איהם קיין פּוסט־און־פּאַסטניק". אין דער ישיבה אין סלוצק לערנט ער ביי דעם בעוואוסטען ר' אברהם ברוך, דאַן ווערט ער דער תלמיד פונ'ם ראש־ישיבה, דעם חריף ר' מיכל מ"ס. שפּעטער לערנט ער אין ר' יונה'ס בית־מדרש ביי ר' אברהמ'לע. ער מאַכט־דורך דעם גאַנצען בעקאַנטען קורס: שלאָפט אויף דער באַנק אינ'ם בית־מדרש, עסט ברויט מיט זאַלץ און קריעגט אַ מאָל אַ „טאָג" אויך. דאַן קומט ער קיין ווילנא און לערנט ביי דעם בעריהמטען ר' סענדערעל אין ר' מעלה'עס ישיבה און דאַן אויך אין גאונ'ס בית־

מדרש. דערוויל האָט די מוטער צום צווייטען מאָל חתונה געהאַט; איהר מאַן האָט געהאַלטען אין אַרענדע די מיהל אין אַ דאָרף נישט ווייט פון קאַפּולע — און שלום יעקב האָט זיך אומגעקעהרט צו דער מוטער אין דאָרף אַריין און האָט דאָרט געלערענט מיט דעם שטיעף־פאָטערס אינגעלעך, אום נישט בחנם ברויט צו עסען. און ווידער הויבט זיך אָן די אַלטע מעשה — : „דאָרט, וואו מיין שטיעף־פאָטער האָט געוואוינט, זענען געווען וועלדער ארום און אַרום, גרויסע אַלטע וועלדער מיט אַלערליי חיות. ביי נאַכט האָבען די הונגעריגע וועלף געשריגען און אויך דער בער האָט זיך דאָרט אָפּט בעוויזען. פייגעל האָבען שטענדיג געזונגען, און דער ליעבעד און די וואַסער־עופות האָבען פון געמייזעכץ ליעבליך אונטערגעהאַלטען. דורכ׳ן וואַלד האָט זיך געשלענגעלט אַ גרויסער טייך און איז דערגאַנגען ביז צו דער מיהל, דאָרט האָט ער זיך צעגאָסען אין אַ מעכטיגען וואַסער־שטאָרץ און האָט מיט אַ געוואַלטיגען רוישען געדרעהט די רעדער, אַז פונ׳ם גערויש פון דער מיהל און דעם געברויז פונ׳ם וואַסער האָבען די אויהרען געקלונגען“.

און דאַן ווידער: — „אין דעם דאָזיגען איינזאַמען, פערלאָזענעם ווינקעל איז מיר מיין מוזע ערשיינט... מיט כשוף האָט מיך געצויגען, איך זאָל איהר נאָכגעהען אין וואַלד אַריין ביז אונטער דעם גרינעם בוים, וואו עס איז שטיל און הייליג. מיט די וואַלד־בוימער האָט זי מיר אַ בונד געשלאָסען און מיט די פייגעל פון הימעל און מיט די חיות אויף דער ערד און האָט מיך געלערענט זייער שפּראַך“. — דענצמאָל האָט דאָס אינגעל געמאַכט זיינע ערשטע ליטעראַרישע פּראָבעס: אַ ליריש געדיכט איבער די שענקייט פון דער נאַטור, ווי „דער טייך פּלאַפּעלט צו איהם און דער ווידער־קול פון וואַלד ענטפערט“. אָבער אויך דער שפּאָט האָט איהם שוין אין יענע טעג גענומען און ער האָט אָנגעשריבען אַ מין דראַמא אין גראַמען אין דער פאָרם פון לוצאַטאָ׳ס „לישרים תהלה“. אָבוואויל איך האָב דענסטמאָל גאָר נישט געוואוסט, וואָס אַ דראַמא איז, און איך האָב קיינמאָל נאָך אַ זעלכע ספרים נישט געהאַט געלייענט“. זעלבסטפערשטענדליך האָבען די אַלע פּראָבען קיין שום ליטעראַרישען ווערט נישט געהאַט, אָבער אויך אין זיי איז שוין געוועזען צו דערקענען די צוויי גרונדשטריכען פון זיין אייגענטליכען טאַלאַנט: זיין נייגונג צום ליריזם און זיין נייגונג צו דער סאַטירע.

באַלד אָבער האָט עס איהם אָנגעהויבען ציהען און ער האָט אַליין נישט געוואוסט וואו אַהין, און ער האָט נישט געקענט מעהר איינזיצען אויף איין אָרט. ער האָט זיך אומגעקעהרט קיין קאַפּולע. אין קאַפּולע האָט

ער אָנגעטראָפען איינעם, אַ בעטלער, מיט׳ן נאָמען אברהמעל חראָמאַי (אַ זכר אויף „פישקע דער קרימער״). דער דאָזיגער בעטלער איז אוים געווען אַ האַלבע וועלט, און מיט זיינע מעשיות וועגען ווייטע שטעדט און וואונ־דערליכע מדינות — למשל, וועגען וואָהלין — האָט ער אויפגעקאָכט די פאַנטאַזיע פונ׳ם יונגען קינד. זיין נשמה האָט איהם געצויגען צו עפּעס אַ פאַנטאַסטיש־ראָמאַנטיש לעבען אין וויסטע וועלדער און אין פעלדער, מיט אַ חברה בעטלערס, ווייט, ווייט צווישען פרעמדע בעשעפעניש׳ען, און ער האָט בעשלאָסען זיך צו לאָזען מיט׳ן דאָזיגען ר׳ אברהמעל אין די וועלט אריין (איין אָנגעהערעניש צו „מסעות בנימין השלישי״). שטעדט און שטעדטלעך זענען זיי צוזאַמען דורכגעוואַנדערט, דורך ליטא און דורך דעם גאַנצען דורם־מערב־קאַנט פון רוסלאַנד, איבער וואָהלין, אוקראַיינע און פּאָדאָליע און געגעכטיגט האָט מען אין אַ „הקדש״ אָדער אין אַ בית־מדרש (אביסעל „פישקע דער קרימער״ און אַ ביסעל „קליין מענשעלע״) און גע־גאַנגען איז מען איבער די הייזער. אויף דער דאָזיגער נסיעה, אינ׳ם צע־בראָכענעם וועגעלע מיט דער אָבגעשונדענער שקאַפּע איז געלעגט געוואָ־רען דער גרונדשטיין צו מענדעלי מוכר־ספרים׳סביידעל מיט דער קליאַ־טשע, מיט וועלכע ער פאָהרט־דורך איבער׳ן גאַנצען אידישען תחום אין דער לענג און אין דער ברייט. דער אינגעל איז געוואָרען אין די הענד פונ׳ם קרומען שנאָרער נישט קיין שלעכטער עסק, אום נדבות צו קלויבען,, און אום דעם געשעפט נאָך צו פערגרעסערען, האָט ער איהם געוואָלט פערקויפען אויף פאַר אַ חתן (מאַטעריאַל פאַר פערשיעדענע עפּיזאָדען אין „ווינשפינגערעל״). „שפּעט ביי נאַכט האָט אברהמ׳על פערשלעפּט זיין פּער־שוין אין אַ פּוסטע קרעטשמע וואָס האָט זיך געפונען ווייט פון דער שטאָדט אין אַ עק, וואו קיין לעבעדיגען מענשען האָט מען נישט געזעהען. די קרעטשמע איז געווען אָהן פענסטער, אָהן טהירען, נאָר עפּעס איין אַלטע חורבה, וואו קיין מענשען האָבען שוין קיין הונדערט יאָהר דאָרט נישט געוואוינט... פּלוצלינג האָט אָנגעהויבען שטאַרק דונערען און בליצען, דער הימעל האָט זיך געעפענט און עס האָט געחליאָפּעט דער רעגען ווי פון אַ צובער, די גאַנצע קרעטשמע האָט געשוואומען אין וואַסער, אָט־אָט־האָט, אויסגעווי־זען, ווערען אַלע דערטרונקען און אָט פון איין ווינטעל פאַלט גאָר איין די גאַנצע קרעטשמע, וועלכע שטעהט אַזוי אויך אויף היהנערשע פיסלעך״ — אין אַזאַ מינוט האָט דער בעטלער געסטראַשעט דעם אינגעל אַז ווען ער וועט זיך עקשנ׳ען און וועט נישט ווערען אַ חתן פאַר דעם מחותן, וועלכען ער האָט פאַר זיינעטוועגען אויסגעזוכט אין דער שטאָדט, וועט ער איהם לאָזען דאָ אַליין אויפ׳ן פעלד. אין עטליכע טעג אַרום איז דער קליינעם שלום יעקב געבליבען איינער אַליין, פערלאָזט אויפ׳ן פעלד, נישט וויסענדיג,

וואו איין און וואו אוים. מיט גרויס מיה האָט ער זיך געשלעפּט ביז ער איז געקומען קיין קאַמעניץ־פּאָדאָלסק. דאָרט האָט ער געפּרובט ווערען אַ משורר ביי אַ חזן (עפּיזאָדע אוים „קליין מענשעלע"). דאַן איז ער אין דער דאָזיגער שטאָדט געזעסען אין בית־מדרש און האָט געלערענט תורה, און אַלע לומדים אַרום און אַרום האָבען געקוקט אויף איהם מיט גרויס דרך־ארץ. דאָרט איז ער בעקאַנט געוואָרען מיט איין אַלטען מאַן, אַ זעהר אָנגעזעהענער אין דער גאַנצער שטאָדט וועגען זיין יראת־שמים און זיינע מעלות און מדות (דער אָריגינאַל פון ר׳ אברהם אין „ווינש־פינגערל"). דער דאָזיגער אַלטער האָט דעם יתום ליעב בעקומען, און האָט איהם גע־עצה'ט, ער זאָל, ווייל ער קען גוט לשון־קודש, אריינגעהען אַ מאָל בסוד צו איינעם אַ געלעהרטען משכיל, וועלכער וואויהנט היגטער דער שטאָדט (עפּיזאָדע אוים „קליין מענשעלע"). דער קליינער אבראַמאָוויטש האָט איהם געפאָלגט און איז דאָרט אַהין געגאַנגען. דער דאָזיגער משכיל איז געוועזען דער העברעאישער דיכטער אברהם בער גאָטלאָבער.

קיין גליקליכערער צופאַל האָט שוין נישט געקענט זיין אין דעם יונגען אבראַמאָוויטשעס לעבען, ווי דאָס דאָזיגע אריינגעהען אין דעם דאָזיגען הויז — אָבער גלייכצייטיג האָט פאַר איהם אויך קיין אומגליק ליכערער צופאַל נישט געקענט זיין. פון איין זייט איז ער דעדורך געקומען דירעקט און אָהן אַ סך אומוועג צו דער ליטעראַטור, פון דער אַנ־דערער זייט אָבער איז ער דעדורך פערשלעפּט געוואָרען אין אַ ריכטונג, פון וועלכער ער האָט זיך גאַנצע צעהנדליגער יאָהרען נישט געקענט בעפרייען. ווער ווייס: ווען דער צופאַל וואָלט אבראַמאָוויטשען דענצמאָל גראָד האָבען געבראַכט אין אַ קרייז אריין, וואו מען וואָלט איהם האָבען אויפגעמאַכט די אויגען אויף זיין אייגענטליכען ווערט און אויף דעם אמת'ען געטליכען פונק. וועלכער לעבט אין איהם, ווער ווייס, זאָג איך, אויב דער דאָזיגער אבראַמאָוויטש וואָלט נישט האָבען אונז געגעבען זיינע מייסטער־ווערק שוין אין דער ערשטער פעריאָדע פון זיין שריפטשטע־לעריי. אזוי אָבער האָט ער ערשט געמוזט דורכמאַכען דעם גאַנצען גלגול־מחילות פון דעם אידישען מחבר־ליטעראַט פון דער דעמאָליגער צייט.

מיט דעם אריינקומען אין גאָטלאָבערס הויז הויבט־אָן אַ ניי קאַפּי־טעל פון אבראַמאָוויטשעס לעבען. אין דעם דאָזיגען הויז האָט ער געפונען איין אוצר פון ספרים, וועלכע ער האָט געשלונגען ווי אַ הייס־הונגעריגער. גאָטלאָבערס טאָכטער האָט איהם דעם ערשטען אונטערריכט געגעבען אין רוסיש און אין דייטש, און ביי איהר האָט ער געלערענט אויך די אָנפאַנגס־גרינדען פון אריפמעטיקאַ. אים יאָהר 1856 האָט ער געמאַכט זיין עק־זאַמען אַלס לעהרער, און איז אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס קאַזיאָנע לעהרער

אין דער שטאָדטישער שולע. ארום יענע צייט האָט ער געדרוקט אינ׳ם „המגיד" זיין ערשטע ארבייט: איין ארטיקעל וועגען חינוך און אז אידען דארפען לערנען רוסיש און דארפען קענען וויסענשאפט. דאן איז ער ארי־בערגעפאהרען קיין בערדיטשעוו, און דאָרט האָט ער אָנגעהויבען זיין ליטעראַרישע קאריערע. ער האָט געשריעבען זיינע קריטישע בראָשורען „משפט שלום" און „עין משפט". אינ׳ם גייסט פון יענער צייט האָט ער פערפאסט, פריי לויט לענץ, א העברעאישע זאָאָלאָגיע אין דריי חלקים מיט׳ן נאָמען „תולדות הטבע". אים יאָהר 1867 האָט ער אָנגעשריעבען זיין ערשט ערצעהלונגעל מיט׳ן נאָמען „למדו היטב", און א יאָהר שפּע־טער האָט ער עס פערגרעסערט און האָט עס געדרוקט מיט׳ן נאָמען „האָבות והבנים" (1868) — די ערשטע בעלעטריסטישע פּראָבען.

א ביסעל שפּעטער געהט אבראַמאָוויטש אריבער צו א מין נייער טע־טיגקייט. ער הויבט־אָן, אונטער דעם פּסעוודאָנים „מענדעלי מוכר ספרים", צו שרייבען אויף אידיש פאַר די גרעסערע מאסען, „אום נ ו צ ע ן צו ברייגגען": אום זיי אויסצובעסערען און אום זיי צו בעלעהרען. ער שרייבט „דאָס קליינע מענשעלע" — איין ערצעהלונג, וועלכע ווייזט אין אָנהויב (די מעשה מיט דעם קליינעם מענשעלע, וועלכער זיצט אינ׳ם מענשענס אויג) די שענסטע פּאָעטישע קוואַליפיקאַציעס, און וועלכע ווערט אָבער דאן א שטרייטשריפט געגען די ראָשי־הקהל, די קליינע מענשעלעך, און די קליינע רוסישע שטעדט. דאן שרייבט ער די ערשטע פּראָבע פון „פישקע דעם קרומען", און דאן „די טאַקסע" — די שאַרפסטע קריטיק געגען אונ־זערע תקיפים, די שטאָדט־בעלי־טובות. צוליעב דעם דאָזיגען בוך מוז ער עוקר זיין פון בערדיטשעוו, וואו ער האָט דאן געוואָהנט, ווייל די דאָרטיגע ראָשי־קהל האָבען זיך געפונען בעליידגט, און ער בעזעצט זיך אין זשיטאָמיר, וואו ער האָלט עקזאַמען און ווערט לעהרער אין דער דאָרטיגער ראבינער־שולע. ארום יענער צייט שרייבט ער „די קליאַטשע" — דאָס מערקוויר־דיגע בוך, אין וועלכעם ער האָט, ווי נאָך קיין שום צווייטער שריפטשטעלער נישט ביי אונז, דעם קאמפּף געפיהרט קעגען אַלע אונזערע בעדריקער אין דרינען און אין דרויסען. עס איז די גיפטיגסטע סאטירע אויף דעם לעבען פון דער כנסת־ישראל. און דערביי ווערט דאָס בוך געטראָגען פון א דיכ־טער־פאַנטאַזיע, ווי זי איז ביי אונז איינציג. דעם קינסטלער אָבער אינ׳ם מאָדערנעם זין דערקענט מען נאָר אין דער וואונדערבארער קראפט פון נאַטור־שילדערונגען און פּייזאַזשען. דאן האָט ער געפּרובט שרייבען אויך עטליכע לייכטע זאכען אין גראַמען („יודעל, זמירות ישראל" און „פרק שירה"). באַלד דערויף האָט ער געשריעבען די ערשטע פּראָבע פון זיין שאַרפער סאַטירע „מסעות בנימין השלישי" — די געשיכטע פון א אידי־

שען מין דאָן קישאַט, און דאַן ווידער אַ דראַמע מיט'ן נאָמען „דער פּרי־זיוו". אים יאָהר 1881 איז ער ארויסגעפאָהרען קיין קיין אָדעסאַ, וואו ער איז אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס פיהרער פון דער דאָרטיגער תּלמוד־תורה.

און ווידער איז אַבראַמאָוויטש אריבערגעגאַנגען צו עפּעס אַ נייעס. ער האָט אָנגעהויבען אין זיין ליטעראַרישער טהעטיגקייט זיך צו ווייזען פון אַ נייער זייט: פון אַ ריין קינסטלערישער. ער האָט אוועקגעלאָזען דאָס פּאָלעמישע און דאָס פּובליציסטישע און דאָס ריין קריטישע און איז געקומען צו זיין העכסט פאָרם, צום ריין קינסטלערישען. ארום יענער צייט האָט ער געשריעבען, צום גרעסטען טייל אויף העברעאיש, די מייסטער־האפטע קליינע ערצעהלונגען, פון דאַן האָט ער אויסגעארבייטעט, גלייכ־צייטיג אויף אידיש און אויף העברעאיש, יענע פיער גרויסע ערצעהלונ־גען, וועלכע וועלען בלייבען אויף אייביג אַ שאַץ אין אונזער ליטעראַטור: „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערעל" און „שלמה ר' חיים'ס. צום ערשטען מאָל האָבען אידישע לעזער געזעהען אַ זעלכעס, וואָס זיי האָבען נאָך קיינמאָל נישט געזעהען: אַ קינסטלער, ווי זיי האָבען נאָך קיינמאָל אַ זעלכען נישט געהאַט. און דער קינסטלער מאָלט זיי דאָס לעבען פון דעם עלענדען פאָלק אין קאַבצאַנסק און אין גלופּסק און אין טונעיאַדאָווקע — כל ישראל איז איין קבצן. די צרה איז אַ צרה, פון וועלכער עס איז קיין ענטרינען נישט דאָ. עס איז אַ פערשאָל־טען גלות־לעבען, אַ הינטיש לעבען...

קוקט מען צוריק אויף די שריפטשטעלערישע טהעטיגקייט פון אַב־ראַמאָוויטשען, זעהען מיר פאַר זיך איינגעטיילט שטרענג אין דריי פּער־יאָדען.

אין דער ערשטער פּעריאָדע: עס נוצט איהם נישט זיין גאַנצער טאַ־לענט און זיין גאַנצע פּאָעזיע; די דעמאָליגע צייט מאַכט איהם פאַר אַ שרייבער, ווי די הונדערט אַנדערע זענען געווען, מיט די זעלביגע ציעלען און די זעלביגע וואונשען. ער שרייבט זיינע מליצות, ער האַלט מלחמה מיט די „מורדי אור" און מיט חסידים און חסידות, ער שרייט געוואַלט, אַז מען מוז לערנען וויסענשאַפטען, און וועלכע צרה עס זאָל נישט זיין געקומען אויף אידען אין זיין לאַנד, ווייסט ער, אַז עס איז נאָר דערפאַר, ווייל זיי האָבען זיך נישט געבילדעט. זאָלען זיי זיך נאָר בילדען — וועלען זיי באַלד און גיך געהאָלפען ווערען. ארום יענער צייט שרייבט אַבראַמאָ־וויטש זיין „משפּט שלום", „האָבות והבנים" און קאָמפּילירט אַ נאַטור־וויסענשאַפטליך ווערק „תולדות הטבע".

אין דער צווייטער פּעריאָדע ווערט אַבראַמאָוויטש בעל־מלחמה און מאָראַליסט. די אָנגעבוירענע פּאָעזיע און דער מערקווירדיגער זין פאַר

נאַטור־שענהייטען שטערען אפילו אַ ביסעל; אָבער נישט קשה, ער שטרענגט זיך אָן, זיי ענטשוויגען צו מאַכען, ווי ווייט ער קען נאָר. „די קליאַטשע“ — ווען מען זאָל בעזייטיגען פון איהר די פיעל שענע לירישע שטעלען, וועלכע זענען טיילמאָלס אמת׳ע פּערעל פון פּאָעזיע, און די וואונדערבאַרע בעשרייבונגען פון נאַטור־שענהייטען, וועלכע זענען אָפטמאָל גאַנצע אוצרות פון קונסט, בלייבט אונז איבער איין אַפּאָלאָגעטיש־פּובליציסטישע שריפט מיט מערקווירדיגע טענדענצען. „מיט וואָס פאַר אַ יושר קען מען — פרעגט ער פשוט — יענעם נישט לאָזען עסען, אָטעמען פריי, סיידען ביז ער וועט זיך אויסלערנען עפּעס קונצען? איטליכס בעשעפעניש, וואָס ווערט געבוירען, איז קודם־כל אַ לעבעדיגע זאַך, פערזאָרגט פון דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקי נאָר פון זיינטוועגען, בכדי דורך זיי צו בעקומען אַלסדינג, וואָס עס בעדאַרף נויטיג האָבען צום לעבען“... „איך בין דיר מוחל דיין ר ח מ נ ו ת ! — רופט ער אויס אין איין אַנדער אָרט — איך וויל נישט אַז דו זאָלסט א ו י ס אַ ר ב י י ט ע ן, מען זאָל מיך נישט אַזוי פּלאָגען, מען זאָל מיר געבען מיין בעדערפעניש צו דערהאַלטען די נשמה, טאַקי נאָר גלאַט פון רחמנות, ווייל עס איז פשוט אַ צער־בעלי־חיים. איך וויל אפילו נישט, דו זאָלסט א ו י ס ב ע ט ע ן פאַר מיר אַלע נויטיגע זאַכען צום לעבען אי מהאי טעמא, וואָס מען האָט און מען קען האָבען פון מיר נוצען. דאָס זענען אַלטע מעשות, אַלטע ליעדלעך, וואָס איך האָב זיי שוין געהערט אין דער וועלט זינגען אין פערשיעדענע צייטען“.

דער שטאָלצער טאָן און די גאַנצע האַלטונג דערמאָנען אונז אַ ביסעל גבריאל ריעסער, לודוויג בארנע און זייער גלייכען. אַ ביסעל ווייטער הערען מיר דאָס דאָזיגע אין נאָך אַ שאַרפערע פאָרם: „איך וויל גאָר נישט הערען קיין רחמנות, קיין קונצען, איך בין ווי אַלע אַנדערע, אַ לעבעדיג בעשעפעניש און האָב ווי זיי אַ פּראַווע, דאָס רעכט צו לעבען. האָט יענער אויף מיר רחמנות, הייסט עס אַזוי פיעל, ווי איך לעב נאָר אין זיין זכות, ער האָט יאָ דאָס רעכט צו לעבען און איך נישט; אינגאַנצען וואָס איך האַלט מיך, וואָס איך זשיפּע, האָב איך עס צו פערדאַנקען איהם, נאָר איהם, אין דער צייט, אַז מיר ביידע זענען גאַנץ גלייכע בעשעפעניש מיט איינערליי בעדערפעניש, לאָזט מיך יענער לעבען, ווייל איך ברענג איהם נוצען, הייסט עס אַזוי פיעל, ע ר איז דער תכלית, דער עיקר, דען איך לעב נאָר, מחמת דערמיט טויג איך איהם. פאַר מיר אַליין וואָלט איך נישט בעדאַפט גאָר בעשאַפען ווערען. איך וויל אָבער לעבען גלייך ווי אַנדערע, גלאַט ווייל איך בין אויך אַ בעשעפעניש פאַר מיר“... „אין דער וועלט הערשט א י י ן געזעץ פאַר אַלע בעשעפעניש, פאַר אַלע מענשען גלייך, אַזאַ געזעץ, וואָס קיינער, יהיה מי שיהיה, איז ניט אימשטאַנד עס איבערצומאַכען, וואָס

אַקעגען איהם העלפט נישט קיין שרייען, קיין רעדען, קיין דרשות און קיין שום מיטעל; אַזאַ געזעץ, וואָס איז שטאַרקער פון אַלע שטאַרקע, מעהר עקשן פון אַלע עקשנים, וואָס אַז מען שטעלט זיך איהם אַ קעגען, זוכט עס זיך אוים טויזענדער אַנדערע וועגען, טויזענדער המצאות און הסברות, כדי זיך צו דערהאַלטען — איך מיין דעם דאָזיגען בעקאַנטען געזעץ, וואָס אַלע ווילען עסען, וואָס איטליכער וויל צו דערהאַלטען זיין לעבען, עס מעג זיך זיין אויף וועלכען אופן, מיט וועלכע מיטעל עס וויל זיך". — אין דער דאָזיגער פעריאָדע רעדט אַבראַמאָוויטש נאָך אַלץ אין אַלעגאָריעס און משלים; זיין ליעבסט ווערטעל איז דענצמאָל: „נישט דאָס בין איך אויסען". ער האַלט וכוחים, ער זאָגט מוסר, ער שטראָפט ער קריעגט זיך מיט דאָס זייניגע און מיט פרעמדע, ער זוכט די סבות פון יעדער זאַך און יעדער ערשיינונג — און שטערט איהם אַמאָל זיין פאָעטישער גייסט אין זיינע חקירות, דערשטיקט ער איהם. אין דער דאָזיגער פעריאָדע איז ער אונזער בעסטער פובליציסט. ער איז אַ שטרייטער און אַ מאָראַליסט.

און אַזוי קומט מענדעלי צו זיין דריטער און לעצטער פעריאָדע פון זיין שריפטשטעלעריי. דאָס קינסטלערישע אין איהם נעמט סוף־כל־סוף די אויבערהאַנד, און עס בעווייזט זיך דער ריינער קינסטלער, אַ זעלכער, ווי ביי אידען איז זיין גלייכען נישט געווען. ער זאָגט נישט מעהר קיין מוסר, ער קריעגט זיך נישט מעהר מיט אונזערע שונאים פון דרויסען און מיט אונזערע תקיפים פון דרינען, ער שרייבט נישט מעהר קיין אַלעגאָריעס, נאָר ער מאָלט דאָס לעבען אין דער אידישער גאַס, אַזוי ווי זיינע אויגען זעהען עס, און עס איז נישט פאַרהאַן קיין זאַך, וועלכע ער זעהט נישט, און עס בלייבט נישט קיין פונקט, וועלכער איז פאַר איהם פערבאָרגען. און עס איז נישט דאָ קיין בעוועגונג, וועלכע איז איהם אומבעקאַנט; אַלעס זעהט ער און ווייסט ער, און אַלעס מאָלט ער, און דער פאָן פון דעם דאָזיגען געוואַלטיגען געמאָלעבץ איז דער שרעקליכער, פירכטערליכער דלות, אין וועלכען אַ גאַנצע אומה, אַ צעברעקעלטע און צעוויטיגטע, טרינקט זיך, און עס קומט אַרויס יענע געוואַלטיגע, פירטערליכע טראַגעדיע, וועלכע נעמט־אָן ביים האַרץ און פער'סמ'ט די נשמה. עס איז שוין גענוג פאַר אונזערטוועגען די נעמען פון זיינע שטעדט, אום צו וויסען, וואו דאָס אומגליק הויבט זיך אָן: קאַבצאַנסק, גליפּסק און טונעיאַדאָווקע. די נעמען זענען ס'מוּ‏‏ֿלען. כל־ישראל איז איין קבצן. די גרויסע אידישע אַלטע טאָרבע, דאָס איז אונזער אומגליק. דער איד מוז זיך לערנען מוותר זיין אויף דעם ביסעל עולם־הזה און ברעכען די תאוה פון עסען. „דער יצר־הרע פון עסען איז אַ געמיינע תאוה". ער טאָר נישט וויסען פון דער

פרייד פון קינדער־יאָהרען און פון דער שענהייט פון דער נאַטור, און ער מוז לעבען אין דער וועלט פון פאַנטאַזיעס. די דאָן־קישאָטען מעהרען זיך ביי איהם, יענע „בנימין השלישי׳ס“, וועלכע פאָהרען אין די וועלט אריין, און דאָס לעבען אין דער „קבלה“־און אין דער „זוהר“־וועלט ווערט פאַר איהם עפּעס נאַטירליכעס. די סאַטירע פונ׳ם גרויסען דיכטער ווערט וואָס א מאָל שטאַרקער, וואָס א מאָל גאַליגער, און עס צעשפּיעלט זיך דער גרוי־סער שפּאָט און ער ווערט אזוי ביטער.

די פיגור פון אבראַמאָוויטשען אין זיין אַלגעמיינעם כאַראַקטער שטעלט זיך אונז אַלזאָ פאַר אזוי: א איד ווערט געבוירען אין עפּעס א פּערוואָר־פען שטעדטעל, ווי טויזענד אַנדערע פון זיינע ברידער. קיינער ווייסט נישט, וואָס עס לעבט אין איהם, און ער ווייסט עס איהם אַלערוועניגסטען — און דערביי איז זיין נשמה א נשמה פון א גרויסען פּאָעט. ווען ער קומט אין די וועלט אריין און הויבט־אָן זיך זיין וועג צו זוכען, ווערט ער אזוי ווי די פיעלע אַנדער צווישען זיינע ברידער, וועלכע עס איז אויסגעקומען צו ווערען שריפטשטעלער. ער ווערט א מוסר־זאָגער, א קעמפּפער פאַר אויפקלערונג, א מליץ־יושר, ער ווערט א ביסעל ריב״ל, א ביסעל צווייפעל און א ביסעל גאָטלאָבער. אין א געוויסער בעציעהונג שטעהט איהם זיין פּאָעטישער זין ווי א שטערעניש אויפ׳ן וועג, ער אָבער בעזיעגט זי און דערשטיקט זי. שטעלט אייך אָבער פאָר, ווי גרויס האָט געמוזט זיין דער דאָזיגער פּאָעטישער זין און די דאָזיגע נייגונג צו קונסט, אז ער האָט זיי פאָרט נישט געקענט בעגראָבען, אזוי אז סוף־כל־סוף האָבען זיי זיך דורכ־געבראָכען. ער איז שוין העכער פערציג יאָהר אַלט געוועזען, ווען ער האָט אָנגעהויבען אַלס ריינער קינסטלער, אזוי אז ער האָט נישט מעהר אומ־פּעיעט צו געהען אין פרעמדע פּיס־טריט און ער איז געוועזען געצוואונגען, צו ערפינדען פאַר זיך א נייע טעכניק און א נייע פאָרם און א נייעם פאָר־טראָג. און דאָס גרעסטע וואונדער איז, אז דאָס בעסטע, וואָס ער האָט געשריעבען שוין אַלס זעכציגער, זיעבציגער! „פישקע דער קרומער“, „מסעות בנימין השלישי“, „דאָס ווינשפינגערל“ און „שלמה ר׳ חיים׳ס“ זענען און בלייבען די גרעסטע מייסטער־ווערק פון אונזער ליטעראַטור.

3.

„פישקע דער קרומער“. אַלס ספּור־המעשה פאַר זיך איז „פישקע“ שוין א ביסעל צו איינפאַך. בכלל צייכענט זיך דאָך נישט מענדעלי אוים

אַלס מעשה־שרייבער מיט פּערוויקעלטע און פּערציקעלטע געשעהעגישען; על פּי רוב האָבען מיר אין זיינע מעשות קיין שום „האַנדלונג" נישט, און זיי זענען אַזוי איינפאַך, אַז ווען איין אַנדערער זאָל קומען, וועלכער בעזיצט נישט דעם טאַלענט פון מענדעלי, וועט ער גאָר נישט וויסען, וואָס מיט דעם דאָזיגען שטאָף אָנצוהויבען. אייגענטליך געפינסט דו דאָרט גאָר נישט דאָס, וואָס מען רופט „קאָמפּאָזיציע", און געפינסט נאָר אַ צונויפ־שטעלונג פון בעזונדערע מעשה׳לעך, שטיקלעך, עפּיזאָדען, בעטראַכטונ־גען, נאַטור־שילדערונגען און וואונדערשענע שטעלען. די אייגענטליכע מעשה פון פישקע דעם קרומען איז אַ גאָר איינפאַכע: איינער אַ קרומער, וואָס הייסט פישקע, דיענט אין דעם מרחץ אין דער קהלה גלופּסק, און חברה מאַכט איהם חתונה מיט דער „בלינדער יתומה", וואָס בעט נדבות ביי דער „טויטער שול". דערנאָך לאָזען זיך ביידע, מיט אַ גאַנצע חאַליאַס־טרע אָרעמעלייט, געהען איבער די הייזער און וואַנדערווען פון שטאָדט צו שטאָדט און פון הקדש צו הקדש. דאָ קומען פאָר קאַרטינעס און סצענעס פון אידישע אָרעמע לייט. און דערנאָך: פישקע דער קרומער האָט עפּעס נישט אַזאַ שטאַרקען שלום־בית מיט זיין ווייב, וועלכע חבר׳ט זיך אַ ביסעל מיט איין אַנדערען אָרעמאַן, מיט דעם „רויטען ממזר", און ער אַליין, פישקע, דערטאַפּט צווישען חברה אַ האָרבאַטע מעדעל, און ביידע פערליעבען זיך מיט אַ מין פערליעבעניש, וועלכע איז פּשוט גאָר נישט צו דערטראָגען, און יעדעס מאָל, ווען פישקע נעמט זיך דערצו, אָבצו׳גט׳ען זיין ווייב, קומט אַלעמאָל אריין עפּעס אַ שטן אין דער מיטען, ביז טאַקי די האָרבאַטע איז נעלם געוואָרען פון איהם, דורך דעם רויטען ממזר׳ס אַ שפּיצעל, און אונזער פישקע פאָהרט דאָס איצט זי זוכען... און אַזוי ווי ער זיצט אויף דער בויד, פאָהרענדיג קיין גלופּסק, זי זוכען, ענדיגט זיך פּלוצלינג דאָס בוך.

דאָס איז די מעשה גאָר אין גאַנצען. דאַכט זיך, עפּעס נישט אַזוי שטאַרק פערוויקעלט, און, מי יודע, ווי וואונדערליך אויסגעטראַכט. און אויך די פערליעבעניש איז עפּעס נישט אַזאַ נאַטירליכע זאַך און אַזוי ספּעציעל אידישליך ביי אידישע אָרעמעלייט אין הקדש, אַזוי אַז מען קען מיינען, דאָס דאָזיגע איז נאָר אַ צוטשעפּעניש, בכדי לקיים מצות־עשה פון שרייבען אַ ליעבעניש אויך. נאָר מען מוז זיין אַ מייסטער ווי מענדעלי מוכר ספרים, אַז דאָס אַלעס זאָל ווערען רעכט. מען מוז קענען שרייבען ווי ער און דערצעהלען ווי ער, אַז דאָס אַלעס זאָל זיך אַזוי לעגען גלייך אויפ׳ן מוח און זאָל קריעכען גלייך אינ׳ם הארץ, ביז מען זאָל אָנהויבען צו מיינען און צו פיהלען, אַז אַלעס איז אַזוי נאַטירליך און דאָס אַלעס מוז אַזוי זיין.

נאָר אפילו דאָס דאָזיגע קליינע מעשה׳לע מיט פישקע דעם קרומען, דאכט זיך, איז ביי מענדעלי מוכר ספרים גאָר נישט דער עיקר; דער עיקר איז די גאנצע סביבה: דאָס לעבען פון אידישע אָרעמעלייט, וועלכע געהען איבער די הייזער שנאָרען — א בילד, וועלכעס נעמט אָן ביי דער נשמה. די שנאָרעריי הערט פלוצלינג אויף צו זיין א שנאָרעריי, און ווערט א מלאכה, א מין פראָפעסיע, א געשעפט ווי טויזענד אנדערע געשעפטען, ווי למשל האנדלען מיט תבואה אָדער מיט אתרוגים אָדער מיט מאָסקוועער ציץ, און די מענשען, וועלכע בעשעפטיגען זיך דערמיט, זענען מענשען ווי טויזענד אנדערע, ווי למשל די מענשען, וועלכע זענען וואלד־סוחרים אָדער פערזיכערונגס־אגענטען אָדער מלמדים אָדער ווינקעל־אדוואָקאטען, און צווישען זיי זענען פאראן גוטע און שלעכטע, און שטעלען גאָר נישט פאָר קיין שום בעזונדערען טיפ. און אויך זייער עזות און זייער חיטראָסט און זייער גנב׳יש לשון זענען זאכען, וועלכע מיר געפינען ביי יעדען סוחר. מענשען מיט ווייכע ווייבערישע נשמות, ווי פישקע און ווי זיין האָרבאטע מעדעל, זענען, דאכט זיך, כלל וכלל נישט פאראן אין אזא חאליאסטרע, און מען קען זיך גאָר נישט ערקלעהרען, בנוהג שבעולם, ווי זיי קומען דאָרט אריין און ווי אזוי עס קענען אזעלכע ריינע נפשות דאָרט אויסוואקסען און זיך דערהאלטען אין זייער ריינקייט. און די אלע איבריגע אָרעמ־לייט — אוי, ווי עסט זיך אונז צו, צוקוקענדיג זיך צו זייער לעבען! מיר זענען קלאָמפערשט פון דער חיים אויס נאָך געוועהנט א ביסעל, רחמנות צו האָבען אויף עלענדע, אָרעמע מענשען, און דאָ זעהען מיר עלענדע אָרעמע מענשען, וואָס מיר טאָרען אויף זיי אפילו רחמנות אויך נישט האָבען. עס זענען לוימער עזות־פנימ׳ער, גנבים, הולטייעס, געמיינע יונגען, וואָס מיר זעהען דאָ פאר אונז, און די גאנצע קדושה, וועלכע האָט א מאָל גערוהט אויף אָרעמקייט און אויף עלענד, ווערט פערשוואונדען פאר אונז און פליהט אוועק ווי א לייכטער רויך... אונזערע חלומות און אונזערע פאָעזיע פון א „סאָציאלע פראגע“ שטארבען אויס, און קברים עפענען זיך פאר אונזערע אויגען — לויטער קברים, לויטער קברים.

זעלבסטפערשטענדליך: מיר ווילען גאָר נישט זוכען ביי מענדעלי׳ן א „מעשה“ מיט אלע פליטערלעך, מיט פערוויקלונגען און מיט עכטע ליע־בעס און מיט געטאָקטע טיפען, און מיר ווילען גאָר נישט פרעגען קיין לאנגע קשיות וועגען קאָמפּאָזיציעס, דען פאַרדעם האָבען מיר דאָך עפעס איין עסק מיט מענדעלי׳ן, מיט א איד מיט א שפיציגען געלען בערדעל, וואָס הויבט שוין אָן ביסלעכווייז גרוי צו ווערען. און אזא איד וועט מיך הערען ווי די גרויע קאַץ, ווען איך וועל אָנהויבען מיט איהם צו שמועסען וועגען דינים און חוקים. „נישט דאָס בין איך אויסען“ — וועט מיר מענ־

דעלי א מאך טהון. פישקע דער קרומער איז אייגענטליך גאר נישט דער העלד פון דער ערצעהלונג „פישקע דער קרומער“, און איהם מיט זיין הארבאטע מיידעל און מיט זיין האליאסטרע פטר׳ט מען אב אין עטליכע בלעטלעך. איהם נעמט מען ארויף אויף א בויד, וועלכע פאהרט קיין גלופסק, און מען זעצט איהם אוועק צווישען צוויי אידען, צווישען מענדעלי מוכר־ספרים און צווישען אלטער מוכר־ספרים, און לאזט אהם ערצעהלען זיין מעשה׳לע, און א סוף, איין עק, — דער עיקר איז דאס שטיק לעבען אינ׳ם בוך, די פערשיעדענע בילדער, די וואונדערליכע קארטינעס, די שענע שטיקלעך, דאס פיהלען פונ׳ם אידישען הארצען און דאס דענקען פון אידישען מוח, וואס דאס דאזיגע בוך איז פול מיט זיי פונ׳ם אנפאנג ביז׳ן סוף. נישט די קייט איז דא דער עיקר, נאר די איינצעלנע רינגען. באלד דאס ערשטע בלעטעל ווייזט אונז, אז דער, וועלכער ערצעהלט, איז א מייסטער.

א בויד געהט זיך אויף דעם טראקט קיין גלופסק. דאס פערדעל אין גאנץ אידישליך, דאס הייסט הונגעריג און קראנק, מיט קאלטענעס און מיט אבגעריבענע קניען; דאס אידעל, וועלכער זיצט אין דער בויד, איז אבער גאר נישט פערדיש — עס איז מענדעלי מוכר־ספרים, מיט א בייטש אין דער האנד און אנגעטאן אין טלית און תפילין, און א קאפ האט דאס דאזיגע אידעל, פשוט אויף רעדער. פערשטעהט מען דאך, אז אין מיטען דאוונען דרעמעלט מען אביסעל איין. די בויד קריעכט דערוויל אריין אין א קאלוזשע, און פערטשעפעט זיך בינתים אין דעם עקס פון א צווייטער בויד, וועלכע איז אויך גראד אנגעקומען. דארט אויף דער צווייטער בויד זיצט אויך א איד אין טלית און תפילין מיט א בייטש. ביידע ווערען אין כעס און חאפען זיך איינער צום אנדערען שלאגען — אך, מען דארף אנקוקען די דאזיגע גבורים, גבורי ישראל, מיט זייער כעס און זייער וועלען שלאגען! פערשטעהט מען דאך, אז מענדעלי דערקענט באלד דעם צווייטען, אז דאס איז גאר ר׳ אלטער יקנה״ז, אויך א מוכר־ספרים ווי ער, און ר׳ אלטער דערקענט ר׳ מענדעלי׳ן און איך פערשטעה, ביידע וואלטען מסתמא ארויפפאלען, איינער אויפ׳ן צווייטען, קושען זיך, ווען נישט די של־ראש׳ן וואלטען שטערען. און דא הויבט זיך אן די מעשה מיט די בוידען; ווי שלעפט מען זיי ארויס פון דער קאלוזשע? מילא, פערשטעהט מען דאך, אז אידענ׳ס כח איז נישט צו אזא ארבייט. דא קומען גראד אונטערגעפאהרען גוים, פראסטע פויערים, די ידים ידי עשו מאכען שוין אלעם רעכט, זיי שלעפען ארויס די בוידען, און לאכען אפילו אב א ביסעל פון די „פראקליאטיע זשידי“ מיט זייערע תפלין, נאר „משטיינס־געזאגט,

פאַר וועמען מען האָט זיך דאָ צו שעמען" — און די בוידען פאַהרען זיך זייער וועג.

און נאָך דער דאָזיגער הערליכער קאַרטינע, קומט אַ צווייטע: צוויי אידען, מענדעלי און אַלטער, וועלכע רעדען מיט זייער לשון, זייער דרך, זייער עהרליכקייט, זייער גנבה, און איינער גיט אַ „טאַפּ אין וואָגען" ביים צווייטען צו דערגעהן, ווי דער מסחר-זעהט-אויס ביי איהם — אָ, ווי כאַראַקטעריסטיש איז יעדעס וואָרט און ווי נאַטירליך יעדע בעוועגונג! מיר דאַכט, איך האָב ערשט נעכטען געזעהען דעם דאָזיגען מענדעלי דורכפאָהרענדיג אויף דער פראַנציסקאַנער גאַס, און איך קען שווערען, אַז היינט נאָכמיטאָג וועל איך זעהען אויך אַלטער'ן, דאָרט אונטען אויף דער גרזיבאָווסקאַ-גאַס, בשעת ער וועט געהען קויפען סמאַלע צו שמירען די רעדער, און וועט זיך איילען אום נישט עובר מנחה צו זיין, און וועט אַ רייב טהון די הענד אָן דער וואַנד און וועט זיך אַוועקשטעלען נעבען וואָגען דאַוונען...

און דאַן אַנדערע סצענעס: ר' אַלטער ליעגט אויפ'ן וואָגען ראַקום, „רויט ווי אַ צוויק" און שוויצט. „שוויצען איז אַ אידישע זאַך". די זון ברענט, און דאָ פאַהרט מען דורך פעלדער מיט תבואות, און עס שמעקט און מען הערט שפּיעל-פייגעלעך זינגען. ר' מענדעלי אין בלויסען טלית-קטן, ליעגט פערטראַכט — און דאָ הויבען זיך אָן נאַטור-שילדערונגען, פעלד-פּאָעזיע און וואַלד פּאָעזיע, ווי נאָר אַ געוואַלטיגער פּאָעט קען זיי שרייבען. עס שמעקט און עס זינגט אַרויס פון יעדער שורה און עס „קיצעלט ביי דער נשמה" און מיר ווייסען נישט, וואו דער כישוף שטעקט. ר' מענדעלי זיצט אין דער בויד, און כדי ער זאָל מסיח דעת זיין פון זיין הונגער, קוקט ער זיך-צו צו גאָט'ס שען וועלטעל... „דער הימעל איז בלוי, לויטער, אָהן אַ פּיצעל וואָלקען. די זון בראָט, סמאַלעט, עס ווייהעט נישט קיין ווינטעלע, מען פיהלט נישט קיין ליפטעלע. די תבואה אויף די פעלדער, די ביימער אין די וועלדער שטעהען שטיל, ווי צוגעקאָוועט, קיין שאָקעל אפילו זיך נישט צו טהון. קיה אויף דער פּאַשע ליגען מיד, אויסגעשטרעקט די העלזער, שאָקלען צו-וויילען די אויערען, קייען און מעלה-גרה'ן, אַנדערע גראָבען אונטער זיך די ערד מיט זייערע הערנער, שאַרען מיט די קאָפּעטעס און רעווען, שרייען פאַר גרויס היץ. דער בוהיי פעררייסט דעם עק, לויפט גאַלאָפּ, וואַרפענדיג דעם קאָפּ אין אַלע זייטען, שטעלט פּלוצלינג זיך אַנידער, אָנגעבויגען דעם שטערען הארט צו דער ערד שמעקט, פּאַכט מיט די נאָזלעכער, לאָזט אַרויס אַ ברומען סאָפּעט און דריגעט מיט די פיס. נעבען איין אַלטער, אויסגעקרימטער און האַלב-פּערדאַרטער ווערבע, איבערגעשפּאַלטען פון דער העלפּט אַ מאָל פון אַ דונער, שטעהען פערד, איינער אויפ'ן אַנדערען פערלעגט די קעפּ צו מאַכען האָטש עפּעס אַ שאָטען, און שמייסען מיט די ווידלען, פּטור

צו ווערען, ווי ס'איז, פון די בייזע פליעגען. — אויף א צווייגעל אין דער דער הויך וויעגט זיך א סאראקע, אויסזעהענדיג פון דער ווייטענס ווי אנגע־טהון א וויים טלית'ל. מיט פאסען תכלת פארענט, און דאוועגט שאקלענדיג זיך, זי בוקט זיך, פאלט תחנון מיט'ן קעפעל, שפרינגט א ביסעל אונטער, א קליין קראקעלע געבענדיג א פאר מאל, בלייבט דערנאך ווייטער שטעהען אהן לשון, שטרעקט אוים דאס העלזעל און קוקט, גלאט אזוי, אין דער וועלט אריין, מיט פערשלאפענע אייגעלעך. אויף דעם גאנצען וועג איז שא־שטיל, מען זאל דאס הערען א שארך, א פיפס, מען זאל דאס זעהען פליהענדיג ער־גענץ א פויגעל, נאר קאמארען, מיקען טראגען, ווי די רוחות, זיך אין דער לופט ארום, פליהען טאנצענדיג פארביי די אויערען, טהוען א גרילץ, א זשוזשע, איינרוימענדיג עפעס א סוד, און באלד טאקי מארש ווייטער; נאר צווישען היי, צווישען תבואות שמוצערען דארט די גרילען, זומזען, צימבע־לען, און געהען מיט די טאצען. . . ס'איז היים, ס'איז שטיל, וואונדערליך שעהן. שא! גאט'ס בעשעפעניש רוהען". . . פיעל אזעלכע קאפיטלען קען איך נישט אין דער וועלט־ליטעראטור, און די דאזיגע עפישע ברייט־קייט,וועלכע פערגעסט נישט קיין שום פרט און קיין שום קלייניגקייט, אפשר וועלען מיר איהר גלייכען געפינען נאר ביי די אלטע דיכטער.

און דאן מנחה־צייט. „א געשמאק ווינטעלע הויבט־אן צו בלאזען און אויפ'ן הימעל ווייזען זיך שטיקלאך וואלקען, אויף וועלכע מען האט, ווי אויף טייערע געסט, שוין א לאנגע צייט ארויסגעקוקט. די בוימער הויבען פאמעליך אן זיך צו שאקלען, איינער צום אנדערען איינגעבויגען דעם קאפ, און פיהרען צווישען זיך א שמועס אויף זייער לשון, נאכדעם אז זיי האבען אזוי לאנג געשוויגען שטיל. דאס ווינטעלע האט אויפגעוועקט די שלאפענדיגע תבואה, אלע זאנגען האפען זיך, ווי יונגע קינדער, אויף מיט א קול און צעקושען זיך גאר פריינדליך. גאטס בעשעפעניש ריהרט זיך אומעטום: אויפ'ן פעלד, אין וואלד און אין דער לופט. איינס נאך דאס אנדערע טרעטען שפיעלפייגעלעך ארוים, אויף צווייגלעך, ביימלעך, נידריג און גאנץ הויך, פוצען זיך די פעדערלעך, א וויש מיט דעם שנעבעלע, א טרעסע, א שאקעל, און הויבען־אן די זיסע זמירות, צו זינגען, צו שווישט־שען. באבעטשקעס רייך געקליידט אין אטלעס, סאמעט, מארע־אנטיק מיט טייערע ציהרונג, האפען א טענצעל שוועבענדיג אין דער לופט, הויבען זיך דרעהען זיך און מאכען חן. צוויי בושעלס, גווארדייצעס מיט לאנגע, רויטע פיס שטעהען אויפ'ן גראז, פאררייסענדיג די קעפ אין דער הויך און קוקען מיט גדלות. עפעס א קונדעס, א פויגעל, שטיפט, פליהט פון איין בוים צום אנדערען, מאכט „קוקו קוקו!" ווי ער שפיעלט זיך אין באהעלטניש. איהם ענטפערט אב פון צווישען ווייץ און קארן איין אנדער מין פויגעל עפעס.

„פיק־בער־וויק, פיק־בער־וויק !‟ ווי גערעדט : אייביג ווערסט דו מיך דאָ נישט האָפּען, האָטש שיט מיר אָן זאַלץ אויפ׳ן עק, פּאַקט זיך, ר׳ קרוב, ווייטער און אַוועק, אַוועק !. . . נישט ווייט אין אַ וועלדעלע קנאַקט דער סאָלאָוויי צולאָזט זיך אויף זיין העלזעלע, מאַכט זיסע שטייגער און שפּיעלט נאָר מחיה. איטליענער, וואָס קען נאָר עפּנען אַ מויל, האַלט דעם וועלט־בער־ריהמטען חזן אונטער, זשאַבעס אפילו פון די טייכלעך ערגעץ טערעלייקען, אפילו פליגען, ביענען האָבען נישט געשוויגען, און דער זשוק, דער שייגעץ, דער אָנחאַפּער, האָט פליהענדיג אויך געזשוזשעט. דאָס איז געווען אַזאַ קאָנצערט וועלכען מען האָט געמעגט אויף בילעטען געהען הערען. . . די גאַנצע וועלט איז עפּעס ווי לעבעדיג געוואָרען און בעקומען אַ פרעהליך פּנים. אַ פרייד, אַ פערגעניגען צו הערען, צו זעהען, צו שמעקען די זיסע ריחות פון אַלע זייטען. — ר׳ אַלטער ס׳איז גוט ! ר׳ אַלטער, ס׳איז שעהן ! עס ציהט עפּעס ביי דער נשמה, ער רעדט עפּעס צום האַרצען : גאָטס וועלטעל איז שעהן ! גאָטס וועלטעל לעבט ! עס ציהט און גלוסט זיך אריינ־וואַרפען זיך עפּעס אַהין, אַהין, מיט הענד און מיט פיס...‟

און דאַן די וואונדערליכע סצענעס אין וואַלד און אין דער קרעטשמע. דאָס לייבטע שברות מענדעלי׳ס ממש אויף אַזוי פיעל ווי אַ איד קען שכור זיין. זיין אריינקומען צום וואַלד־שרייבער. די אַבסניאַ און די לבנה־פּאָעזיע, דער מלמד און די בעל־הבית׳טע, דער בעל־הבית, וועלכער איז אַ שטיקעל שמענדריק, און דאָס פערהערען דעם אינגעל — עס זענען לויטער סצענעס פון אַ מייסטער געשריבען. און אַזוי פערציהען זיך די סצענעס ביז׳ן סוף בוך, ביז מען נעמט אַרויף אויף די ביידלעך אויך פישקע דעם קרומען, וועל־כען מען טרעפט אין וואַלד, און מען זעצט איהם אַוועק, איינמאַל אויף אַל־טער׳ס בויד און איינמאַל אויף מענדעלי׳ס בויד, און מען לאָזט איהם זיין מעשה׳לע ערצעהלען. און אַזוי געהט עס ווייטער ביז מען קומט קיין גלופּסק. און אַזוי ענדיגט זיך דאָס בוך.

אין דעם דאָזיגען בוך האָבען מיר אַלזאָ נישט צו זוכען אֵ י י ן מעשה, נאָר אַ סך מעשה׳לעך, אַ סך עפּיזאָדען, שטיקלעך סצענעס און קאַרטינעס. מענדעלי מוכר־ספרים איז נישט קיין מ ע ש ה־דערצעהלער — ער איז אָבער אַ מייסטער, ווי ער האָט צו זיך נישט קיין צווייטען, וועלכער צייכ־נעט אונז אַלעס, וואָס אַ מענשען־אויג קען זעהען, און אַלעס, וואָס אַ מענ־שען־אויער קען הערען. אָבער דאָס, וואָס ער צייכענט אונז, דאָס איז קול־טור־היסטאָריע פון אַ גאַנץ פאָלק אין אַ געוויסען אָרט און אין אַ געוויסער צייט, צוזאַמען מיט טיפען־צייכנונגען אין אַלע זייערע איינצעלהייטען. אָבער אויך די אָרט פון זיין פּאָרטראַג איז איינציג ; ער פערשטעהט שעהן און אָנגענעהם און מיט דער גאַנצער ביטערקייט פון אַ לײדענדע נשמה צו

שרייבען. און אויס דעם גאנצען שרייבען, עס מעג זיין נאָך אזוי סאטיריש און נאָך אזוי וויציג, קלאָגט אָבער אַרויס דער טרויריגער ניגון, וועלכער זינגט זיך איהם אין הארצען, איבער דעם עלענד און די פירכטערליכע טראַגעדיע פון זיין פאָלק. מענדעלי זאָגט פון זיך אין דער הקדמה צו דער דאָזיגער ערצעהלונג: „מיר חלומ'ט זיך נאָר בעטלערס וכו' וואָהין איך זאָל מיך נישט קעהרען און ווענדען, זעה איך פאר מיר די טאָרבע וכו' אוי, אַלץ די טאָרבע, די אידישע טאָרבע!“...

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, אין דער לעצטער בעארבייטונג, האָט אונז מענדעלי מוכר־ספרים צום ערשטען מאָל געוויזען, ווי ווייט זיין קראַפט גרייכט אַלס מאָלער און צייכנער און דיכטער, בשעת ער קומט אונז דערצעהלען דאָס אומגליק פון זיין פאָלק. דער שרעקליכער דלות פון אַ גאַנצער אומה פייפט אונז אַ קעגען פון יעדען ווינקעלע — איין אומה, וועלכע טרינקט זיך און זינקט זיך אין אַ ים פון צרות די צרות פון קבצנות, און דער דיכטער רייסט פון איהר פאַסעס פלייש לעבעדיגערהייד דורך זיין ביטערסטען שפּאָט, און דערביי צייכענט ער אונז, אַלס צולאָג, נאַטור־שענהייטען מיט אַ קונסט, וואָס האָט נישט איהר גלייכען. אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָבען מיר נאָך אַ סך אַלעגאָריעס און אָנשפּילונגען; דאָס ווערטעל „נישט דאָס בין איך אויסען“ שפּיעלט נאָך אַ גרויסע ראָלע; די טיפּען פון די מענשען זענען נאָך אַ ביסעל שוועבעדיג און פליהענדיג אין די לופטען און זענען נישט גענוג פעסט און בולט; מעהר פעסטע און מעהר בולט'ע טיפּען האָט ער זיך געלאָזען פאַר שפּעטער.

שוין אין „מסעות בנימין השלישי“ זענען די געשטאַלטען מעהר פונ'ם רעאַלען לעבען, אָבוואָהל דער אינהאַלט אַליין איז מעהר פאַנטאַסטיש. דער מדת הדין איז אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פיעל גרעסער פון דעם מדת הרחמים; דער סאַטירישער שפּאָט איז דאָרט אומדערבאַרמליך און אָהן אַ גרעניץ. דאָס ווייכע און דאָס הארציגע איז כמעט אינגאַנצען פערשוואונדען, און די בייטש שלאָגט אויף רעכטס און אויף לינקס...

דאָס שטעדטעל איז טונעיאַדאָווקע — ווידער אַ גאָט־פערלאָזען נעסט, וואָס קומט מיט דער וועלט אין דרויסען כמעט נישט אין בעריהרונג. קומט אַ־מאָל אַ פרעמדער דאָרט אהין, קוקט מען אויף איהם פון אַלע פענסטער אַרויס, ווי אויף אַ חידוש. דער גרעסטער טייל פון איהרע איינוואויהנער זענען גרויסע אביונים, שרעקליכע קבצנים, רחמנא־ליצלן; דאָס גאַנצע גליק איז, וואָס זיי זענען משונה'דיגע בעלי בטחון. פרעגסט דו אַ טונעיאַדאָווקער: רב איד, מיט וואָס אייגענטליך דערנעהרט איהר זיך און וואָס איז אייער פרנסה. — וועט ער שטעהן אַ פערדרעהטער און וועט דיר נישט וויסען, וואָס צו ענטפערן. און נאָר נאָכדעם ווי ער וועט זיך אַ ביסעל בערוהי־

גען, וועט ער דיר שטאַמלענדיג ענטפערן כהאי לישנא : — דערנעהרען ? מיט וואָס איך דערנעהר מיך למשל ? הבל הבלים ! עס איז דאָ אַ גאָט, זאָג איך אייך, למשל, וועלכער זיצט און שפּייזט אַלע זיינע בעשעפעניש, און אין זיין גרויס גוטסקייט האָט אונז עסען נישט געפעהלט און וועט אונז קיינמאָל נישט פעהלען, זאָג איך אייך למשל. „פּאַרט אָבער, וואָס איז אייער געשעפט ? וועלכע אומנות אָדער וועלכע פּרנסה האָט איהר ?" — געלויבט און געבענשט זאָל זיין זיין הייליגער נאָמען. אַזוי ווי איהר זעהט מיך אַ לעבעדיגען פאַר אייך, למשל, האָט מיר השם־יתברך געגעבען אַ טייערע מתנה : איך האָב אַ שעהנעם קול נגינה און קען דאַווענען פאַר'ן עמוד, דאַווען איך מוספים אין די ימים נוראים אין אַ שטעדטעל אין דער דאָזיגער סביבה. איך בין אַ קונציגער מוהל און אַ מצה־רעדלער, איינס אין דער וועלט, און טיילמאָלס שדכ'ן איך שידוכים, שדכ'ן איך. איך האָב אויך אויף עולמית — ווי איהר זעהט מיך, למשל, פאַר אייך אַ לעבעדיגען — אַ שטאָדט אין שוהל. אגב האָב איך ביי מיר אין דער היים — בלייבען זאָל עס צווישען אונז בסוד — אַ ביסעל משקה למשל, אַ טאָפּ בראַנפען צו פערקויפען, פון וועלכען איך האָב אַ ביסעל שפע, און אויך אַ ציעג האָב איך אַ מעלקעדיגע, עס זאָל איהר קיין בייז אויג נישט שאַדטען. איך האָב אויך אַ שטיקעל קרוב, אַ נגיד, וועלכער העלפט מיר אַ מאָל, ווען עס איז ענג, מיט גוטען אָדער מיט בייזען. חוץ דעם זאָג איך אייך למשל, דער בורא יתברך שמו איז איין אב הרחמים און ישראל זענען רחמנים בני רחמנים, זאָג איך אייך למשל, און וואָס זאָל זיך אַ לעבעדיגער מענש בעקלאָגען ?. . .

דער איד, ווען ער עסט דאָרט, עסט ער העכסטענס אַ שטיקעל שוואַרץ־ברויט און אַ קרופּניק ; דאָס איז שוין דער פיינסטער מאכל. ווער שמועסט, ווען איינער האָט די זכיה און האָט גאָר אַ שטיקעל חלה מיט אַ ראָסעל־פלייש אין פרייטאָג ; דאָס איז אַ ודאי ובודאי שוין אַ מאכל־מלכים, וואָס ס'איז נישט דאָ קיין בעסערס. און ווען דו דערצעהלסט זיי, למשל, וועגען לאָקאָמאָטיוועס און עסענוואַרג, וואָס עס גיט אויף דער וועלט אַ חוץ פיש און יויך און טאָפּגעבראָטענעס און צימעס, קומט עס אויס ביי זיי אַזוי משונה־ווילד, אַז מען הויבט אַזש אָן אָבצולאַכען און חוזק צו מאַכען פון דיר, ווייל דו גלויבסט אַזוי לייכט אין אַלע שטותים און ווייל דיינעטהאַלבען איז אפילו רעכט, אַז אַ קוה זאָל זיין געפלויגען איבער'ן דאַך און זאָל האָבען געלעגט איין איי !. . . און אַ מאָל האָט זיך געמאַכט, אַז עפּעס אַ איד האָט געברענגט אין שטעדטעל אריין אַ טייטעל, איז דאָס גאַנצע שטעדטעל געלאָפען אויף חידושים, צו זעהען דעם דאָזיגען וואונדער. מען האָט גענומען אַ חומש און מען האָט מיט'ן פינגער אָנגעוויזען, אַז דער טייטעל, דער דאָזיגער טייטעל, שטעהט דערמאָנט בפירוש אין דער תורה . אַ קליינינקייט — די דאָזיגע

פרי, דער טייטעל איז פון ארץ־ישראל !. . . מען האָט איהם אָנגעהויבען צו בעקוקען — און ארץ־ישראל איז ארויסגעשוואומען פּראָסט פאַר זייערע אויגען : אָט געהען זיי אריבער איבער׳ן ירדן ! אָט איז די מערת המכפלה ! אָט איז דער מוטער רחל׳ס קבר ! אָט איז דער כותל מערבי ! אָט קאָכען זיי זיך אָב אייער אין די הייסע חמי טבריא ! און אָט בעשטייגען זיי דעם הר הזיתים, עסען באָקסער און טייטלען אָהן א שיעור, און שיטען זיך אָן פולע זעקלעך ארץ־ישראל־ערד ! אוי, אוי, האָבען זיי אָנגעהויבען קרעכצען און אין די אויגען האָבען זיך געשטעלט ביי זיי די טרעהרען. . .

אין יענער צייט האָט דאָס גאַנצע שטעדטעל ארומגעהאַפּט א מין ווילדע, משונה׳דיגע תאוה קיין ארץ־ישראל, און זיי האָבען טאָג און נאַכט גערעדט נאָר פון משיח׳ס קומען און האָבען טאָג און נאַכט געזעהען סימנים, אז די גאולה געהט — און גאַנץ בעזונדערס האָט די דאָזיגע תאוה ארומגע־נומען בנימינ׳ען, א יונגען מאַן פון טונעיאַדאָווקע, וועלכער האָט געהאַט זיין פאַנטאַזיע צעהיצט מיט דעם אָנלייענען זיך ספרים ווי דער „צל עולם“, „אלדד הדני“, „מסעות בנימין מטודילה“, „שבחי ירושלים“ און נאָך אזעל־כע. און דער דאָזיגער יונגער מאַן האָט זיך בעשלאָסען צו מאַכען א רייזע ארום די וועלט, אזש ביז׳ן סמבטיון און די רויטע אידעלעך און ארץ־ישראל און די בני משה און די עשרת השבטים און אלכסנדר מוקדון. . . תרגום־לשון קען ער דאָך — און וואָס בעדאַרף ער מעהר, װי עסען ? וועט ער געהן איבער די הייזער . . .

נאַטירליך, גלויבט דער איד פון טונעיאַדאָווקע, אז טונעיאַדאָווקע איז די גאַנצע וועלט, און אז אונטער דער שטאָדט, דאָרט איז שוין עק וועלט. דאָרט הויבען זיך שוין אָן די מדבריות און די סמבטיונ׳ס מיט די שלאַנגען און עקדעסען און פיפּערנאָטערס מיט די אויפגעריסענע משונה׳דיגע פּיסקער און מיט אלע חידושים און נפלאות, וואָס שטעהען בעשריבען אין יענע הייליגע ספרים. אונזער בנימין השלישי האָט זיך מיטגענומען דעם גאַנצען פּאָראַט, וועלכען מען האָט נויטיג צו אזא נסיעה, נישט כלי־זין און נישט מאַשינדלעך מיט אינסטרומענטען, נאָר טלית ותפלין מיט׳ן רייזע־זעקעל, מיט׳ן סידור „דרך החיים“ און א „חק׳על“ און א „תהלימ׳על“, און האָט אָנגערעדט א צווייטען יונגען מאַן, זיין חבר סענדערעל, וועלכען מען האָט גערופען „סענדערעל די אידענע“, צו מאַכען מיט איהם צוזאַמען די נסיעה, און אזוי האָבען זיך ביידע ארויסגע׳גנב׳עט שטילערהייד פון דער שטאָדט און זענען ארוים אין די וועלט אריין. . . אמת, פון נאַטור איז אונזער בנימין, דער וועלט־רייזענדער, געווען א משונה׳דיגער בעל־פּחדן. ער האָט מורא גע־האַט ארויסצוגעהן איינער אליין ביי נאַכט אין גאַס אריין, און שלאָפען איי־נער אליין ביי נאַכט אין א צימער וואָלט ער נישט פאַר קיין שום הון דעלמא.

אַרויסגעהען אַ טריט אונטער די שטאָדט איז פאַר איהם שוין געווען בחזקת סכנה; ווער ווייס, וואָס דאָרט קען זיך טרעפען חס־ושלום. פאַר אַ חינטעל, מעג עס זיין געווען נאָך אַזוי קליין, האָט ער מורא געהאַט אימת מות—אָבער זעלבסטפערשטענדליך איז אַזאַ משונה'דיגע בריה גראָד דער ריכטיגער, אום צו מאַכען אַ רייזע אַרום דעם ערד־קוגעל. . .

נאַטירליך, דערגרהענדיג ביז צום ערשטען דאָרף, האָבען זיי געמיינט, אַז זיי זענען שוין פון יענער זייט וועלט; דערזעהענדיג דאָס ערשטע פרעמדע שטעדטעל, האָבען זיי גערעכענט, אַז דאָס איז שוין דאָס בעריהמטע סטאַמבול; אַנקוקענדיג די גגילעפיאַטקעס און גלופסק, איז ביי זיי געווען פעסט, אַז דאָס איז דער סמבטיון אָדער דער אוקינוס מיט אַלע זיינע משונה'דיגע וואונדער; די לאָדקע, וועלכע שווימט אַרום אויפ'ן וואַסער, איז געווען ביי זיי אַ מין געוואַלטיגע שיף, און דער פיהרער פון דער לאָדקע — אַ מין קאַפּיטאַן, וועלכען זיי האָבען אויסגעפרעגט אויף האַלב תרגום־לשון וועגען אַלע חיות און עופות און וואונדערליכע בעשעפעניש, וואָס זענען פאַראַן אינ'ם דאָזיגען פירבטערליכען ים. און אַזוי זענען אונזערע לייט אַרומגעפּאָהרען און געמאַכט זייער נסיעה אַרום די וועלט, גלויבענדיג, אַז משיח'ס צייטען זענען שוין געקומען . . .

די סאַטירע איז שטאַרק און בייסענדיג, אָפּט אפשר שוין גאָר צו בייסענדיג. די גאַנצע פּוסטקייט פונ'ם אידישען לעבען אינ'ם קליינעם שטעדטעל קומט אונז אומדערבאַרעמדיג צום בעוואוסטזיין: דאָס גרויסע עלענד, וועלכעס ציעהט דעם מענשען אַוועק דאָס לעצטע ביסעל רעאַלען באָדען פון אונטער די פיס און לאָזט איהם נישט מעהר איבער ווי נאָר דאָס פּוסטע פאַנטאַזיע־לעבען, נאָר הוריות און חלומות. און נישט נאָר איינער — ניין, אַ גאַנץ פאָלק איז פער'משפט צו לעבען אַזאַ לעבען פון לויטער פאַנטאַזיעס און הוריות און חלומות. עס געהט אַ שוידער אַריבער איבער די ביינער. און דערביי איז דאָס בוך פול מיט די הערליכסטע נאַטור־שילדערונגען און מיט די מייסטערהאַפטעסטע בעשרייבונג פון אידישע טיפען און אידיש לעבען, פונ'ם ערשטען בלעטעל ביז צום לעצטען.

מיר פערלאָזען אָבער דאָס דאָזיגע בוך און קומען צו דער גרעסטער קאַנווע, וועלכע מענדעלי מוכר־ספרים האָט אונז אויסגעשטיקט: צום „ווינשפינגערעל". די דאָזיגע ערצעהלונג איז די איינציגע אין אונזער ליטעראַטור, וועלכע האָט געפּרובט אונז געבען אַ פאָלשטענדיג און אומפאַרטייאישען בילד פון אונזער גאַנצען גלות־לעבען מיט אַלע אונזערע מענשען, גרויסע און קליינע יונגע און אַלטע, מענער און פרויען און סוחרים און קרעמער און לומדים און דאָס גאַנצע כלי־קודש און אַלעס, וואָס מיר פערמאָגען אין

אונזערער אידישער גאַס. אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָבען מיר שוין רעאַלע טיפּען, ממש פון טעגליכען לעבען און עס איז דאָרט קיין איינציגער טיפּ נישט פאַרהאַן, פון וועלכען מיר זאָלען זיין גלייכען נישט האָבען געזעהען אין אונזער געסעל נעכטען אָדער אייערנעכטען. אויב אין „פישקע דער קרומער" האָט מענדעלי מוכר־ספרים נאָר געמאַכט דעם אָנהויב: געמאָלט דעם איד פון דער טאָרבע, וועלכער האָט אין זיין לעבען קיין אַנדער אידעאַל נישט, ווי נאָר דאָס שטיקעל ברויט, האָט ער אונז אים „ווינשפינגערל" שוין געוויזען דעם איד אויך אויף דער העכערער מדרגה: דעם איד מיט זיין גאַנצען רוחניות און מיט זיין גאַנצען נשמה־לעבען. די דאָזיגע ערצעהלונג איז דער גאַנצער כולל, וועלכען מענדעלי מוכר־ספרים האָט אונז געגעבען. אָט די דאָזיגע ערצעהלונג האָב איך געהאַט אין זינען, ווען איך האָב אויבען געזאָגט, אַז ווען אַ מבול זאָל אָוועקווישען פון דער ערד דעם גאַנצען בעשטאַנד און בלייבען זאָל אונז נאָר דאָס דאָזיגע איינציגע בוך, וועלען מיר גאַנץ גוט לויט איהם זיך קענען צוריק אויפשטעלען דאָס גאַנצע אַלגעמיין בילד פונ'ם אידען און פון אידישקייט אין רוסלאַנד אין קליינעם שטעדטעל אין דער ערשטער העלפט פונ'ם פאָריגען יאָהרהונדערט. די פאָרם, וועלכע אַבראַמאָוויטש האָט זיך אויסגעוועהלט אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, איז די איינפאַכסטע: די פאָרם פון אַ ביאָגראַפיע פון אַ איד, פון חערשעלע, זייט זיין געבורט—און אין אַ געוויסער הינזיכט, נאָך איידער ער איז געבוירען געוואָרען — ביז ער ווערט אַ פאַרטיגער מענש. איין אָרט „דוד קאָפּערפעלד". און ביים מאָלען דאָס לעבען פונ'ם דאָזיגען אידישען קינד, מאָלט ער אונז דורך־אגב אויך די גאַנצע אומגעבונג און די שטאָדט און די מענשען און זייערע געשעפטען און זייער פיהלען און טראַכטען, און אויך אַלע כלל־געשעהענישען, וועלכע פלעגען פאָרקומען ביי אידען אין דער דאָזיגער צייט; נישט פאַרהאַן קיין איינציגע זאַך, וועלכע איז דאָרט נישט געמאָלט, און וואָס דעם אופן פון שרייבען בעטרעפט — האָט די דיכטערישע קראַפט דאָ איהרע וואונדער געוויזען נאָך מעהר ווי אין די פריהערע ווערק.

דער אָרט פון דער מעשה איז קאַבצאַנסק. וואָס מען וויל מעג מען אויף קאַבצאַנסקער אידען זאָגען: זיי זענען עפּעס נישט אַזעלכע גרויסע בריות, טחוען אין דער וועלט ניש־אויף עפּעס אַ זעלכע גרויסע חכמות, משטיינס־געזאָגט, זייער לעבען, שטערבען־אָב די וועלט עט, אַזוי, מיט גאָרנישט, און קומען אָב מיט שהי־פהי — דאָס און נאָך אַ זעלכעס מעג מען זאָגען. נאָר אין דעם ענין פון פרוכפּערען און מעהרען זיך, קען מען צו זיי חלילה גאָר נישט האָבען. זיי זענען דרינען געוואָהרענט, נישט ערגער פון אַלע אַנדערע אידען. שונאים אפילו קענען נישט לייקענען, אַז איטליכער קאַבצאַנסקער **איד איז אַ מטופל, אָהן עין־הרע, מיט אַ סך קינדערלעך. ווען דאָס קינד**

ווערט געבאָרען, פאַלט זיינע עלטערען נישט איין, צו טראַכטען אפילו אַ ווײַלע, צו וואָס האָבען אַ זעלכע קבצנים ווי זיי אַראָבגעבראַכט אויף דער וועלט אַ לעבעדיג בעשעפעניש, אויף צרות נאָר פאַר זיך און אויך פאַר איהם. די מאַמע האָט געטהאָן איהר זאַך, איהם געטראָגען און געהאַט, פשוט, אָהן חכמות. אויף דערויף איז זי דאָך אַ אידענע, זי זאָל קינדלען. אפילו אַ הוהן, להבדיל, טהוט דאָך, וואָס גאָט האָט געבאָטען: לעגט זיך, קוואָקעט, נישט צו פרעגען קיין קשיות. דעם טאַטען ווידער האָט עס אויך נישט שטאַרק אויסגעמאַכט. מילאָ, איז דאָ נאָך אַ נפש. אַי וואָס, ער איז אַ קבצן, און נאָך אַ צוגעקומען מויל בעדאַרף דאָך פּיקען? נישמעהר, גאָרנישט, לאָז קהל זאָרגען. וואַרטען אויף דרך־ארץ, ביז מען וועט פאַר אַ אידישער נשמה אָנגרייטען דאָ פריהער אַלסדינג, וואָס נייטיג איז צום לעבען, און דערנאָך ערשט זי אָבאַכטען אהער צום גרייטען — דאָס קען אַ איד נישט. אַ איד, אַז ער וועט זיך נישט שטופּען מיט געוואַלט, וועט ער מעגען אייביג טאַקי ד אָ ר ט וואַרטען. עפּעס נישט אַזאַ מציאה, די וועלט זאָל אָהן איהם חלילה, זיך נישט קענען בעגעהן. האָט ער זיך אָבער שוין דורכגעשטופּט און איז שוין דאָ מיטביידע פיס, שטופּט ער זיך מיט גאָטס כח ווייטער, ווייטער. ער שטופּט זיך, קוועטשט זיך מיט אַלע קרעפטען, פאָרענט־אַרום, הינטען־אַרום, אַלץ איינס, דורך טהיר אָדער דורך פענסטער, שטופּט אַזוי אָב דאָס גאַנצע לעבען און גאָרנישט. בקיצור: — איז צוגעקומען אַ ניי בעשעפעניש, וועט די וועלט פאַר איהם שוין זאָרגען. אמת, די קאַבצאַנסקער בעלי־בתים זענען גרויסע אביונים, האָבען נישט, איהר זאָלט זאָגען, אַ צעבראָכענעם גראָשען ביי דער נשמה. און קאַבצאַנסק אַליין איז פאַר זיי נישט דאָ קיין שום פרנסה, סיידען איינער צום אַנדערען מיט אַ טאָרבע אין די הייזער אַרומצוגעהען. זאָל פּרובען איינער מאַכען עפּעס אַ געשעפטעל, באַלד טאַקי טהוט איהם דער איבריגער עולם נאָך, איינער ביים אַנדערען דעם ביסען פונ׳ם מויל אַרויסצונעהמען — מיר נישט, דיר נישט. די גאַנצע יניקה זייערע איז פון דער פרעמד. קאַבצאַנסק שיקט קיין גלופּסק געוועהנטליך אַרויס אַלערליי סאָרטען סחורות: מלמדים, בעהעלפערס, מעקלערס, בטלנים צוגעלעגערטע, אויך פרישצאַפּעלדיגע איידעמלעך אַ זעלכע, ערשט אַראָב פון קעסט, אידען אַזוינע און אַזוינע, וועלכע דאָס האַרץ נאָר גלוסט: מיט כתבים, מיט מיחושין, זיידענע, גילדענאָדערדיגע בעלי־תפלות, שופר־בלאָזערס, אידענעס כל המינים: זאָגערענס, וויינערענס, שפּרעכערענס, אויסגעקינדעלטע, ווייבער מיט אייער, מיט פסח׳דיג גענזען־שמאַלץ פּעדערען־פליקערענס, נאָך אין רעכטען קינדלען. היינט אַ מיש־מאַש בחורים, דיענסט־מיידלעך, מיידען מיט צוגעדעקטע קעפּ, ווייבלעך אַזוינע און אַמען אַזוינע, אָהן אַ שיעור. די דאָזיגע לעבעדיגע סחורה גילט אין גלופּסק משונה שטאַרק,

האָט דאָרט א גרויסען אָבגאַנג, און קאַבצאַנסק פון איהר זייט, וואָס ארבייט געשמאַק לטובת הכלל, פאַבריצירט אזא סחורה צו בעגליקען די וועלט, איז דערמיט זיך זעהר מיחס. דעריבער הייסען אַלע קאַבצאַנסקער אידען מ י ו ח ס י ם. אז מען בעגעגענט אַ אידען, עפּעס אַ ווילדען בעל־גאוה, האָט מען דעם בעסטען סימן, אַז ער מוז זיין אַ קאַבצאַנסקער . . .

אָט אין אזאַ מין שטעדטעל איז הערשעלע געבוירען געוואָרען, ביי זיין טאַטען דעם מלמד לייזער־יענקיל און זיין מאַמען מלכה־טויבע. זייענדיג אַ קינד, האָט ער געמיינט, ווי אַ וואָרעם זיצענדיג אין חריין, אַז קיין בעסערעס פון קאַבצאַנסק איז גאָר נישט דאָ. קאַבצאַנסק אַליין טאַקי איז איין שטאָדט אויף דער גאַנצער וועלט, דער פּופּעק איהרער, פּונקט אין רעכטען מיטען. ווייטער אין דער זייט, איז שוין מדבר, פאַרלעגטע ערטער מיט ווילדע חיות. מענשען, וואָס מענשען הייסען, אתה־בחרתנו׳קעס, סאַמע צימעס, זענען נאָר דאָ. פאַר זיי אַליין שיינט די ליכטיגע זון ביי טאָג, די לבנה און שטערען ביי נאַכט און גאָט גיט זיך אָב, האָט מעהר נישט צו טהון נאָר מיט זיינע קאַבצאַנסקער אידען. ער גיט רעגען — אידישע ציעגען זאָלען האָבען פּאַשע; קאַליזשעם וואַסער — בכדי זיי זאָלען פערשפּאָרען אָבפּרעסען דאָס שטרוי פון אידישע דעכער; ער גיט טרוקענע שענע פּאָגאָדע — כדי די ווייבער זאָל גוט זיין צו געהען פרייטאָג אין יאַטקע, אין מאַרק אריין, איינצוקויפען אויף שבת; ער מאַכט אַ גרויס גערעטעניש אין קאַרטאָפלעס, ציבעלעס און קנאָבעל — כדי אידעלעך, נעבעך, זאָלען האָבען, וואָס צו עסען, הכלל, ער דרעמעלט נישט און שלאָפט נישט, דער היטער פון ישראל, ער ארבייט מעשים, קעהרט אַ וועלט נאָר צוליעב זיי, צוליעב זיי. דערפאַר בלאָזען איהם אידען שופר, זינגען איהם אַ מלך־עליון, שפּרינגען קדושה מאַכען פון זיין כבוד וועגען אַ לאָקשען־קוגעל אויף שבת, קניידלעך און חרעמזלעך פּסח און געהען אַ טענצעל צו הקפות שמחת־תורה . . . נאָך איין שטאָדט, אמת איז אמת, איז איהם געווען בעקאַנט, וועלכע האָט געשוועבט פאַר איהם עפּעס ווי אין דער לופטען, געשוויבעלט און געגריבעלט מיט גאַנצע מחנות מלאכים, פליגעל־אַדיוטאַנטען און קוריערען פון גאָט ברוך־הוא צו די קינדער ישראל — דאָס איז די הייליגע שטאָדט י ר ו ש ל י ם , וואו אידען האָבען אַ פייג, איילבערטען, טייטלען, מילגרוימען, און ציעגען עסען דאָרט באָקסאָהרן. נאָר, אוי־וועה ! ירושלים איז אַצינד וויסט און חרוב און אויס שטאָדט און אידישע קינדער זענען אין גלות. ווען ער האָט געזאָגט דאָס וואָרט גלות, האָט ער געמיינט דערמיט גאַברילאַ דעם שבת־גוי, וואָס שנייצט־אָב שבת די ליכט, נעמט אַראָב פונ׳ם טיש די מעשענע לייכטער און הייצט ביי אידען די רובעס ; אָדער טעלקע, וואָס וואַשט גרעט, שוועקט־איבער געל־גרינע ווינדעלעך פאַר אידישע קינדער און מעלקט די קיה ; אָדער

קאָנדאַרט דעם שכור, וואָס פּאַר אַ גלעזעל בראַנפען פערקויפט מען איהם דעם גאַנצען קאַבצאַנסקען חמץ; אָדער דעם פריץ, וואָס אידען האַלטען ביי איהם אַרענדעס, דערנעהרען זיך דערפון מיט ווייב און קינדער, און מוזען נעבעך פון יוצא וועגען איהם צאָהלען אַמאָל ראַטע; אָדער, ערגער נאָך פון אַלע, מיטקאַ, דעם קליינעם שייגעצעל און זשוקעל, זיין קליין הינטעל, פאַר וועלכען גישט נאָר קליינע אינגלעך האָבען געציטערט, נאָר אויך אידען מיט בערד, בעווייבטע, גרויסע תקיפים, פלעגען פאַר איהם האָבען דאָס ניין־יעהריגע און פאַר איהם פאַר אַ מייל ענטלויפען. נאָר ווען זיי פלעגען איהם וואַרפען אַ ביינדעל און זשוקעל פלעגט סלוזשען, שטעהען אויף די לאַפּקעס און דרעהען מיט דעם ווײדעל, פלעגען די דאָזיגע אידען ווערען אַ ביסעל דרייסטער, און בשעת קנאַקען דאָס ביינדעל מיט די שאַרפע הינ־טישע צייהן, פלעגען זיי זיך מאַכען קוראַזש, פלעגען איהם אָנצוריהרען פון דער ווייטענס מיט אַ שפּיץ פינגער, אַ גלעט צוטהון איהם ביים קעפּעל, און, אַז מען איז יאָ שוין אַ שטיקעל חשוב, פלעגען זיי פּרובען דערוויילטאַקי אָנצורייצען איהם אויף אַנדערע: אַטו־נאַ, קוסיי! — ווי דער שטייגער איז פון אידען תקיפים. . .

און עס הויבט זיך אָן אַ רייה פון סצענקעס, איינע שענער פאַר דער צווייטער: די בעציהונג לייזער־יענקעל׳ס צו הערשעלע; דאָס שטרענגע געזיכט, דער שטרענגער טאָן — און די גרויסע ליעבע אין האַרץ. דאָס פאַמיליענלעבען אין די דאָזיגע קרייזען; אין האַרצען איז לייזער־יענקעל געווען גוט צו זיין ווייב, גוט ווי די וועלט, נאָר אַרויסווייזען עס בעשיינ־פּערליך האָט ער עס זיך געהאַלטען פאַר איין אום־כבוד, „עפּעס פּריקרע, נישט שען פאַר אַ אידען. ער — איז דאָך ע ר, אַ מאַנספּערשוין, אַ א י ד, און זי איז ז י, נאָך אַלע זאַכען פאַרט נישט מעהר ווי אַ נקבה, אַ א י ד ע נ ע״ לייזער־יענקעל און זיין ווייב מלכה־טויבע אַלס מלך און מלכה אין די סדרים־נעכט — דאָס אַלעס זענען אמת׳ע פּערעל. די קינדער־יאָהרען הערשעלע׳ס זענען וואונדערליכע קינדער־יאָהרען — כמעט ווי די קינדער יאָהרען פון מענדעלי׳ן אַליין, אַ קינדהייט מיט אַ לאַנגער שורה פון אַ גרויסער פּאָעזיע און פון גרויסע חלומות און פון אַ גרויסער שענער אויסגעלאַסענקייט. בכלל זענען אַ זעלכע סצענעס פונ׳ם קינדער־לעבען עפּעס נייעס אין אונזער ליטע־ראַטור, און זיי בערוישען מיט זייער שענקייט. אַ מייסטער־שטיק איז דאָס קאַפּיטעל, ווי הערשעלע טרעט אַריבער די שוועל פון די קינדער־יאָהרען און ווערט אַ „קליין אידעל״. אַ וועלט פון פאַנטאַזיעס און חלומות וואַקסט־ אויף פאַר זיינע אויגען: גאַנץ בעזונדער די וואונדער־מעשות וועגען דעם אַלטען ר׳ שמעלקע מיט זיין ווינשפינגערעל, אין וועלכען ס׳איז געווען איינגעקריצט דער שם המפורש — אַ שלח־מנות פון אליהו הנביא צו ר׳

שמעלקען — אזוי אז וואָס ר׳ שמעלקע האָט זיך געווינשט, איז זאָפּאָרט מקוים געוואָרען. גאַנץ קאַבצאַנסק זיצט און הונגערט, קיין פּרנסה איז נישט דאָ, חאָטש צעדייס זיך, און עס בלייבט נישט איבער ווי נאָר איין מיטעל: צו האָפען, אז השם־יתברך וועט זיי צושיקען אַ ווינשפינגערעל — און זיי פערברענגען אַ לעבען, צעהיצט און צעפלאַקערט די גאַנצע פאַנ־טאַזיע, און זיי וואַרטען אויף אַ ווינשפינגערעל. און דאַן די מייסטערהאַפטע סצענע, ווי די קאַבצאַנסקער זיצען אין בית־מדרש און דערצעהלען מעשות: וועגען גוג־ומגוג וועגען ארמילוס הרשע, וועגען משיח בן־יוסף און דעם שבט אפרים, וועגען דער מלחמה פון משיח בן יוסף מיט דעם רשע ארמילוס, וועגען די ערשטע תקיעה, ווען די טויטע שטעהען אויף תחית המתים — דער דלות אין קאַבצאַנסק שווישטשעט אַ שרעק, און די אידישע קינדער זיצען מיט פערלעגטע הענד און חלומ׳ען און קרעכצען און זוכען וואונדער פון הימעל; זיי וואַרטען אויף אַ מופת. און דאַן דאָס וואונדערליכע פערהעלט־ניש פון הערשעלע צו אַ קליין מיידעל, אַ שכנ׳טע,ביילע, אַ מין שטילע ליעבע, וואָס נאָר זיי ביידע האָבען זי געפיהלט און קיין מענש האָט פון איהר נישט געוואוסט. וויל מען אָבער וויסען, ווי וועיט די קראַפט פון אַ מייסטער גרייכט, אַ סצענע אויסצומאָלען, איין אידיליע, וועלכע מען וועט זי קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען, ווען מען האָט זי אַ מאָל געלייענט, מוז מען זיך בעקאַנט מאַכען מיט דער פאָלגענדער סצענע:

„אין די הייזער ברענט נישט קיין ליכט. טהיר און טויער זענען אָפען. מען עסט וועטשערע פאַר דער לבנה. נאָך דער וועטשערע שיטען זיך, ווי די מורעשקעס, אַרויס פון די הייזער מאַנסבילען אָהן קאַפּאָטעס, אין די איינע טלית־קטנ׳ים, ווייבער צושפּילעט, נאָר אין די אונטערשטע קליידלעך, קינדער אויסגעטהאָן האַלב־נאַקעט. שכנים, אַ גאַנצע קופּה, לעגען זיך אויס אין דרויסען, יונג און אַלט, קינד און קייט, אַלע אינאיינעם. גילדענע פּאַסען פון דער לבנה שלאָגען זיך דורך ערגעץ צווישען דעכלעך, ציהען זיך איבער קעפּ, איבער פּיס אין דער קופּה מענשען, קריכען ווייטער, ווייטער, טאַנצענדיג אויף וועגט, אויף פּלייטען און ווייזען־אָן דאָ אַ קאָץ, וואָס דראַפּעט זיך, ניסטעדט אויף אַ דאַך, דאָרט קיה אויסגעשטרעקט אויף דער גאַס, מעלה־גרה׳ן אונטערשמייסענדיג זיך פּאַמעליך מיט די ווידלען און קייבען, זיפצען מיט אַ חריפ, עפּעס ווי פונ׳ם בויך. די ערשטע עטליכע מינוט איז איטליכער בעשעפטיגט מיט זיך, מען געהניצט, סלוקערצט, מען טרייבט פליה און מען קראַצט זיך. ווייבער הויבען דערוויל אָן דעם שמועס וועגען דער הייגטיגער וועטשערע, איטליכע מיט איהר׳ס: ביי דער זענען די שטשיפּקעס בע׳טעמ׳ט געוועזן אזוי, אז דער מלכות האָט עס געמעגט עסען, ביי יענער איז דער אַרבעס צעקאָכט געוועזן ווייך, ווי מאַרך, אז

מען האָט געלעקט די פינגער. איינע דערצעהלט דאָס גרויסע גליק, וואָס זי האָט געטראָפען: פאַר אַ גראָשען האָט זי געהאַנדעלט אין מאַרק אַ מציאה — אַ רעטיך, גרויס ווי דער קאָפּ, פון וועלכע מען האָט גענוג געגעסען אין דער פריה, אויך אַצונד אויף דער נאַכט, און ס'איז נאָך איבערגעבליבען אַ היבשער שטיק אויף מאָרגען, מען זאָל לעבען און געזונד זיין! אַלע רעדען הויך אויף אַלערליי דינגע, קוויטשעדיגע קולות. די מאַנען ברומען לעת־עתה אונטער, מישען זיך אריין נאָר, ווי פון יוצא וועגען, גלאַט אַזוי מיט אַ וואָרט. זיי לעגען זיך דערנאָך מיט דעם בויך אַרויף, און, פער־קוקענדיג זיך אויף דעם אויסגעשטערנטען בלויען הימעל, נעמט מען זיך געשמאַק שמועסען, וואָס טהוט זיך אַזוינס דאָרט אויבען. די לבנה ווייזט זיך אויפ'ן אָרט, וואו דער עולם ליעגט; מען קוקט אין איהר אָן די ליכטיגע צורה פון יהושע און איטליכער מאַכט: אוי, אַ נאָז מיט אויגען!... איציק און בעריל, וואָס האַלטען זיך פאַר שטיקלעך שטערענזעהער, הקרנים, טייטען מיט פינגער אויף דעם „אלף בית“ פון די שטערען און האַמפּערען זיך וועגען דעם „תיו“ און „חית“. דער איבעריגער עולם טהוט צוליעב זיי ביידע. איטליכען פון די צוויי חקרנים, וואָס טייטעלט איהם מיט אַ פינגער, גיט מען גערעכט, שווערענדיג זיך: יאָ, אמת טאַקי, איך זעה, זעה, ווי איך בין אַ איד! — אַי, אַי! צעשרייט זיך שטאַרק פערוואונדערט אַ איד, עפּעס אַזוי פיעל שטערען דאָרט, דאָרט איז די געפלעקטע, ווייסליכע פּאַסען, אַנגעזועצט ווי מאָהן! אַזוי פיעל רענדלעך ווינש איך מיר צו האָבען... געהט שוין, געהט! מאַכט דער אַנדערער, איך לאָז דאָס פאַר וועלוועלער, פאַר איטליכעם שטערענדעל אַ קאָפּעקע. עס געפינען זיך בעלנים אויף נאָך וועלוועלער, צוויי, פינף, צעהן פאַר אַ גראָשען. און בשעת אידען טאָרגעווען זיך דאָ אַזוי, רעכענען, צעהלען, לאָזען אַראָב די מקחים און ווארפען דעם קורס פון די שטערען, זיצט דאָרט אין דער זייט איינער עפּעס אַ ליץ, דרשה'נט און זאָגט גלייכע ווערטלעך. די ווייבער אַרום איהם שרייען קלאָמפּערשט: פּע, גענוג! פּאַרשטעקענדיג זיך די אויהרען, הערען זיך אָבער זעהר גוט צו און קייכען פאַר געלעכטער... קינדער זיצען אויך נישט לעדיג, קיצלען זיך, דערלאַנגען איינער דעם אַנדערען אַ קלאַפּ, אַ שנעל אין דער נאָז הינטען אַרום. דער פון דער נאָז טהוט אַ קוויטש, יענער פונ'ם שנעל מאַכט זיך צום תם, נעביך גאָר אַ צדיק אין פעליץ, און בייזערט זיך קלאָמפּערשט: שאַ, שאַ! — מאַמעס שעלטען די קינדער: בענומען זאָלען זיי, הלואי, ווערען, און אַגב טאַקי זיי מכבד מיט אַ קניפּ. די טאַטעס ווארפען אַוועק די טאָרגעס און פּאַלען פּלוצלים פונ'ם הימעל אַראָב אויף דער ערד. דעם האָט אַ זשוק זיך אריינגעפּלאָנטערט אין באָרד, יענעם — אין די פּאות, דעם דריטען קריעכט עפּעס אונטער'ן העמד דאָרטען אויפ'ן

רוקען. א רויטע קוה, א פרעסעריין, פון וועלכער עס האָט זיך אָבגעטהון דער שלאָף, פארקריכט, ביי שטשיפּען גראָז, אין דער זייט גאַס ביז צו דער גאנצער עדה אידען, דרעהט זיך צו זיי אוים מיט דעם הינטען, מחילה, און פיהרט זיך עפּעס אויף, פע, נישט מיט דרך־ארץ. אַלע זידלען זי מיאוס אָב, טרייבען זיי און שרייען: הײדא! אין איין קול. זי דרעהט זיך געשווינד אוים פון אידישע הענד און לויפט אהין אין איהר רוה אריין. דערפון שפּינט זיך עפּעס א לאנגער שמועס: וועמענס קוה איז דאָס? וויפיעל מילך גיט די קוה? וויפיעל איז די קוה ווערט? „שא, וויפיעל, מיינט איהר, אידען“, טהוט פּלוצלים איינער א פרעג, „זאָל ווערט זיין די גאנצע קאָב־צאנסקער טשערעדע, שוין מיט די ציגען אינאיינעם?“ איינער שאצט עס אזוי פיעל, דער אנדערער — אזוי פיעל, דער דריטער ווינשט זיך דאָס צו האָבען, וויפיעל עס איז ווערט מעהר. איטליכען בעזונדער האפּט אָן א ווינשעניש, און מען ווינשט, ווינשט, ביז די צונג ווערט מיעד רעדענדיג און מען הערט פון דער ווייטענס ווי איינער חראָפּעט שוין אָהן עין־הרע געשמאַק. די מאַנען טרייבען די ווייבער: קומט שלאָפען! די ווייבער מיט זייער חן קוויינקלען זיך קלאָמפּערשט: עס גלוסט זיך זיי גאָר ניט געהען אין בעט אריין און וואָלטען די גאנצע נאכט דאָ אין דרויסען גע־שלאָפען. א יונג פּאָר־פּאָלק געהט אוועק באַלד טאַקי. די איבעריגע מאכען שיהות, דינגען זיך, ביז פון ערגעץ א ווינקעלע שפּרינגט ארויס פּלוצלים א ציג, וועלכע א פּאָר ווייסע־חברה־ניקעס האָבען איבערגעשראָקען, אונטער־גנבה׳נענדיג זיך שטילערהייד צו איהר אויף דער פּריזבע דאָרט; זיי נאָך איהר, און זי, אין גרוים איילעניש, יאָגעניש, פּוץ אריין צווישען די קופּה אידען. עס ווערט א מהומה, א קאָכעניש, מען גיט זיך א הייב אויף גיך, און בטלנ׳דיג חלומות, צעלויפט מען זיך געשווינד, איינער נאָך דעם אנ־דערען, נישט צו זאָגען אפילו א „גוטע נאכט“! —“

דאָס איז איינע פון די מייסטערהאפטע סצענעס וועלכע אבראמאָוויטש האָט אונז געמאָלט.

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פאסט־אָן און מאָלט אונז אבראמאָוויטש אויך די אידישע נשמה, דעם שוואַר־פּונקט פון דעם אידענ׳ס גייסטיגען לעבען. וועהרענד ער האָט אין די ביז איצטיגע ערצעהלונגען געזעהען נאָר דעם דלות און ווי ווייט דער דאָזיגער דלות האָט פערקרומט דעם אידענס גוף, האָט ער דאָ ארייננעבליקט אין די טיעפּעניש פון׳ם אידענס נשמה און האָט דערבליקט די ליכטיגקייט פון איהר. דער איד מיט זיין תורה, דער איד מיט זיין תפלה, דער איד מיט זיינע בענקענישען, דער איד מיט זיין זינגען, וועהרענד ער זינגט זיך און דערקלעהרט זיך אליין דעם פּירוש־

המלות פון „הבן יקיר לי אפרים, אַ טייער זוהנדעל איז מיר אפרים לעב, אם ילד שעשועים, אַ קינד אַ טרייסט, כי מדי דברי בו, ווען איך רעד פון איהם, זכור אזכרנו עוד, קומט ער מיר אויפ׳ן זינען אַלץ מעהר, על כן המו מעי לו, דאָס הארץ געהט מיר אוים נאָך איהם, רחם ארחמנו נאום ה׳, אַ גאַנס רחמנות, נעבעך, אויף איהם״, דער איד אין סליחות־צייט און דער איד אין די ימים נוראים — דאָס אַלעס האָט ארויסגעריסען ביים קינסטלער פון הארצען טענער, וואָס לאָזען אונז דערציטערט ווערען, הערענדיג זיי.

און בילדער יאָגען בילדער, און איינס שענער פאַר׳ן אַנדערען.

הערשעלע פאָהרט מיט׳ן פאָטער, וועלכער דאַווענט אין גלופּסק מוספים די ימים נוראים, אהין קיין גלופּסק. הערשעלע בלייבט דאָרט לערנען אין בית־מדרש, און דער פאָטער פאָהרט צוריק אהיים קיין קאַבצאַנסק. הער־שעלע ווערט אַ יתום, און ער לערענט און לערענט און די גאַנצע שטאָדט האָט איהם ליעב. „רבונו של עולם! וואָס ליעגט אַזוינס אין דער הארטער באַנק אין בית־מדרש, אז דער, וואָס ליעגט אויף איהר איבער אַ נאַכט מיט דעם קולאַק צו־קאָפּענס, שטעהט דעם אַנדערען טאָג אויף עפּעס גאָר איין אַנדערער מענש, ווי ניי געבווירען? שוין יעקב אָבינו, אַז ער האָט אין וועג דענקסטמאָל, ביי זיין אַוועקלאָזען זיך פון דער היים, אונטערגענעכטיגט אין „יענעם אָרט״ אויף אַ הארט געלעגער, צושפּארענדיג דעם קאָפּ אויף אַ שטיין — האָט באַלד ביים אויפשטעהען אין דער פריה געשפּירט: אין זה, נישט אַנדערש, כי אם בית אלהים, דאָס איז אַ בית־מדרש, וזה שער השמים, און דאָ איז אַ טויער צום הימעל! ליגענדיג אויפ׳ן הארטען געלעגער גאָר אין דעם ע ר ש ט ע ן ב י ת־מ ד ר ש, נאָך אָהן ווענד, אָהן אַ דאַך און אָהן איין אונטער־אויבען, האָט ער שוין דערזעהען — פייערדיגע מלאכים, וואָס האָ־בען איהם אין די אויגען זיך געדרעהט ארויף און אראָב, עפּעס אויף אַ הויך לייטערעל פון דער ערד ביז העט־העט אין הימעל אריין״... אַזוי זאָגט אַב־ראַמאָוויטש שירה לכבוד דעם אַלטען בית־מדרש . . .

און דאַן : „עס ציהט זיך גאַנס גרויסע וועלט אין דער לענג, אין דער ברייט, אָהן אַ סוף, אָהן איין עק. אין דער מיט וועלט, אויף דער קיילעכדי־גער ערד, איז דאָ אַ קליין פלעקעלע, ווי אַ פליג האָט איבערגעלאָזט — דאָס איז גלופּסק. אין דעם דאָזיגען פלעקעל איז דאָ אַ פינטעלע — אַ קלייזעל. אין דעם פינטעלע איז דאָ נאָך אַ ברעקעל פינטעלע — אַ באַנק. און אין דעם ברעקעל פינטעלע ליעגט נאָך אַ פיצענקעלע פינטעלע — אַ מין בעשעפע־ניש אַזוינס, וואָס הייסט הערשעלע״ — און פון הערשעלעס נשמה געהען ארוים פעדעמלעך, און ציהען זיך, און ציהען זיך, העט־העט, אַזש קיין קאַב־צאַנסק, און די נשמה קלעטערט, קאַראַבקעט זיך אהין, אהין — אַ היים. עס

סוד׳עט זיך אַ האַרץ מיט אַ האַרץ שושקעט זיך אַ נשמה מיט אַ נשמה, גיעסען זיך איינער פאַר דער אַנדערער אויס און שמועסען זיך איבער שטיל אָהן ווערטער . . .

און נאָך אַ סצענע : ביי איין אָרעמאַן, אַ טאַנדעטניק, אין דער היים. די מאַמע מיט די טעכטערלעך זענען ביי דער הויז־אַרבייט, ווען דער מאַן איז אין דער היים נישט דאָ, און די מיידלעך העלפען דער אָרעמער מאַמע אין דער אָרעמער ווירטשאַפט און מאַכען דעם שרעקליכען דלות אַ ביסעל וועניגער שרעקליך. אַ גרויסער העלער ליכט־שיין ברעכט זיך אַריין אין דעם דאָזיגען אָרעמען הויז. אַ הערליכע אידיליע, ווי די דאָזיגע, לייענט מען זעלטען.

הערשעלע אָבער ענטוויקעלט זיך דערווייל מעהר און מעהר און ווערט אַ הערשעל. אַ הערליכער מענש וואַקסט אויס. ער פאָהרט קיין אויסלאַנד און ווערט אַ געלערענטער. קומענדיג צוריק אַ היים, פאָהרט ער אויך אין זיין געבורטס־שטאָדט. נאַטירליך קומט ער דאָרט אָן נאָך אַ פּאָגראָם — אַ פּאָגראָם אין קאַבצאַנסק, ווייל די קאַבצאַנסקער עקספּלואַטירען דאָס לאַנד ! . . .

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָט אַבראַמאָוויטש אַרומגענומען נישט נאָר דאָס גאַנצע אידישע לעבען פון עק ביז עק מיט אַלעם, וואָס טהוט זיך אָב דערין אין לויף פון 24 שעה, ביי טאָג און ביי נאַכט, אין דער וואָכען און שבת און יום־טוב, נאָר ער איז אויך געוואָרען דער מאָלער פון טיפּען, — — אַגאַנצע מחנה פון אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען. פיגורען ווי רייזע די בעל־אכסניא׳טע, טריינע־סאָסיע די קעכין, דער אַלטער ר׳ אברהם מיט׳ן „זהר“ און מיט דער לירישער נשמה, דער איינגעל משה׳לע, שמואליק דער טאַנדעטניק — הויפּטזעכליך ווי ער ברענגט־צו דעם שבת־קודש אין דער היים בקדושה ובטהרה — שניאור־וואָלף דער חאַפּער, ר׳ רפאל לובלינסקי דער משכיל׳דיגער סוחר — אַ מין למדן־וואָוניק פון די בעהאַלטענע משכילים — ר׳ אשר דער מעקלער מיט זיין מין רעדען און זיין גאַנג און זיין פּרנסה, לייבצי דער רויטע, וועלכער באָרגט געלד אויף פּראָצענט, ער און זיין ווייב און זיין איידעם און זיין שענע טאָכטער, וועלכע ווערט אַ גע־לערענטע, האָדעל די מעקלערין פון לעבעדיגע סחורה, מענדי, וועלכער איז אַ מין „אַלפאָנס“, לוי בחור מיט׳ן גוטען הייזעל, זיין ווייב שיינצע די „מומע“, די „טערקין“ און די „פירשטין“ און מאַלווינקע און די איבריגע מעדלעך אין איהר הויז, רחלין דער אַקציזניק און ריבקין דער סטודענט און מיכאל סאַפּיר דער פּאָדראַטשיק — דאָס זענען אַלעם טיפּען, אַ גאַנצע מחנה פון אָריגינע־לע, מערקווירדיגע מענשען.

נאָך מעכטיגער אָבער ווייזט זיך אַבראַמאָוויטש אין זיין לעצטער ער־צעהלונג, אין „שלמה ר׳ חיים׳ס" — אַ בילד פון אידישען לעבען אין דער ליטאַ.

אַלעס וואָס מיר געפינען אין די פריהערדיגע דריי ערצעהלונגען בעזונדער, געפינען מיר אין דער דאָזיגער איינער ערצעהלונג צוזאַמען: די שאַרפע, בייסענדיגע סאַטירע געגען די פירכטערליכע הויהלקייט אינ׳ם לעבען פון די איין עדה פון אומגליקליכע; דאָס גרויסע, הייסע רחמנות אויף דעם אונענדליכען אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק; דער ריינער לירישער טאָן, וועלכער צעגיעסט זיך ווי אַ פּיעדעל און לאָזט דערציטערען אַלע פעדים פונ׳ם הארץ, און יענע ווייכקייט און זיסקייט, וועלכע בערוישען דורך זייער עכטקייט; די נאַטור־שילדערונגען און זייער אונענדליכער פּראַכט; די פערשיעדענסטע טיפּען, אַלטעגליכע און אויסנאַהמליכע, מיט זייער חיצוניות און זייער פּנימיות — נאָר איז דאָס בילד פונ׳ם „דלות", ווי מיר קענען עס פון „פישקע דעם קרומען", געוואָרען דאָ אַ סך בולט׳ער, און דער שפּאָט, וועלכער שניידט אום־ברחמנות אויף רעכטס און אויף לינקס אין „מסעות בנימין השלישי", איז דאָ געוואָרען אַ סך שאַרפער, און דאָס גרויסע מיט־לייד מיט דער אידישער נשמה און מיט דעם עלענד און אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק האָט דאָ געפונען איהר אויסדרוק טויזענד מאָל שאַרפער ווי אים „ווינש־פינגערעל". אָס איז דאָס בוך איבער אַלע ביכער, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט אונז געשריבען.

די ערצעהלונג האָט די פאָרם פון איין אווטאָביאָגראַפיע. די מענשען, וועלכע קומען דאָרט פאָר, דערקענט מען זאָפאָרט, אַז זיי זענען לויט לעבעדיגע מוסטערען: ר׳ חיים דער טאַטע פונ׳ם קליינעם שלמה און שרה זיין מאַמע און ליפּא דער מלמד. אַ פּאָרטרעפליך געצייכענטע פיגור איז די פיגור פון יאַחנע־סאָסיע אָדער „לייבציכע", אַ אידענע אַ מייסטערין אויף וואונדערליכע מעשות צו דערצעהלען, און אַזוי אויך פראַדעל דאָס קליינע מיידעלע (זעהר עהנליך צו דער הערליכערביילע אין „ווינשפינגערעל"). אָדער די פיגור פון אייזיק חקרן און זיין אייביגע מחלוקה מיט דעם צווייטען חקרן, מיט לייזקע, און ר׳ נחום רויזעווער מיט זיין נסיעה קיין ארץ־ישראל, און הערציל קיילעס דער סטאָליאַר, אין וועלכען עס לעבט אַ קינסטלער־נשמה, וואָס רייסט זיך תמיד אַרויס צונ׳ם ליכט, און נאָך און נאָך — לויטער מערקווירדיגע פיגורען. דער גאַנצער שאַץ פון מענשען, וועלכע די אידען־גאַס האָט אַרויסגערופען, איז דאָ אויפגעצעהלט.

און בילדער — און מוז איינס פון זיי דאָ ברענגען.. דער איינדרוק פונ׳ם דערלעבטען מוז זיין געווען זעהר שטאַרק אין דער נשמה פונ׳ם קליינעם

אבראמאָוויטש אַלס קינד, אַז נאָך אין די שפּעטסטע יאָהרען און נאָכדעם ווי ער האָט שוין דאָסזעלבע אין איין אַנדער אָרט אַמאָל געצייכענט, האָט ער זיך געפיהלט געצוואונגען, עס נאָך אַמאָל צו דערצעהלען:

„נאָך דעם ערשטען משמר ארום האַלבע נאַכט, אַזוי שטעהט געשריבען, וועהעט אַ צפון־ווינטעלע און די וואכען פון די מלאָכים בייטען זיך דאָרט אין הימעל. עס גיט, אָט דאָס ווינטעלע, דעם מלאך גבריאל אַ ריהר, און ער שרייט אויבען זעקס קולות אוים, לייענט דערנאָך פון אַ בוך ארוים די מענשענס אַלע מעשים, וואָס ווערען אָבגעטהאָן ביי טאָג. פון איהם דאָרט גיט עס אַ טאָרע אונטער די פליגעל דעם האָהן דאָ — ער חאַפּט זיך אויף און קרעהט הויך אויף אַ קול. אי אויבען אי אונטען ווערט אַ געטימעל: דער האָהן קרעהט אויף דער ערד און גבריאל אויפ'ן הימעל. דענסטמאָל לאָזט זיך גאָט פון דריי הונדערט נײַנציג הימלען אַראָב אין גן־עדן אריין. כיתות מלאָכים לויפען פאָראוים און זאָגען שירה: „עפענט, טויערן, ברייט זיך אויף — עפענט הויך זיך ביז ארויף — אָ, איהר אייביג פעסטע טירען — קומען לאָז דאָ גאָט שפּאַצירען!“ — עס זינגען אויך די בוימער אין גן־עדן, גיבען פון זיך ארוים זיסע שמעקענדיגע ריחות פון בשמים. אָט איז ער שוין אריין, גאָט דער מלך, מיט זיין כבוד אַליין — שאַ! מלאָכים אויף זייערע ערטער שטעהען מיט גרוים דרך־ארץ און שווייגען. פול מיט רחמנות קוקט ער אויף די הייליגע נשמות פון צדיקים און קדושים דאָרט, קוקט און שאָקעלט מיט דעם קאָפּ. פּלוצלים לאָזט ער ארוים אַ געשריי, אַ ברומען ווי אַ לייב; דאָס וויינט ער, קלאָגט אויפ'ן חורבן בית־המקדש, אויף ירושלים, די וויסטע שטאָדט, אויף ציון, די ביטערע אַלמנה, אויף די קינדער ישראל זיינע וואָס אין גלות — און צוויי הייסע טראָפּענס טרעהרען פאַלען איהם אוים די אויגען גלייך אין דעם גרויסען ים אריין... אזוי וויינט גאָט דריי מאָל אַלע נאַכט אין זיינע הימלען. גוטע־פרומע אידישע קינדער לאָזט עס נישט איינליעגען; זיי שטעהען־אויף ביי נאַכט פון די געלעגערס, ריכטען־אָב חצות, וויינען זיך אוים פאַר דעם זיסען בארמהערצדיגען פאָטער אין הימעל — און דאָס אידישע הארץ פיהלט עפּעס דענסטמאָל אַ מין בעזונדערן טעם, זיס־ביטער און זויער אינאיינעם... שלמה'לע געהט פּאַרטאָג איבער דער גאַס, דאָס שטעדטעל שלאָפט. לבנה און שטערען שטעהען אין הימעל אויף דער וואך. עס דוכט זיך איהם, דאָרט, אויבען, טהוט זיך עס אַצינד עפּעס גאָר אַ שרעק, מהוט פון ערגעץ אַ בלאָז, דאכט זיך איהם, יענס צפון־ווינטעלע, דאָס גוטע ווינטעלע, וואָס וועהעט אונטער די פליגעל פון מלאָכים, וואָס האָט אַמאָל אויך געבלאָזען אויף דוד־המלך'ס פידעלע, איהם צו־קאָפּענס ביי נאַכט אויפ'ן געלעגער. און עס האָט זיך געשפּיעלט זיסע געטליכע ליעדער. זשוזשען ערגעץ בוימער אין אַ גאָרטען — דאָס זשוזשען דאָרט די

בוימער אין גן־עדן. קרעהט ערגעץ אַ האָהן — דאָס זאָגט ער שירה. און זענען איהם די האָר, דאָס פּנים, פייכט פון טוי־טראָפּפען — דאָס זענען גאָטס טרעהרען, דאָס וויינט ער, יאָמערט אויף זיינע פערוואָגעלטע קינדער. עס שלאָפט נישט, עס דרעמעלט נישט דער היטער פון ישראל ! . . . עס צע־שפּיעלט זיך שלמה׳לען די געבליטען, זיין כח־הדמיון איז פלאַם־פייער, דאָס האַרץ צעגעהט איהם שיעור פאַר גרויסע געפיהלען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאַק אויף אַ ניגון״...

עס איז דער גרויסער טרוימער אין דער אידען־גאַס, דאָס אידישע קינד, וועלכעס איז געבוירען צו זיין אַ דיכטער און ווייס עס אליין נישט.

און געהט מען דאַן אַוועק פון דעם דאָזיגען מייסטערהאַפטע ווערק צו די קלענערע ערצעהלונגען אבראַמאָוויטשע׳ס, וועלען מיר זיך נישט וואונדערן, וואָס די טיפען און די סצענקעס דאָרט זענען אָרום און אַרום די זעלביגע, וועלכע מיר האָבען שוין טיילווייז געהאַט אין דער גרויסער ערצעהלונג. די קליינערע זענען פאַר אונז נאָר אַ מין „תיקון ליל שבועות״ — און מיר וואונ־דערען זיך נאָר אויף די געשיקטליכקייט פונ׳ם דאָזיגען מייסטער, ווי ער האָט געקענט אַזוי פיעל געשטאַלטען און בילדער צונויפדרענגען אין אַזאַ וויני־ציגע פאָרם.

און הויטזעכליך מוז מען בעוואונדערען די איינפאַכקייט פון דער מעשה און פון דער טעמא ביי מענדעלי׳ן. מענדעלי אליין פּרובט אונז צו געבען די ערקלעהרונג דערפון : — „באמת טאַקי, וואָס האָט מען צו דערצעהלען פון אונזער לעבען אין מיינע צייטען ? איבערראַשט די וועלט מיט גרויסע וואונ־דערליכע זאַכען האָבען מיר נישט ; קיין גראַפען, פּריצים און יענעראַלען און גרויסע שיסערס זענען מיר נישט געווען; קיין ראָמאַנען מיט „יפה־פיות״ האָבען מיר נישט געשפּיעלט. שלאָגען זיך אויף דועלען ווי די בעק, אָדער זיין ווי עדות, צו קוקען ווי צוויי פערגיעסען זיך דאָס בלוט, האָבען מיר נישט געפּרובט, און אויף געיעג אין פעלדער, אין וועלדער, צו כאַפּען בערען, זענען מיר נישט געגאַנגען. געררייזט אויף אייגענע שיפען איבער ימ׳ען, אויפצו־דעקען נייע אינזלען, האָבען מיר נישט. מיט טענצערינס און אַקטריסעס האָ־בען מיר קיין געשעפטען נישט געהאַט, און איבער פּרימאַדאָנעס און אָנטהון זיך די גרויסע פאַרגעניגענס האָבען מיר זיך נישט אויסגעבראַכט. בקיצור, אָט די אַלע צימעסלעך צום ספּור־המעשה, ער זאָל זיין געשמאַק און נעהמען דעם עולם — אָט דאָס אַלסדינג איז נישטאָ ביי אונז. און אָנשטאָט דעם האָ־בען מיר אַ מלמד מיט אַ חדר, מיט אַ בעהעלפער, שדכנים, חתנים, כלות מיט ווייבער, קליינוואַרג, חלוצות און עגונות, אלמנות און יתומים, נשרפים, געפאַלענע און אָבגעקומענע, אַלע סאָרטען אָרעמע לייט, אָרומגעהענדיגע

איבער די הייזער ערב־שבת, ערב־יום־טוב, ראש־חודש און גלאַט אַזוי זיך מאָנטאג און דאָנערשטאָג, בטלנים, גבאים, מקבלים און צדקה־פושקע, אַלע מיני פורעניות, דלות, קבצנות און אַלערליי מיני משונה׳דיגע פרנסות — אָט דאָס איז אונזער לעבען אז אָך און וועה איז צו אונז! א לעבען, משטיינס־געזאָגט, אָהן נחת, אָהן א רוהיג געמיט . . . א פינסטערעם אָהן א שיין, אָהן א שטראַהל־ליכט, א לעבען, וואָס האָט א טעם ווי א געקעכטס אָהן פעפער און אָהן זאַלץ — — — אָבער דערפאַר האָט עס אין זיך א מין אידישען טעם, וואָס ס׳איז נישט דאָ זיין גלייכען. ס׳איז דאָ א מין קעז, וואָס ער איז מיט ווערים, און די מבינים, וואָס פערשטעהען זיך אויף דער אכילה, צאָהלען דערפאַר אין טאָג אריין און עסען דאָס מיט א מאָדנעם אפעטיט. אָט די ביטערקייט, וואָס איז אין אונזער לעבען, אָט דאָס איז טאַקי די גאַנצע חשיבות זיינע —״. אָ, די דאָזיגע ביטערקייט, וואָס איז אין אונזער לעבען!

און ווידער זאָגט אונז מענדעלי: „עס איז נישט דאָ קיין איינציגער פון אונזערע לייט, וועלכער זאָל נישט האָבען א שטיקעל שייכות, מעהר אָדער ווייניגער, צו גלופסק, און עס זאָל נישט שטעקען ווענינגסטענס א הונדערטסטעל אָדער א טויזענדסטעל פון איהרע אייגנשאַפטען אין איהם.״ . . .

* *
*

פאַר פינף און צוואַנציג יאָהר בערך, ווען מען האָט אָנגעהויבען צו איבערזעצען מענדעלי מוכר־ספרים׳ס ווערק אין אַנדערע שפּראַכען און איינער פון די פוילישע שריפטשטעלער האָט עקסטרא זיך אויסגעלערנט אידיש, כדי ער זאָל קענען איבערזעצען אויף פויליש דעם „מסעות בנימין השלישי״ און „די קליאַטשע״, דענסטמאָל האָבען די פוילישע שריפטשטעלער געהאַט איינגעלאַדענט אבראַמאָוויטשען, ער זאָל קומען צו זיי, כדי איהם אָבצוגעבען כבוד, און ווען ער איז געקומען, האָבען זיי איהם געמאַכט א באַנקעט און האָבען רעדען געהאַלטען, גרויסע, פייערדיגע רעדען, און האָבען איהם אינ׳ם הימעל געהויבען, און די פוילישע צייטונגען האָבען ארטיקלען וועגען איהם געשריבען, גרויסע, פייערדיגע ארטיקלען, און האָבען איהם זיין כבוד אָבגעגעבען — פון אידען אָבער איז איז דענסטמאָל נישט געוועזען קיין איינציגער מענש, וועלכער זאָל האָבען פערשטאַנען, ווי גרויס דער דאָזיגער שריפטשטעלער איז, און עס האָט זיך קיינער נישט געמישט אין די דאָזיגע שמחה. זינט דענסטמאָל זיינען אַוועק פינף און צוואַנציג יאָהר און אבראַמאָוויטש איז ווידער געקומען צו פאָהרען אין די זעלביגע מקומות —

און ווי זענען די צייטען אַנדערש געוואָרען ! דאָס פאָלק האָט פּלוצלינג אָנ־געהויבען צו פערשטעהען, ווער און וואָס מענדעלי איז איהם.

זיין רייזע איז געווען, אין גאַנצען זין פונ׳ם דאָזיגען וואָרט, א טרי־אומפף־רייזע פון א העלד, וועלכער קומט צוריק פון דער מלחמה. דאָס טרי־אונפף־טויער האָט געגרייכט פון ווילנאַ ביז ביאַליסטאָק, פון ביאַליסטאָק ביז וואַרשא און פון וואַרשא ביז לאָדז. צו אַזא נסיעה האָט נישט זוכה גע־ווען נאָך קיין שום שרייבער, און נישט נאָר א אידישער. ס׳איז געווען די רייזע פון א פירשט. טויזענדער מענשען האָבען געוואַרט ביי יעדער סטאַנ־ציע, טויזענדער מענשען האָבען זיך געדרענגט און געשטופּט נעהנטער צו איהם און זענען גליקליך געווען, ווען ס׳איז זיי געלונגען א מינוט איהם די האַנד צו דריקען אָדער אויך נאָר א קוק צו געבען איהם אין פנים אריין.

און איך געדענק : אין לאָדזש זענען געשטאַנען צעהנטויזענדער מע־שען פערזאַמעלט אויף דער גאַס און האָבען געוואַרט פאַר׳ן האָטעל, וואו אב־ראַמאָוויטש האָט געוואָהנט. דאָמען זענען געשטאַנען אין זייערע העלע קליידער מיט בלומען אין די הענד. פון מינוט צו מינוט האָט זיך געהערט דאָס שרייען : „עס לעבע מענדעלי ! עס לעבע דער זיידע !״ און ווען דער שריפטשטעלער האָט זיך געוויזען אויף א מינוט ביי׳ם פענסטער אָדער אויפ׳ן באַלקאָן, איז דאָס שרייען געווען כמעט אָהן א סוף. שטונדען־לאַנג האָט נישט מענדעלי און נישט זיינע מענשען, וועלכע זענען מיט־געווען מיט איהם אינ׳ם האָטעל, געקענט ארויס אויף דער גאַס. ס׳איז פּראָסט געווען לע־בענ׳ס־געפעהרליך. מיר האָבען פערשיעדענע מיטלען געזוכט און מיר האָבען זיך, ווי עס איז, דורכגעשלאָגען און מיר זענען אריין אין א וואַגען. פּלוצלינג אָבער האָבען זיי איהם דערקענט — און וואָס איך האָב דענסטמאָל געזעהען, וועל איך נישט מעהר אַזוי גיך זעהען. צוזאַמען מיט איהם בין איך געזעסען אינ׳ם וואָגען, און טויזענדער מענשען זענען געווען ארום אונז, און זיי האָ־בען געפּרובט, דעם וואָגען, צוזאַמען מיט׳ן אַלטען, אויפצוהויבען. ענדליך האָבען זיי איהם געהויבען — און א שרייען : „עס לעבע מענדעלי ! עס לעבע דער זיידע !״ האָט זיך ארויסגעריסען פּלוצלינג פון טויזענדער קעהלען. און ווי זיי האָבען איהם געהויבען — האָב איך געפיהלט, אז איך בין מיט איהם מיטגעהויבען געוואָרען.

דוד פרישמאַן

וואַרשא, דעצעמבער 1910.

בעל מחשבות.

אנ'איניקעל דעם זיידען.

אנ׳אייניקעל דעם זיידען

1.

דאָס פערפלויגענע יאָהר האָט זיך געענדיגט מיט א גרויסען ליטעראַ־רישען יום־טוב ביי יודען. אָנגעהויבען האָט ער זיך אין אָדעסאַ און ציעהען ציעהט זיך דער יום־טוב איבער אלע יודישע שטעדט.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש איז דער בן־יחיד אין אונזערער ליטעראַ־טור, וואָס האָט דערלעבט צו אַזאַ שענעם עלטער. ער איז דער געליעבטער „זיידע״ נישט נור פון אייניקלעך ליטעראַטען, ער איז אויך דער געליעבטער זיידע פון אונזער דור, וועלכער האָט קלערער און קינסטלערישער, ווי אונזע־רע ליבליכע זיידעס בעגריפען און בעשריעבען זיין צייט, וואָס איז נאָך טיילווייז אונזער צייט.

שלום יעקב אבראַמאָוויטש האָט אונז צוגעצויגען מיט זיין חוזק׳ל, מיט זיין סאַטירע, מיט דעם כח זיך צו דערהויבען איבער דעם גראָבען גשמיות׳־דיגען יודישען לעבען דורך אַ שמייבעלע, אַ פיינעם גלעכטערעל, דורך אַ סאַטירישען וואָרט. צוגלייך מיט די גרויסע שריפטשטעלער אין אנדערע לי־טעראַטורען — האָט ער אונז אויסגעלערנט אָבצולאַכען פון אַ נאַרישען לע־בען און דורך די אָבלאַכערייַ זיך אויף אַ ווייַלע צו בעפרייען פון דער לע־בענס־ענגקייט.

מיר שעצען און ליעבען אבראַמאָוויטשען פאַר זיין נאַטירליכען צור־בונד צו אלץ וואָס איז יודיש, צו אלץ וואָס צייכענט זיך אויס מיט אַ יודישער תנועה׳לע, גרימאַסעלע און אַ יודישען ריטהמוס.

מיר בעוואונדערען אין אַבראַמאָוויטשען זיין פיינעם געהער, וואָס האָט דערהאָרכט אין דעם מיש־מאַש פון דעם יודישען זשאַרגאָן די נאַטיר־ליכע, וואָרצעלדיגע טענער פון דער יודישער שפּראַכע.

אפילו די, וואָס האַלטען נישט פון דער צוקונפט פון יודיש, ווערען נשתומם און שטאַרק נתפעל פון דעם וואונדער, דאָס דער זשאַרגאָן, וואָס

איז אפילו פאר טאלענטפולע פאעטען נאך געווען א משל צו אל־דער ווילד־קייט פון אידישען לעבען — איז מיט איינמאל ארויס פון אבראמאוויטשעס פעדער מיט א יחוס־בריעף פון א קלארער ריינער שפראך.

„די אלטע באבעניו“, — ווי דער פאעט פרוג האט אמאל געשילדערט דעם זשארגאן, — „מיט א צוריסענער־צובּיסענער וואטאוואקע אין אלע מיני משונה קאליערען, אויף איין פוס א חליצה־שיבעל, אויף דעם צווייטען — א ווייסע יום־כפור־זאק און אויפ׳ן קאפ א קאלטען“ — האט מיט אמאל זיך צורעדט אויף א לשון, וואס האט פערנומען ביי׳ן הארצען מיט די ריינקייט און לויטערקייט די געפיהלען.

שלום יעקב אבראמאוויטש האט אונז געוויעזען דעם וואונדער, וואס מיר געדענקען נאך פון חומש, בשעת בלעם׳ס אייזעל האט געעפענט זיין מויל. ווער האט דאס געקענט גלויבען, אז דער זשארגאן וועט בכח זיין אונז ארויסצוגעבען דעם העכסט קאמפּליצירטען טיף פון א ר׳ מענדעלע, וועלכער האט גע׳ירשה׳ט פון פאלקס־גייסט אלע זיינע קנייטשען, אלע זיינע געפיהלען, סיי די אומעטיגע ווי די פרעהליכע, סיי די איראנישע און סאטירישע, סיי זיין ליעבשאפט צו דער נאטור און צו אלץ וואס פויזעט אין דער נאטור.

ווי פערוואונדערט שטעהען מיר פאר די קלאסישע זייטען פון זיינע ספּור־המעשות, ווען ער שילדערט אונז אזוינע זאכען, צו וואס אויך די נייע העברעאישע ליטעראטור האט זיך נאך לאנג נישט דערוועגט צו־צוריהרען.

ווען מיר לייענען די נאטור־שילדערונגען פון ר׳ מענדעלי — גלויבט זיך גאר נישט, אז דאס איז געמאלט געווען צו בעשאפען אין זשארגאן, אין דער פעראכטעטער שפראכע פון „דינסטמויד און משרת׳ל“.

אויך די וואס שאקלען זיך אב הייגט פון יודיש, אויך די וואס זעהען פאר׳ן יודיש נישט קיין לאנגע צוקונפט — מוזען דאך מודה זיין, אז אין לויף פון הונדערטע יאהרען איז יודיש געווען די איינציגע שפראכע, אויף וועלכע עס האבען גערעט, אלע, אלע קלאסען פון פאלק. און עס וואלט געווען א גרויסע עם־הארצות, ווען מען וואלט מיינען, אז דאס פעהיגסטע און גייסטיגסטע פאלק האט זיך בענוצט מיט אזא איידעלע זאך ווי א שפראך, ווי מיט א טויטען שייט האלץ, נישט ווי מיט א לעבעדיגע נשמה־הייטעל פון דער כלל׳שער נשמה.

אום אבער צו בענעהמען די שפראך, פיהלען די ציטערדיגע און לייכטע פעדעמלעך פון א נשמה־הייטעל, האט מען געמוזט זיך טובל׳ען יאהרען לאנג אין דער נשמה פון דער יודישער מאסע, האט מען געמוזט האבען א פיינעם

אויער, אום צו דערהאַרכען, ווי דאָס נאַטירליכע געפיהל נעהמט אַן דעם פאַסיגען מלבוש פון דעם געשפּראַכענעם זאַץ, אום צו דערהאַרכען דעם קלאַנג פון די שטומע געפיהלס־וועלען פון הארצען, וואָס קלאַפּען זיך אָן אָן דעם פעלזען פון   ג ע ר ע ד ט ע ן   וואָרט.

אלע די וואָס האָבע פאַרגעוואָרפען דעם זשאַרגאָן, אז דאָס איז די שפּראַך פון „דיענסטמוידען“, האָבען אין זייער בלינדקייט פערגעסען דעם פּשוט׳ען אמת, וועלכער איז היינט בעקאַנט איטליכען חדר־יונגעל. זיי האָ־בען פערגעסען, אז די דיענסטמויד און דער משרת׳ל זענען די סאַמע געדיכטע מאַסע פון פאָלק, וועלכע קומט אמוועניגסטען אין מגע ומשא, אין בעריהרונג מיט פרעמדע קולטורען, און השפּעות, וועלכע קאָנסערווירען זיך, ענטוויקלען זיך פיעל נאַטירליכער ווי די קלאַסען פון פאָלק, וואָס זענען דאָס אויבערשטע פון שטויסעל און בעקומען צוערשט דעם קלאַפּ פון טוקאַץ, ד. ה. נעהמען אָן צוערשט די פרעמדע זיטען, מנהגים, ווערען צוערשט בעגאָסען פון די וועלען פון דער אלגעמיינער פּראָסטער קולטור, וועלכע מאַכען צונישט דעם חאַ־ראַקטעריסטישען פּנים פון איטליכער נאַציאָן.

עס איז געווען א צייט, ווען די פערטרעטער פון דער נייער ריכטונג אין דער פראַנצויזישער ליטעראַטור, ווי למשל באָדלער, ווערלען, האָט מען געגעבען א מיאוסען צונאָמען „דעקאַדענטען“ ד. ה. קאַליקעס. די קאַליקעס האָבען זיך אָבער פאַר׳ן צונאָמען נישט דערשראָקען.. זיי האָבען געזוכט דעם מיאוסען צונאָמען צוגעבען אזא אינהאַלט, אז ער זאָל אויפהערען צו קלינ־גען מיאוס. און דער צונאָמען „דעקאַדענט“ האָט מיט דער צייט אויפגע־הערט צו זיין א זידעל־וואָרט. ביי׳ן נאָמען דעקאַדענט האָט זיך אָנגעהויבען צו דערמאָהנען אָהן די זעלטען פיינע ליעדער פון א באָדלער און א ווערלען און אין גאַנצען פערגעסען זיין געוועהנליכע מיאוסע בעדייטונג.

דאָס אייגענע איז מיט „דער שפּראַך פון די דיענסט־מוידען“. א דאַנק צו ש״י אבראַמאָוויטש, פּרץ, שלום עליכם, פרוג, מאָריס ראָזענפעלד, אש, האָט אונזער יודישע ליטעראַטור בעקומען אזוינע טיפּע חאַראַקטעריסטי־קען פון אונזער יודיש לעבען אז מען הייבט שוין אָן גאָר צו בעקומען אנ׳אַכ־טונגס־געפיהל צו דער „מויד“, וואָס בעזיצט אזא שאַץ, וואָס בעזיצט אזא שפּראַך, אויף וועלכע די אבראַמאָוויטשעס, פּרץ׳עס, שלום־עליכם׳ס קענען אויסדריקען די פאָעטישע געפיהלען, די קינסטלערישע זעהונגען פון זייער גע־מיט. ביי׳ם זידעל־וואָרט „די שפּראַך פון דער דיענסט־מויד“ מיט׳ן טשעבער ביי׳ן פּלומפּ, נאָר א וועלט יודישע מענשען ביי דער ארבייט, ביי די דאגות זייערע, ביי זייערע יום־טובים און חתונות, ביי זייערע מסחרים און מסחר׳לעך, ביי זייער געדריקטהייט און רחבות הנפש, די יודישע מוטער

ביי׳ם וויעג, דאָס יודישע מיידעל, ווען עס שפּראָצט אין איהר האַרצען אַ ליעבעס־בלום, דעם פערטראַכטען פערחלומ׳ען יונגען מאַן, וועלכער זוינגט אין די פּאָעזיע פון אַ שטומער נאַטור.

די „דיענסט־מויד" איז שוין אַ „קאַמער־קעצעלע", ווי די בערלינער דופען דאָס ציכטיגע, ענערגישע, קאָקעטע און פראַנטאַוואַטע דיענסט־מיידעל פון די רייכערע בעל־הבתי׳שע הייזער. זי זעהט שוין אויס היינט ווי דאָס שטוב־מעבעל אויף פּלאַקאַטען פון די גרויסע שאָקאָלאַדען־פאַבריקען — אין אַ קלאָר־ווייסע הייבעל אויף דעם גוט פריזירטען קאָפּ און אַ שנעע־ווייסען פאַרטוך אויף די שלאַנקע, געזונדטע היפטען. נישט זי יאָגט זיך נאָך דער „מאַדאַם", נאָר די מאַדאַם יאָגט זיך נאָך איהר. און עס זענען שוין פאַרהאַן אין אַמעריקאַ אַזוינע „קאַמער־קעצעלעך", וואָס פערלאַנגען אַנ׳אייגענעם צימער פאַר זיך, און למען־השם אַ גרויסען צימער, אַז מען זאָל קענען אריינ־שטעלען אַ פּיאַנאָ. און אין פינלאַנד האָט מען שוין דערלעבט דערצו, אַז די קאַמער־קעצלעך האָבען ביי זיך אין קעמעריל אַנ׳אייגענעם טעלעפאָן.

אויך דער זשאַרגאָן, „די שפּראַך פון די דיענסט־מוידען" איז שוין היינט אַ גרויסע תקיפות. נישט זי יאָגט זיך נאָך דער גבירתע (די העבר. שפּראַך), נאָר פּונקט קאַפּויער. כמעט אין אַלע העברעאישע ליטעראַרישע אויסגאַבען וועט איהר געפינען די נעמען פון די, וואָס זענען גרויס געוואָרען צוליעב דער דיענסט־מויד, וואָס האָבען קונה שם געווען, צוליעב דעם וואָס זיי זענען איינגעדרונגען אין דער שפּראַך פון דיענסט־מויד.

ווען אַ יודיש טהעאַטער־שטיק געהט אַרויס פון דער יודישער ענג־שאַפט אויף דער ביהנע פון אַ וועלט־טהעאַטער, — האָבען מיר דאָס צו פער־דאַנקען דער דיענסט־מויד, מיט איהרע געזונדע קרעפטיגע אויילענבויגענס. און ווען איהר וועט אַמאָל זעהען אַ יודישען ליטעראַטאָר מיט אַ פּיאַנאָ און אַנ׳אייגענעם טעלעפאָן, האָט מען דאָס אַלץ צו פערדאַנקען דער מויד מיט וועמען דער ליטעראַטאָר האָט געהאַט שטאַרקע מחזקות.

און דער צונאָמען פון יודיש „די שפּראַך פון דער דיענסט־מויד" האָט היינט בעקומען גאָר אַ נייע בעדייטונג. דער צונאָמען האָט אויפגעהערט צו זיין אַ זידעל־וואָרט ווי אַ מאָל „די געלע מיטעלאַלטערליכע לאַטע" האָט דאָס אויפגעהערט צו זיין אַ בזיון. דאָס ג ע ל ע איז, אדרבה, געוואָרען די פאַרב, מיט וועלכע מיר שטאָלצירען, ווייל זי דערמאָהנט אָהן די יודישע עקשנות, געזונדע לעבענס־עקשנות. דר. הערצל ז"ל, וואָס האָט געגרינדעט די ציוניסטישע בלאַט „די וועלט", האָט מיט אַ כיון געגומען פאַר דעם בלאַט די ג ע ל ע פ אַ ר ב.

שוין אַוועק די צייט, ווען פרוג האָט זיך געבייזערט אויף דעם הארטען זשארגאָן און האָט געשריעבען:

„איך האָב מיט דעם לעצטען צאָהן
געביסען און געריסען דעם זשארגאָן,
נעקייט די ליעבע שפּראך פון אונזער מאמען,
געפעפערט מיט צעזור, געזאלצט מיט גראמען,
צו מאכען זי אביסעלע חאָטש ווייך,
און צו פערדושען יענעם ריח
פון ווילנער מארק און דינאבורגער יאטקעס
מיט אַלערליי פערוואַלגערטע אסטאטקעס,
וואָס שמעקט אויף דרייצעהן מייל ארום דעם אָרט,
וואו נור עם בליהט חאָטש איין זשארגאָניש וואָרט. ."

איצט פערמאָגען מיר שוין די שטארקע פּאָעזיע פון א ביאַליק, אין יודיש, און צוגלייך די בלייכע, פאָדעם-דינע, ווייכע פּאָעזיע פון דוד איינ־האָרן, דעם קורצען קנאַפּען ליעד פון רייזענען און דעם יונגען ליידענשאפט־ליכען ליעד פון שניאור.

אַפילו פרוג אַליין האָט אונז בחוש בעוויזען, ווי א גוט געבענטשטער פּאָעט קען ווייך מאכען דעם זשארגאָן און ארויסטרייבען פון איהם דעם „ריח פון די יאטקעס". זיין ליעד „זאמד און שטערן" בעווייזט דייטליך, וואָס פאר א שטראָם פון לירישע געפיהלען עס איז בכח ארויסצורופען די הארטע שפּראך פון דער דיענסט-מויד.

ווער איז אָבער געווען דער ערשטער, וועלכער האָט געהאַט א ריכטיגען בליק אויף דעם פעראכטעטען יודיש? ווער איז אָבער געווען דער ערשטער, וואָס האָט געהאַט דעם מוט, זיך צו גט׳ן מיט דער „מאדאם" און זיך צו פער׳קנס׳ט מיט דער שפל׳דיגער מויד? ווער איז צום ערשטען מאָל־צו — צו דעם אָרעמען יודיש אָהן שום כונות, אום זי אויסצובעסערען, אָדער זיך צו בענוצען מיט איהם אַלס א גראָב מיטעל פאר דידאקטישע, מלמדות׳ע ציעלען? ווער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דערשפּירט אין די גראָבע מלבושים פון דיענסט-מויד און משרת׳ל א נשמה פון א גרויסען יודישען קבוץ מיט אנ׳אייגענטהימליכער שפּראך? ווער איז דאָס געווען, ווען נישט ש. י. אבראמאָוויטש, וואָס האָט שוין דענמאָלסט גע׳שמ׳ט אין דער יודי־שער ליטעראַרישער וועלט אַלס א גרויסער העברעער און א טאַלענטפאָלער שרייבער.

אבראמאָוויטש, ווי בעקאנט, דערצעהלט אין אנ׳אויטאָביאָגראפישער

נאטיע, ווי אזוי ער איז אריבער פון דער „מאדאם" צו דער „שפחה". ער שרייבט: „אט בין איך דער, וואס האט געזוכט איינצודרינגען אין אינערלי־כען לעבען פון א פאלק, אום צו שילדערען עס דערנאך אין דער שפראך פון די נביאים. צי איז דאס נישט אבער אנ׳אמת, אז דער גרויסער טייל פון פאלק פערשטעהט גאר נישט די שפראך און קען נור דעם זשארגאן? צו וואס ניצט די גאנצע גייסטיגע ארבייט פון א שרייבער, ווען דאס פאלק פערשטעהט איהם נישט? און מיך פערפאלגט כסדר די פראגע! פאר וועמען ארבייט איך דען? אונזערע ליטעראטען בעטראכטען דעם זשארגאן פון אויבען־אראב און האבען איהם נור פעראכט. און ווען איינער לאזט זיך שוין אראב אזוי נידעריג, דאס ער שאפט עפעס אין דער פעראכטעטער שפראך, — טהוט ער אלעס מעגליכע, אז עס זאל בלייבען די מעשה בסוד, ווייל דאס קען אבשוועכען זיין כבוד ביי לייטען. דער געדאנק, אז שרייבענדיג אין יודיש, וועל איך אויפהויבען געגען מיך די עפענטליכע מיינונג, האט מיך זעהר בעאונרוהיגט, נאר דאס בעוואוסט־זיין, אז מיין טהאט איז ניצ־ליך, האט סוף־כל־סוף ארויסגערופען ביי מיר א טיעפע בושה, וואס איך טראכט גאר וועגען אזעלכע זאכען, און איך האב צו זיך אליין געזאגט: זאל זיין, וואס עס וועט זיין! איך וועל ארבייטען צווישען די ערשטע פאר׳ן זשארגאן, און איך וועל ניצליך זיין מיין פאלק".

די ציטירטע ווערטער צייגען, חוץ דעם וועג, ווי אבראמאוויטש איז געקומען צו יודיש, נאך א זאך. זיין דריקען אויס דעם געדאנקען, אז איטלי־כער שרייבער מוז זיין א דיענער ביי׳ן פאלק, מוז שטענדיג האבען דעם געדאנקען, אז די ליטעראטור האט נאר דאן אנ׳עקסיסטענץ־בערעכטיגונג, כל זמן זי דיענט א גרויסען קבוץ, זי גיעט זיך אב די אינטערעסען פון א גרויסען כלל.

און אזא בעציעהונג צו דער ליטעראטור איז פאר 50 יאהר ביי יודען אין רוסלאנד געווען א גאר נייע בעציעהונג. מיט ווייניגע אויסנאהמען, האבען די שרייבער זיך מעהר געשפיעלט מיט דעם געדרוקטען ווארט. זיי האבען נישט בענומען דעם סאציאלען ווערט פון דער ליטעראטור, האבען איבערהויפט נישט פערשטאנען, אז מיט דעם בכבודיגען נאמען „שרייבער ביי יודען" זענען פערבונדען ערנסטע פליכטען און א געוויסע פעראנט־ווארטונג.

שלום יעקב אבראמאוויטש איז אויסגעוואכסען און האט זיך ענט־וויקעלט אין א צייט, ווען אויף דעם דונקעלען הימעל פון רוסישען לעבען האבען געלויכטן אזוינע שטערן, ווי בעלינסקי, פיסארעוו, גאגאל, טורגע־ניעוו און אנדערע בשעת עס איז געבארען געווארען ביי די רוסען א דור, וואס האט געהאט א גרויסע פעראנטווארטונגס־געפיהל פאר זייער פאלק.

און די צייט מיט איהרע אידעען און גרויסע קונסט־בעגאבונג האט אויך בעריהרט דעם יונגען שלום יעקב אבראמאוויטש, וועלכער איז צוערשט אויפגעטרעטען אין דער ליטעראטור אלס פובליציסט און קריטיקער און שפעטער אלס קינסטלער. ווי פערציימען טורגעניעוו האט אראבגענומען דעם כשוף פון די אויגען מכח דעם רוסישען פאלק, דאדורך וואס ער האט איהם פארגעשטעלט אין זיינע „זאפיסקי אהאטניקא“ אלס א פיעל בעגאבטערע, קליגערע, איידעלערע מאסע, ווי מען האט זיך ביז אהער פארגעשטעלט די רוסישע פאלקס־מאסע, אזוי האט אבראמאוויטש דורך זיינע פיינע אנא־ליזע און דורך די נייע אריגינעלע ארט, צו זעהען, וואס עס טהוט זיך ביי'ן יודען אין הארצען, — ענדעקט פאר'ן לעזער גאר א נייעם שטייגער יודען, מיט גאר א נייע ארט דענקען און פיהלען. אלס ביישפיעל פון דעם נייעם ארט זעהען וועלען מיר נור נעהמען ביי אבראמאוויטשען די נאטור שילדערונגען, וואס זענען געפיהלט מיט א יודיש הארץ און בעשריעבען געווארען אין די ווערטער פון א נאטירליכער פאלקס־שפראכע.

די דאזיגע שילדערונגען זענען אנ'אמת'ע ענדעקונג געווען פאר'ן לע־זער. דען אייביג איז מען געווען געוועהנט זיך פארצושטעלען דעם יודען מיט א פערקאטערטען נאז, א שוואכען אויג אויף צו זעהן די שענקייטען אין דער נאטור. און מיט א מאל גיעט אונז אבראמאוויטש א בילד פון א שטענ־דיג הייסען זומער־טאג און שטעלט אונז פאר א נאטור־פייזאזש, וואס הייבען זיך אן מיט די קלאר געמאלטע יודישע ווערטער:

„דער הימעל איז בלוי, לויטער אהן א פיצעל וואלקען. די זון בראט, סמאליעט, עס וועהט נישט קיין ווינטעלע. מען פיהלט נישט קיין ליפטעלע. די תבואה אויף די פעלדער, די בוימער אין די וועלדער שטעהען שטיל ווי צור־געשמידט א. ז. וו. (זעה פישקע דער קרומער).

אדער בלאד דערויף אין איינעגעם בוך דאס בילד פון א זומער־פארנאכט, נאך א שטיקענדיג הייסען זומערדיגען נאך־מיטאג.

דאס קלאסיש געמאלטע בילד פון די בהמות און חיות אין „פישקען“, וואס האבען זיך פערזאמעלט ביי די פויערשע וועגלעך פאר א יודישער קרעטשמע, דאס שטומע און צוגלייך דאס בערעדעווענדיגע אין דעם ארי־גינעלען געמעל — ווייזען, אז דער יודיש פערמאגט אזעלכע אויסדרוקס־מיטעל פאר די שטומע לעבענדיגע נאטור, פון וואס פאר אבראמאוויטשען האט מען נאך קיינמאל נישט גע'חלומ'ט אפילו. און די בעשרייבונג פון שטורם מיט א שלאקס־רעגען אין דער „קליאטשע“ בעווייזען, דאס די יודישע שפראכע פערמאגט אויך גענוג אויסדריקען, אום צו מאלען עלעמענטארע סטיכישע נאטור־קרעפטען.

אבראַמאָוויטש איז דער ענטדעקער פון דער יודישער נאַטור־בעטראַכטונג פון יודישען פּייזאַזש, וואָס פליעסט אָפּט צוזאַמען מיט דער טרויעריגער נשמה פון מעלאַנכאָלישען יודען. ער האָט, קען מען זאָגען, מ ג י ר געווען די נאַטור, ער האָט זי אונז געשילדערט מיט אַ שפּראַכע, וועלכע איז ביז איהם נאָך אויף דער וועלט נישט געווען, און וועלכע פּאַסט אַזוי צום פאָלקס־גייסט פון דער גרויסער יודישער מאַסע. כ. ראָזענפעלד, טייללוייז פרוג און כמעט אַלע אונזערע היינטיגע פּאָעטען שטעהען אין דער נאַטור־שילדערונג אונטער דעם איינפלוס פון אבראַמאָוויטשעס שפּראַכע. ער האָט ווי ענטפלעקט פאַר אונזער ליטעראַטור דעם שליסעל צו אַ פערמאַכטער טהיר, אַ צייט לאַנג פער מ אַ כ ט פאַר די בעסטע פון אונזערע ליטעראַטען.

ר' מענדעלי האָט אונז בחוש בעוויזען, אַז דער יודישער שפּראַך־שאַץ האָט אַ גאַנצע רייה פון פּאָעטישע בילדער און פערגלייכונגען, וועלכע עס זענען נור מעגליך ביי אַ פּאָלק, וואָס איז נישט בלינד צו דער ברייטער שטומער נאַטור. וואָס איז בכח זי אָנצופילען מיט איהרע אייגענע געפיהלען, וואָס מעסטען די אייגענע נשמה מיט דער נשמה פון דער נאַטור, מעסט זיך מיט איהר, און לאָזט זיך מעסטען דורך איהר.

דען וואָס איז דער גרויסער שרייבער און פּאָעט, ווען נישט ד ע ר ג ר ו י ס ע ר ה אָ ר כ ע ר, דער אויפמערקזאַמער פיינפיהלענדער א ו י ע ר פון פאָלק, צו וועמען ער געהערט אָן. און אויך ש. י. אבראַמאָוויטש איז אַלס ערשטער און גרעסטער שרייבער ביי יודען אין 19־טען יאָהרהודערט געווען דער האָרכענדיגער אויער פון זיין פאָלק, וואָס האָט צוערשט ריכטיג בענומען די אייגענאַרטיגקייט פון זיין שפּראַך און צוגלייך מיט זיין שפּראַך, זיין פערשטעלטע נשמה, דעם שליסעל צו אַ פערשלאָסענער טהיר.

צו די פיעלע ענטדעקונגען, וואָס ער האָט געמאַכט בנוגע צום יודישען כלל — האָט ער נאָך געפונען אין זיין נשמה אַ פעלבעלע, וואָס איז אפילו פאַר'ן כלל אליין אַ וואונדערליכער חדוש.

און לייכט איז איהם געוואָרען דער דאָרניגער וועג פון אַנ'ענטדעקער, ווייל איידער ער איז געגאַנגען אַ טריט ווייטער אויף דעם וועג פון דער שילדערונג פון גלות־אידען, האָט ער פאָרויס־געשיקט זיינע גאָטגעבענשטע אויערען, אום צו דערהאָרכען די שטילע פיינע גערוישען פון אַ קאָלעקטיווער נשמה. דען סוף כל סוף איז איטליכער טאַלאַנט, איטליכער גרויסער פּאָעט אַנ'אויפמערקזאַמער האָרכער. ער איז דער גייסטיגער אויער פון זיין פאָלק. און קודם כל האָרכט ער זיך צו צו דער, נאַטירליכער שפּראַך פון זיין פאָלק.

שלום יעקב אבראַמאָוויטש איז דער ערשטער גרויסער האָרכער, דער ערשטער, וואָס האָט מיט גאונישען געהער זיך צוגעהערט צו דער שפּראַך פון זיין פאָלק.

די שפראך פון יעדען קבוץ איז דאס דינסטע לעצטע הייטעל פון זיין נשמה. און ר' מענדעלי, וואס האט זיך שטענדיג צוגעהארכט צו דער יודי־שער שפראך, זיך אייביג גע'טובל'ט אין דער יודישער פאלקס־נשמה — האט זיך ממילא בעצויגען מיט דעם דאזיגען הייטעל.

מעגען דורות פערגעהען, שטענדיג וועלען מיר מוזען געהען צו ר' מענדעלי'ן לערנען די שפראך, אויף וועלכע עס רעדט און טראכט די יודישע מאסע, דער יודישער כלל.

2.

שלום יעקב אבראמאוויטש האט אנגעהויבען צו שאפען אין דער צייט, ווען די אינעווענינגסטע צוריסענקייט בנוגע צו דער שפראך האט נאך נישט בעקומען ביי יודען דעם טראגישען כאראקטער, וואס היינט, די מאסע פון אלע קלאסען האט געלעבט מיט'ן זשארגאן און מיט'ן לשון־קודש. דער פראסטער יוד האט גערעדט אויף מאמע־לשון, און ווען ער האט געוואלט, זיין וואכענדיג שפראך בעפוצען מיט פליטערלעך, האט ער אריינגעבראקט לשון־קודש'דיגע ווערטער. דער יודישער בעל־הבית האט געשריעבען זיינע סוחרישע בריעף אויף לשון־קודש, וואס איז געווען א צוזאמענגעוואקסענע פערזעהעניש פון יודיש־דייטש און העברעאיש. די לערנער, די לומדים, די כלי־קודש האבען זיך אויסגעארבייט א בית־מדרש־שפראך, א משונה'דיגע שפראך פון ספעציאליסטען־פאכלייט, און וואו דער תרגום־גמרא־און משנה־לשון האבען געטאנצט א קארעראד אינאיינעם מיט עברי־טייטש און תחינות־שפראך.

צו יענער צייט האט מען זיך וועניג מצער געווען דערויף, וואס דער יוד וואכסט אויס אהן א שפראך. אמת, די משכילים האבען בענוצט דעם בעגריף „אנ'אומה אהן א לשון". אבער די דאזיגע פראזע האט געהאט ביי זיי גאר אנ'אנדער טייטש, וואס היינט. דאס האט געהייסען, אז דער יוד בלייבט אהן א לשון, ווען עס קומט איהם אויס צו האבען צוטהאן מיט א נישט יודישע בעפעלקערונג. נישט צו אנ'אייגענער שפראכע האבען זיי דאמאלסט געשטרעבט, נאר צו דער לאנדעס־שפראכע, וועלכע איז אזוי נויטיג דעם יודען אין פשוט'ן גשמיות'דיגען לעבען, אום זיך צו קענען צונויפרעדען מיט דעם פאלק, צווישען וועלכען ער לעבט.

ערשט אין די לעצטע 25 יאהר, ווען עס האט אנגעהויבען שפראצען ביי יודען א נאציאנאלעס געפיהל, איז די שפראך־פראגע געווארען ביי אונז א ברענענדיגע פראגע, אנ'אפענער וואונד פון קראנקען יודישען ארגאניזם.

חאָטש אַלע טהעאָרעטיקער פון נאַציאָנאַליזמוס ביי יודען האָבען זעהר קלוג בעוויזען, אַז אַ פאָלק אָהן אַ טעריטאָריע, אָהן אַ שפּראַך, אָהן וואָס עס איז פאַר אַנ׳אויטאָנאָמיע הערט נישט אויף צו זיין אַ פאָלק, — פונדעסטוועגען האָט מען אינסטינקטיוו געפיהלט, אַז די עקזיסטענץ פון אַזאַ מין פאָלק — אַ מין פיינקוכען אָהן פוטער און אייער — קען נישט האָבען לאַנג קיין קיום. און צוגלייך מיט דער שטרעבונג צו אַ טעריטאָריע האָט מען אָנגעהויבען בענקען נאָך אַנ׳אייגענער שפּראַך. און אַזוי ווי ביי אונז אָרימע יודען איז שטענדיג דאָ אַזאַ מאָדנע עשירות, וואָס פערמאָגען נישט אפילו די רייכסטע נאַציאָנען — האָבען מיר פלוצים ענטדעקט ביי אונז צוויי שפּראַכען: יודיש און העברעאיש, איינע — וואָס לעבט אין די ספרים, די צווייטע — אין מויל פון פאָלק. און באַלד האָבען זיך צווישען די יודישע נאַציאָנאַליסטען געבילדעט צוויי פּאַרטייען: העברעאישיסטען און יודישיסטען.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, וואָס איז נאָך דער גאַנצער ערציהונג זיינער וייט געווען פון די שפּראַכפאַנאַטיקער, האָט נישט ווילענדיג געשפּיעלט איינע פון די גרעסטע היסטאָרישע ראָלעס אין דעם דאָזיגען קאַמפּף. אַ דאַנק דעם וואָס ער האָט בעשאַפען דורך זיינע קינסטלערישע און פאָלקספּובליציסטישע ווערק אַ ליטעראַטור פאַר דעם אָרעמען יודיש, האָט איהם ממילא געגעבען אַ פעסטונג, הינטער וועלכער די יודישיסטען פערפאַנצערען זיך, ווען דער שטומער העברעער מיט זיין שטאָלצער ליטעראַטורשפּראַך פאַלט אָן אויף דעם לעבענדיגען יודיש, וואָס איז נישט בכח געווען צו שאַפען עפּעס אייביגעס, חאָטש אַ שטיקעל ליטעראַטור. דער יודישיסט פאַכט זיך דאַמאָלסט, ווי מיט אַ שטאַרקען כלי זיין, מיט ר׳ מענדעלעס נאָמען, און טייטעלט מיט די פינגער אויף אַ „פישקע דעם קרומען“, אַ „ווינשפינגערל“, אַ „מסעות בנימין השלישי“, אַ „ר׳ שלמה בן חיים“, אַ „קליאַטשע“, וואָס זענען ביי איהם די סימבאָלען פון עכטע קונסטווערק, פון טייערע פאָלקס־פּובליציסטיק, פון אַ פראַכטיגען הומאָר, פון אַ טיעפער סאַטירע, די סימבאָלען פון דעם יודישען גלות־לעבען נישט נאָר אין דער לעצטער צייט, נאָר אויך פון גלות־לעבען אין אַ משך פון הונדערטער יאָהרען, צייט דער גלות האָט אָנגענומען דעם פּנים און דעם הלוך פון דער פּויליש־ליטווישער וועלט און איהר נאַטור.

ר׳ מענדעלי, וואָס איז צייט די אַכציגער יאָהרען געוואָרען דער רעפאָרמאַטאָר פון דער העברעאישער פּראָזע־שפּראַך און האָט אַוועקגעלעגט אַזוי פיעל גאָונישע כוחות אום זיך צוריקצוקעהרען צו דער שפּראַך, פון וועלכער ער האָט זיך מיט אַ דור פריהער מיט אַ כיון אָבגעווענדט — איז נישט בכח געווען אויסצומעקען די היסטאָרישע טהאַטזאַכע, וואָס ער האָט

איינמאָל פאַר אַלע מאָל בעשאַפען. ער האָט דעם זשאַרגאָן דערהויבען צו אַ הויכער מדרגה, ער האָט פאַר איהם פאַר אויסגעאַרבייט אַ יחוס-בריעף פון אַ שפראַך מיט אַלע רעכטען פון אַ נאַטירליכער, פאָלקסטהימליכער שפראַך. און אויך שפעטער, ווען שלום יעקב אבראַמאָוויטש האָט דורכגעפיהרט די רעפאָרם פון דער העברעאישער שפראַך — האָט ער עס נור צו פערדאַנקען דער טהאַטזאַכע, וואָס ער האָט צוזאַמענגעפּאָרט דעם גייסט פון דער זשאַרגאָן-שפראַך אינאיינעם מיט דעם גייסט פון משנה-און מדרש-לשון. אַזוי ווי דער גערטנער פערפלאַנצט אַ יונג צווייגעל אין שטאַם פון אַנ'עלטערען בוים, אום צו בעקומען דערנאָך פרישע שפּראָצונגען, אַזוי האָט אבראַמאָוויטש פערפלאַנצט דעם יודישען גלות-גייסט אין אַלטען בוים פון משנה-גמרא-און מדרש-גייסט און בעקומען דאַדורך אַ נייע בעשעפעניש ווי אַ „בסתר רעם" און אַזוי וו.

און ווען דער מאָדערנער העברעאיסט פיהרט אַ מלחמה מיט'ן יודישיסט, מוז ער נעבעך הערען די טענה, אַז ווען נישט דער יודיש, וואָס האָט זיין יונג בלוט איבערגעגאָסען אין אַלטען העברעאיש, וואָלט שוין לאַנג פון לעצטען קיין זכר נישט געווען אין געוועהנליכען טעגליכען געברויך; אַז נאָר דעם קלאַסיקער און שעפּפער פון דער יודישער ליטעראַטור, ש. י. אבראַמאָוויטש, וואָס האָט געהאַפּט דעם שטייגער פון זשאַרגאָנישען גלות-יודען, וואָס האָט בענומען דעם גייסט פון פשוטען וואָכענדיגען מאַסעניודען — האָט דער הייגטיגער העברעאיסט צו פערדאַנקען, וואָס יודישע קינדער לייענען אַמאָל אַ העברעאיש קינדער-זשורנאַל, וואָס דאָס העברעאיש האָט אויפגעהערט צו זיין אַ „לשון-קודש", זונדערען אַ וואָכענדיגע שפראַך מיט דעם גייסט פון מאַרק, פון פאָלק, פון דער מאַסע, מיט דעם גייסט פון פעראַכטעטען זשאַרגאָן.

אום צו בעגרייפען די גרויסע איבערקעהרעניש וואָס ר' מענדעלי האָט געמאַכט מיט זיינע יודישע ביכער אין גייסט פון פאָלק, לאָמיר נעהמען די ווערטער פון ר' מענדעלי'ן אַליין, ווען ער שילדערט אַ יודיש קינד, וואָס האָט זיך אויפגעהאָדעוועט אויף רייגעם לשון-קודש. שלמה'לע נאָך אַ יונג קינד איז פערוואָגעלט אין מצרים, אין די לענדער פון סיחון און עוג מלך הבשן און נבוכדנצר מלך בבל, דער קאָפּ ליעגט איהם אין ים-סוף, אין דעם ים המלח, אין דעם טייך פרת, אין דעם ירדן. פאַר איהם געפינען זיך מיני מענשען, מיט וועלכע מען דאַרף רעדען לשון-קודש, עפּעס גאָר תרגום, מען זיצט ביי זיי אין די געצעלטען, מען רייט אויף מוילאייזלען און קעמלען מען טרינקט פון אַ „לאָגעל", מען געהט באָרפיס און טראָגט נאַזבאַנדען, אַלצדינג ווי דער שטייגער איז. אונזער נאַטור דאָ מיט איהרע גע־

וועקס... געהר זיך מיט שלמה'לען נישט אָן. וואָס מאַכט איהם אויס פעל־דער מיט תבואה — קאָרען, רעטשקע, קאַרטאָפּלעס, פון וואַנען ער עסט אַ „קרופּניק“ מיט ברויט אַלע טאָג? וואָס וויים ער אַ סאָסנע, בערעזענע און דעמבענע בוימער? ער וויים נאָר ביי זיך אין הארצען: וויינגערט־נער, טייטלען, פייגען, מילגרוימען און איילבערטען פּימפּסענהאָלץ און באָק־סען־בוימער. פון לעבעדיגע מיני בעשעפעניש וויים ער אַ ווילדער, אַ לינ־דענוואָרם און אַ פּיפּערנאָטער, אַ לעמפּערט, אַ אינד, וואָס טהוט טהאָן געלוסטען אויף קוואַלען וואסער אַ שור־הבר און אַ טירקעלטויב. הכלל, שלמה'לע איז נאָר אַ געבירטיגער דאָ און אַליין איז ער עפּעס ווי ניט קיין היגער, לעבט ערגעץ דאָרט, דאָרט... זיין צייט איז — פערצייטען, און זיין וועלט איז אַ יענע וואָס אַמאָל, דאָ איז ער אַ גר און דאָרט — אַנ'אַלטגע־זעסענער; ער קומט אַ היים נאָר אויף אַ ווײַלע ווי אַ גאַסט אויף דער סטאַנציע, עסט אָב, נעכטיגט איבער — און מאָרש אַהין, ווייטער טאָקע אַהין“. (ז. שלמה ר' חיים'ס ז. 39) אַ דאַנק זיין „פישקען“ און אַנדערע ווערק האָט ר' מענדעלי געמאַכט פון דעם נישט היגען פון דעם גר אַ קאַב־צאַנסקען תושב, אַ רעאַלען מענשען, וואָס לעבט שוין נישט מעהר אויף אַנ'עולם התועה. דאדורך וואָס ער האָט זיך בענוצט מיט דער שפּראַך פון לעבענדיגען כלל, האָט ער ווי מיט אַ כשוף פערטריבען די פּיפּערנאָטערס און לינדענווערם, די פאַנטאַסטישע מטושטש'ע בילדער, וואָס האָבען פאַר'ן אויג פערשטעלט די לעבעדיגע רעאַלע וועלט. און שפּעטער, ווען צוליעב פערשיעדענע סבות האָט ער רחמנות בעקומען אויפ'ן לשון־קודש, וואָס צוליעב זיין ראָמאַנטישען חאַראַקטער האָט אויפגעהערט צו זיין אַ רעאַלע לעבענסקראַפט — האָט ער געזוכט ווי מיגליך אַריינצוברענגען אין איהם די העויות, דעם ריטהמוס, דעם קנייטש פון פּראָסטען יודיש, האָט ער גע־פּרובט איהם געבען דעם לעבענס־פּולס פון היינטיגען יודען. דער לעזער, וואָס פערטיעפט זיך היינט אין אַ „בעמק־הבכא“, (אַנ'אויטאָריזירטע אי־בעראַרבייטונג פון „ווינשפינגערל“ אין העברעאיש), פיהלט שוין נישט דאָס, וואָס אַ מאָל דער קליינער שלמה'לע, ווען ער האָט נישט דערקענט אַ דעמבאָוועו בוים, וואָס איז געוואַקסען נישט ווייט פון זיין חדר, און וואָס האָט גע'חלומט וועגען אַ „צעדער אין לבנון“, וואָס זיין אויג האָט דאָס קיינמאָל נישט געזעהען און נאָר נישט געהאַט די מיגלכקייט צו זעהען.

זעלטען ווען אַ גאָטגעבענשטער טאַלענט האָט אַזוי בעוויזען די קראַפט פון פערראַכטעטען גערעדטען יודיש, ווי דער וואָס האָט יאָהרען לאַנג זיך אָבגעגעבען צו דערפרישען, בענייען און צו מאָדערניזירען דעם העברע־איש. קיין בעסערען בעוויז קען מען נישט ברענגען פאַר די לעבענדיג־קייט און קראַפט פון דער פאָלקס־שפּראַך, ווי די טהאַטזאַכע, אַז מען מוז

זיך גראָבען אין זיין גייסט און אָבצופרישען דעם אַלטען אָבגעלעבטען קערפּער פון דער אַריסטאָקראַטישער אַלטער העברעאישער שפּראַך.

מען דערצעהלט אַ מעשה, אַז אום צו ראַטעווען איינעם אַ פיובסט פון אַלטערס־שוואַכקייט, וואָס האָט זיך געמוזט ענדיגען מיט'ן טויט, האָבען אַ פּאָר פּראָסטע יונגע לייט געלאָזען איבערגיסען זייער יונג בלוט אין צו־קנייטשען אַלטען קערפּער פון זקן. פון דער אָפּעראַציע זענען, נעבעך, די יונגע לייט גיך אַוועק פון דער וועלט, ווערענד דער זקן איז אויפגעשטאַנען אַ געזונדער לעבעדיגער פון בעט. דאָס אייגענע האָט שלום יעקב אבראַ־מאָוויטש געטאָהן מיט דעם אַלטען לשון־קודש. דער חלוק איז נאָר דער, וואָס דער יודיש איז נישט דאָס בלוט פון עטליכע יונגע לייט, זיין גייסט שטאַמט פון אַ גרויסען קבוץ און ער האָט אַ הונדערט־יאָהריגע היסטאָריע. די אָפּעראַציע, וואָס אבראַמאָוויטש האָט געמאַכט, פערזשאַרגאָניזירענדיג דעם העברעאיש, האָט דעם יודיש נישט אָבגעשוואַכט. אדרבה, ער האָט בולט בעוויזען, ווי נויטיג עס איז זיין קיום, דאַמיט עס זאָל סטאַיען בלוט אויף וויטערדיגע אָפּעראַציעס.

3.

עס וועט נישט זיין קיין גוזמא, ווען מיר וועלען זאָגען, אַז מיט אבראַ־מאָוויטשען הויבט זיך אָן אין דער ליטעראַטור דאָס ר ע א ל ע פערהעל־טענים פון יודען צו זיך אַליין. אָדער רעדענדיג מיט ר' מענדעלעס ווער־טער: דער נישט ה י ג ע ר יוד, ווערט מיט אַ מאָל אַ היגער. אין „מסעות בנימין השלישי" גיעט אונז אבראַמאָוויטש אַ הומאָרפאָלען בילד פון דער גייסטיגער ענגשאַפט פון יודישען לעבען אין מיטען פון 19־טען יאָהרהונדערט. בנימין און זיין חבר סענדערל די יודענע — אַ מין דאָן קישאָט און סאַנחאָ־פּאַנחא — ווייזען אונז די צוויי געגענזעצע פון דאַמאָלס־דיגען יודישען לעבען, דעם אידעאַליסטען און דעם פּראַקטישען. און ביידע שטעלען זיך אַרויס פאַר אונז אין זייער פינסטערער בלינדער גייס־טיגער בעגרענצטקייט. אין „פישקען" און „ווינשפינגערעל" ווייזט אונז ר' מענדעלע דעם יודען אין זיין גשמיות'דיגען און גייסטיגען לעבען. מיר זעהען דעם יודען ביי דער טאָרבע, ביי דער גרויסער יודישער טאָרבע, מיר זעהען איהם אין זיין קאַמפּף פאַר אַנ'אָרעמע שטיקעל חיונה. און צו אונ־זער גרויסער פערוואונדערונג בעמערקען מיר, אַז אַלץ וואָס דער יוד טהוט אום זיך צו דערנעהרען, אַז זיין גאַנצעס מאַטעריעלעס לעבען איז אַזוי אָרעם, גייסטיג עלענד און טראָגט מעהר אויף זיך די סמנים פון אַ לעבען; אין דער

אמת׳ן איז דאָס אַ נאַרישער, בלינדער קאַמפּף מיט די תאוות פון אַ מאָגען, וואָס איז „נישט גרעסער פון אַ כזית״, וואָס איז איינגעשרומפּען פון נישט עסען. אַלע יודישע עסקים האָבען עפּעס אַ טעם, ווי די באַוועלנע ציצה, וואָס זעהט זיך אַרוים פון אַ יודענ״ס קאַפטאַן. עס איז מעהר נישט ווי אַ זכר צו דעם אַמאָליגען תכלית. מיט די אַמאָליגע שענע פּראַנזען פון אַ יודישען בגד האָט דאָס נישט מעהר צו טהאָן, חוץ דעם נאָמען זיינעם.

דאָס אייגענע איז מיט דער יודישער רוחניות, חאָטש זי גיעט אַ גרויסע לינדערונג דעם יודישען קבוץ און בערוהיגט אָפּט דעם צוועהטאָגטען יודען אין קלויז ביי אַ בלאַט גמרא, אָדער ביי אַ חזניש שטיקעל — דאָך האָט זי קיין שום שייכות נישט צו דעם לעבענדיגען קאָכענדיגען טאָג אַרום.

דאָס יודישע גייסטיגע לעבען איז אַזוי אָבגעריסען פון זיין מאַטער־יעלען לעבען, ווי דאָס לעצטערע פון לעבען בכלל.

אין אבראַמאָוויטשעס וועלט איז דער יוד צוריסען אין מעהרערע שטיק און ער מאַכט אויף דעם בעאָבאַכטער דעם אייגענעם איינדרוק, ווי מאַנכע ריעזען־שלאַנגען, וואָס מען האָט אָבגעהאַקט דעם קאָפּ פון לייב: סיי דאָס לייב מאַכט קאָנוואולסיע בעוועגונגען, סיי דער קאָפּ שטעקט אַרוים זיין צונג און חאַפּט זיך בייסען מיט זיינע גיפטיגע צייהן. דער יוד אין קלויז איז נאָר אַ האַלבער יוד; אויפ׳ן מאַרק איז נאָר דער לייב זיינער. און אין ערגעץ איז ער נישט קיין גאַנצער, און אומעטום איז דאָס נאָר אַ זכר פון אַ לעבעדיגע בעשעפעניש.

מיט אבראַמאָוויטשען הויבט זיך אָן די גאַנצע פּעראַכטונג צו אַ קבוץ, וואָס טראָגט זיך אַרום מיט דעם געדאַנקען, אַז דער אויבערשטער אַליין האָט זיי אויסדערוועהלט צווישען אַלע פעלקער, און וואָס איז אין דער אמת׳ן דער ערגסטער עקזעמפּלאַר אונטער די פעלקער, וואָס לעבט שטענדיג אַ האַלבען לעבען, וואָס שלעפּט־נאָך נאָך זיך אַ טויטען גוף, און טראָגט אויף זיך אַ מוח פון אַ פערחלום׳טען נישט היגען מענשען.

אַ דאַנק ר׳ מענדעלי׳ס רעאַליזם האָט דער יוד זיך דערפיהלט אַלס אַ בריה, וואָס איז דורך און דורך נישט צוגעפּאַסט צום לעבען, האָט זיך אָנ־געהויבען אַ קלערערעס קריטישעס פערהעלטעניס צו זיך אַליין, אַלס צו אַ קינד פון אַ פאָלק, וואָס פאָדערט נייע אידעאַלען אום אויפגעבויט צו ווערען.

שלום יעקב אבראַמאָוויטש, וואָס איז אַ קינד פון דער השכלה־עפּאָכע, וועלכע האָט צוערשט אָנגעהויבען רעאַל צו דענקען, האָט טיעפער בענומען די אידעען פון זיין עפּאָכע, אַלס אַלע אַנדערע פון זיינע צייט־חברים. אין דער צייט, ווען די מייסטע פון דער עפּאָכע האָבען זיך נאָר בעגענוגענט מיט אַנ׳אָבערפלעכליכער קריטיק — האָט ער גענומען פאַנאַנדערצוגליע־

דערען דעם גרויסען יודישען קבוץ, די הויפּט־סבה פון אַלע יודישע נישט־נאָרמאַלטעטען. און ווען מיר ווילען פעראייניגען די רינגען פון אונזער היינטיגער צייט מיט דער צייט פון דער השכלה־עפּאָכע — מוזען מיר זיך צוערשט פעראייניגען מיט אבראַמאָוויטשען, וועלכער איז דער נאַטירליכער איבערגאַנג פון היינט צום אַמאָל. און ווען מען נעהמט אין בע־טראַכט די הויפּט־מעלה פון ר׳ מענדעלעס שאַפען, וואָס איז דער קרוין פון זיינע ווערק — דענסטמאָל ווערט אונז נאָך דאָס אַ סך קלערער.

די הויפּט־מעלה פון אבראַמאָוויטשען בעשטעהט אין דער פאַנטאַזיע צו זעהען אין איטליכען פּרט דעם כלל, אין איינצעלנעם דאָס אַלגעמיינע און אזוי דאָס קונציג צו מאָלען, אז אויס יעדעם פּרט שיינט ארויס דער כלל. און דאָס קאָנען נאָר די, וואָס זעהען דאָס לעבען סינטעטיש, ביי וועמען דער שטראָם פון מענשליכען קיום צופאַלט נישט אין איינצעלנע טראָפּענס. נור די נשמה, וואָס טובל׳ט זיך אין אַ ברייטערען לעבען, ווי דאָס אייגענע פּערזענליכע, וואָס זעהט די וועלט נישט דורך די שפּאַקולען פון אייגענעם ענג־עגאָאיסטישען בליק, איז בכח צו זעהען און צו פיהלען שטענדיג דעם גרויסען כלל, די אַלגעמיינע נשמה פון אַ קבוץ. און ביי וועניגע פּאָר און נאָך אבראַמאָוויטש׳ן געפינען מיר אזא ברייטען סינטע־טישען קוק אויפ׳ן יודישען לעבען.

4.

צייט שלום יעקב אבראַמאָוויטש האָט אָנגעהויבען שאַפען, זענען אוועק 50 יאָהר. און האָטש דאָס יודישע לעבען האָט זיך אין דער צייט געענדערט אַ ביסעל, דערנאָך האָט עס נישט אוספּעיעט אינגאַנצען אויס־צומעקען די גרונדציגע פון יודישען לעבען. נאָך עד היום זעהען מיר פאַר זיך די וואָכענדיגע קדושה אין יודענס לעבען, ווי ר׳ מענדעלע האָט אונז זי געשילדערט אין זיינע פערשיעדענע ווערק, ד. ה. דער געגענ־זאַץ פון גייסטיגען און מאַטעריעלען לעבען אין אונז און דער כח זיי צו זאַמענצוצומישען, אָבער זיי נישט צו פעראייניגען. נישט אויס־געמעקט איז נאָך פון דער צייט די גרימאַסע, די העווית פון דער יודישער גאַס, ווי ס׳האָט זיי געזעהען ר׳ מענדעלע אויף די ירידען און אויף יודישע אסיפות און אז. וו. שלום־עליכם, וואָס רופט זיך אַליין אָן „דער ליטעראַריי־שער אייניקעל פון ר׳ מענדעלי“, האָט 25 יאָהר נאָכאַנאַד — ווייטער ענט־וויקעלט און פערברייטערט דאָס בילד, וואָס אבראַמאָוויטש האָט איהם

אַנגעצייכענט. מנחם־מענדעל פון יהופּיץ, וואָס איז אַזוי נאָהענט צו אונזער צייט, איז אַ לייבליכער קרוב סיי פון ר׳ אַלטער׳ן סיי פון פישקען סיי אפילו פון ר׳ מענדעלען אַליין. אין די קליינע שטעדטלעך, אפילו אין אַ „שטעדטעל״ פון אַש, לעבען נאָך היינט די אייגענע געמיטה׳ס־שטימונגען, וואָס אַמאָל אין קאַבצאַנסק. אַלס בעסטער בעווייז קען דיענען טאַקע „דאָס שטעדטעל״ פון אַש, וואו מאַנכע ימים־נוראים־מאָטיווען זענען מיט אַנדערע ווערטער נאָר איבערגע׳חזר׳ט געוואָרען, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט שוין געשילדערט אין זיין „ווינשפינגערל״.

ר׳ מענדעלי, נישט קוקענדיג אויף די 50 יאָהר, איז איינגעדרונגען אין אונזערע נייעסטע ליטעראַטור אומעטום, זיין איינפלוס, זיינע שפּורען געפינען מיר ביי די עלטערע, ווי ביי די יונגסטע פון די יונגסטע. מען דאַרף נישט זיין קיין טיפער קענער, אום דאָס צו חאַפּען אויפ׳ן ערשטען בליק. נאָך עד היום לעבען אונזערע יונגע מיט דעם פּסיחאָלאָגישען סינטעז, וואָס ר׳ מענדעלי האָט זיך געמאַכט מכח דער יודישער מאַסע. און אַזוי ווי דאָס נייע לעבען האָט נאָך נישט באַשאַפען, נאָך דער אַלגעמיינער צוריסענקייט, אַ נייעם כללישען יודישען פּנים, האָבען מיר דערווייל קיין אַנדער סינטעז, חוץ דעם וואָס עס האָט אונז געגעבען אַבראַמאָוויטש.

דאָס אַלץ איז נויטהיג צו דערמאָנען דעם לעזער, ווען ער געהט צו, צו דער יובילעאום־אויסגאַבע פון ר׳ מענדעלי׳ן. וואָס טיעפער ער וועט שטודירען די נייע אויסגעבעסערטע און פאָלשטענדיגע אויסגאַבע, אַלץ טיעפער וועט ער דערפיהלען, דאָס אַבראַמאָוויטש, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס ער שרייבט שוין 2 דורות, איז איינער פון די, וואָס שטעהען אונז אַם נאָהענטסטען פון אַלע יונגע. וויל מען בעקומען אַ טיעפערען בעגריף פון יודישען קבוץ, מוז מען געהען צו די וואורצעלען פון יעדען קבוץ. אין ערגעץ זענען אָבער די וואָרצלען נישט אַזוי נאַקעט ארויסגעשטעלט פאַר אונזערע בליקען, ווי אין די ווערק פון אַבראַמאָוויטש.

אין ים פון יודישען לעבען איז ר׳ מענדעלי די העכסטע פיגור. ווילען מיר מעסטען די ווייטקייט אונזערע, קוקען מיר זיך איין אויף איהם. ווילען מיר וויסען, ווי וועיט מיר זענען געגאַנגען פאָרויס, וואַרפען מיר אונזער בליק אויפ׳ן „זיידען״, און ווילען מיר גענויער בעגרייפען דעם פּנים פון היינטיגען יודישען לעבען, קוקען מיר זיך גענוי צו צו די העויות פון ר׳ מענדעלי׳ן.

און בעת אַנדערע האָבען שוין מיטעלערע ווערען פערגאָסען, שטעהט

ער נאך אלץ א קאפ העכער פאר אלע זיינע יאהר־חברים אין טאלענט, ער איז דער שפיץ טהורם, נאך וועלכען מיר מעסטען די מיילען פון אונזער גלות־רייזע. נישט איטליכען איז בעשטימט צו זיין א מאסשטאב פאר די וייטערע ענטוויקלונג פון א פאלק.

פאר דעם טיפערען לעזער איז שלום יעקב אבראמאוויטש אונזערער זיכערסטער מאסשטאב.

בעל מחשבות

ש. ניגער.

שלום יעקב אבראמאוויץ.

שלום יעקב אבראמאָוויטש

(פון אַ רעפעראַט צו זיין 75־יעהריגען יובילעאום)

... אבראמאָוויטשעס ליטעראַרישער נאָמען — מ ע נ ד ע ל י מ ו כ ר ס פ ר י ם — איז אַליין א ווערק, אַ געשטאַלט, אַ איבערגאַנגס־טיפּ פון אַ איבערגאַנגס־צייט. מיט אַ סך געזיכטער און מיט איין שמייכעל אויף זיי אַלעמען. מיט איין רוהיגען, איינגעהאַלטענעם, כמעט פערגלי־ווערטען און דאָך לעבעדיגען שמייכעל. אַ לעבעדיגע עראינערונג פון אַ געשטאָרבענער עפּאָכע. מענדעלי האָט זי אָבגעוואַשען, אָנגעטהון אין בגדים פון איין פאַרב און בעהאַלטען לזכרון פאַר די קו־מענדיגע דורות...

דאָס יודישע לעבען איז ניט געשטאַנען אויף איין אָרט ; ס׳האָט דורכ־געמאַכט פאַר דער צייט פערשיעדענע פעריאָדען, „עפּאָכען". אויף יעדע פון זיי האָט זיך מענדעלי אָבגערופען, זיך אָבגערופען אויף זיין אייגענעם שטייגער ; יעדע פון זיי האָט ער בעלייט מיט זיין איראָנישען, ניט גאַנץ אָפענעם בליק, מיט זיין אַמאָל בייזען, אַמאָל מילדען, אָבער שטענדיג אונ־פערטרוילליכען שמייכעל... דאָך איז דער שרש מענדעלי׳ס שטעקען געבליבען אין דער פריהערדיגער עפּאָכע, אין דער עפּאָכע, וואָס אָנגעהויבען האָט זי זיך פאַר איהם און וואָס ער האָט דאָך איינגעקריצט אין איהר זיין נאָמען, אריינגעשריבען אין איהר זיינעם אַנ׳אייגענעם קאַפּיטעל. דאָס איז ד י תקופה, ווען איין מענש מיט אַ שאַרף אויג האָט געקענט שוין זעהען, אַז די השכלה האָט צוויי פּנימ׳ער : איינס אַ י ו ד י ש ל י כ ע ס „באהליך", אין דער היים, אויף די שאַלקעס און אין דער וויבערשער שול, וואו מען איז געזעסען בעהאַלטענערהייט, מיט מסירת־נפש און מיט דער הנאָה, וואָס מ׳האָט פון אַ זאַך, וואָס מען טאָר ניט, און געלערנט דקדוק און דייטשען אלף־בית, און געקוויקט זיך מיט די „קורצע שורה׳לעך", און געקאָכט זיך

װעגען דער „טאַקסע“ און װעגען דעם רב, װאָס װיל ניט מתיר מאַכען „קטניות בפסח“, — און דאָס צװײטע געזיכט — אַ ד י י ט ש ע ם — „בצאתך“, אין דער פּרעמד, אין „דער גרױסער װעלט“, װאוהין דער משכיל, דער פריהערדיגער אידעאַליסט און יודישער פּאַטריאָט, פּלעגט אװעקגעהען, בעקומענדיג אַ דיפּלאָם, אַ הכשר אויף אַראָבװאַרפען פון זיך דעם יאָך פון דער אַלטער, בית המדרש׳דיגער יודישקײט. מען האָט שױן געקאָנט, זאָג איך, זעהען דאַמאָלס, אַז אױפ׳ן עץ הדעת פון דער השכלה װאַקסען, אַ חוץ גן־עדן־עפּפּעלעך, אױך אַנדערע, ניט אַזױנע געשמאַקע. מענדעלי האָט עס געזעהען. מיט די פינגער האָט ער געטײט אױף דעם, װאָס איז פאַר אַנדערע נאָך בעדעקט געװען מיט אַ שלײער. דער פערדינסט — און די פּראָבלעם — פון אַ מענשען, װאָס איז מעהר װידער אַן׳עפּאָכע פון זײן צײט, — בעשטעהט דערין, װאָס, זײענדיג אַלײן פערבלענדעט פון דער צײט, צו װעלכער ער געהערט, עפענט ער איהר דאָך די אױגען. געװיס האָט מענדעלי בײ זײן צײט גענומען אַ סך, ער האָט איהר אָבער געגעבען מעהר, װיפיעל ער האָט גענומען. די סמנים, װאָס די השכלה־צײט האָט אױף איהם איבערגעלאָזען, זענען רײן־אױסװעניגסטע. אינערליך האָט די השכלה אויף מענדעלען שפּעטער אַ פערקעהרטע װירקונג געהאַט: זי האָט איהם געטריבען צו װערען אַ ױ ס משכיל, אַרײנצובריינגען אין דער יודישער ליטעראַטור טענדענצען, װאָס דעם טיפּישען משכיל זענען זײ פּרעמד.

דער טיפּישער משכיל — װי בכלל יעדער טיפּישער אָנהױבער פון אַ נײער עפּאָכע — איז נאַאיװ; ער רעדט, דאַכט זיך, װעגען שכל הישר און אַלײן איז ער אַ ראָמאַנטיקער, און דער קאָפּ איז בײ איהם אָנגעשטאָפּט מיט פאַנטאַזיעס; ער האָט ליעב מליצה, ד. ה. זיסע און שענע — און ס׳מאַכט ניט אױס, װען פּוסטע — רײד; פון קלאָרע דבורים האַלט ער נישט, ער קעהרט זיך אָב פון זײ מיט פעראַכטונג; קלאָר איז אין זײנע אױגען נאָר דאָס קומענדיגע, דאָס געװינשטע. אינ׳ם ה י י נ ט זעהט ער שאָטענס און הערט נאָר דאָס פליגעל־גערױש פון די פלעדערמײז אין דער דונקעלער לופט, — פּרטים געהען איהם נישט אָן... קורץ, ער האָט אַ שם פאַר אַן־אפּיקורס — און אין דער ברוסט צאַפּעלט זיך בײ איהם, נעבעך, אַ גלױביג, אַ קינדיש האַרץ. מענדעלי איז דער היפך פון דעם, דער היפך פון קינדישקײט (אפשר דערפאַר האָט ער ליעב אַזױ די קינדהײט און גיט איהר אָב זײנע האַרציגסטע שורות). מענדעלי איז דער היפוך פון ראָמאַנטיק, מענדעלי איז ניכטערקײט, קלאָרקײט, ער איז געבױרען געװאָרען מיט אַן׳אױג, װאָס זעהט דאָס קלענסטע, ער זעהט דאָס װײטסטע, אפילו זיך אַלײן זעהט ער גוט (װי הױך דאַרף מען זיך שטעלען צו זעהען ז י ך !), ער איז אַן׳אַנאַ־ליטקער, ער איז די פערקערפּערטע פקחות. װען ער מאַכט זיך תמעװאַטע,

איז די פּקחות נאָך קענטיגער. פון אַלע יודישע שרייבער איז ער דער גע־ניטסטער אין לעבענס־זאַכען, ווען ער רעדט מליצה, איז עס מעהר ניט ווי מליצה, ל ש ו ן, סטיליזאַציע, דער אינהאַלט איז שטענדיג ביי איהם אַנ'איינפאַכער, אַ רעאַלער.

מענדעלי איז ניט קיין טיפּישער משכיל, ער האָט געשאַפען אַ נייעם טיפּ משכיל. ער האָט געשאַפען מ ע נ ד ע ל י ' ן, אַ משכיל, וואָס בלייבט א י נ ג ו ו ע נ י ג אין דער אידישער מאַסע, אַ משכיל אַ רעאַליסט, אַ משכיל אַ סקעפּטיקער, אַ הומאָריסט. (ס'אַרא אונגעריכט צונויפּפאָרונג!) אין מענדעלי'ין זענען פאַרהאַן סתירות, ער זאָגט אַליין, אַז אין איהם זיצען צוויי מענדעליך; אי קינסטלעריש, אי פּסיחאָלאָגיש איז ער ווייט פון האַרמאָניע, אָבער וואו האָט איהר געזעהען אַ פּערשטעלטען, וואָס זאָל זיין האַרמאָניש? און מענדעלי איז אַ פּערשטעלטער. פּערגעסט אָן די סתירות, וואָס אין איהם, וועט איהר זעהען יעדענפאַלס, אַז ס'איז אַ טיפּ, וואָס אין דער השכלה־ליטעראַטור, אַז איהר זאָלט איהם זוכען מיט ליכט, וועט איהר נישט גע־פינען. שוין די סתירות גופא, אויב איהר ווילט, איז אַ נייס. אין דער השכלה־ליטעראַטור זענען נישטאָ קיין מענשען מיט סתירות, דאָרט איז ניטאָ קיין קאָמפּליצירטהייט, די מענשען זענען דאָרט אָנגעצווינגען אַזוי ווי אויף שנירלעך, דאָ אַזאַ סאָרט שנירעל, דאָ — אַנ'אַנדערער; אינמיטען מישט זיך אריין אַ מאָל דער צבוע'ק, אָבער צביעות איז נישט קיין אינ־ווענינסטע סתירה. מענדעלי האָט אריינגעבראַכט אין דער אידישער לי־טעראַטור די אינווענינסטע סתירה, דעם אינוועניגסטען קאַמפּף, ער איז געקומען מיט ספקות, וועלכע האָבען זיך דעם משכיל נישט גע'חלומ'ט אפילו — — —

אויסוועניגסטע סמנים האָט דאָך דער משכיל, ווי איך האָב געזאָגט, איבערגעלאָזען אויף מענדעלי'ס שאַפען. א ו י ס ע ר ל י ך האָט מענדעלי פיינד זיך אָבצושיידען פונ'ם כלל. צווישען דעם פרומען פאַרצייטיגען עולם איז ער אַ פרומער און אַ פאַרצייטיגער, צווישען משכילים — אַ משכיל. ער איז „אי אהין“, עהנליך צו יאַקאָבזאָהן אינ'ם „קליינמענשעלע“. דאָס זענען אָבער איינצעלהייטען, קליינינקייטען, נישט מעהר. פון די איינ־צעלהייטען און קליינינקייטען, וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר דער צייט, אין וועלכער מען לעבט, איז זיך שווערער אַ מאָל צו בעפרייען, ווי פון איהרע גרונד־יסודות.

ווילען מיר אָבער אויפזוכען די גרונד־יסודות פון מענדעלי'ס שאַפען, מוזען מיר זיך ווענדען ניט ספּעציעל צו דער השכלה, נאָר בכלל צו דער סביבה, אין וועלכער מענדעלי איז אויסגעוואַקסען: די השכלה איז נאָר איינע פון די קרעפטען, וואָס האָבען געווירקט אין דער סביבה. אמת, זי

האָט רעאַגירט אויף אַ ל ע כחות, אויף אַ ל ע עלעמענטען פון דעם ארומיגען לעבען, און אַז מען רעדט וועגען איהר, רעדט מען וועגען אַ געוויסען פערהאַלטען זיך צו אַ ל ע קרעפטען, צו אַלע עלעמענטען פון דער אידישער סביבה מענדעלי איז אָבער צו נאָהענט צום לעבען, ער זאָל עס געניסען פון אַ צווייטער האַנד; געוויס האָט ער זיין חיות געשעפּט פון ערשטען מקור, און מען דאַרף זיך דעריבער וואונדערן ניט צו דער השכלה, וואָס איז מעהר ניט, ווי אַ אידעאָלאָגישע אָבשפּיגלונג פון לעבען, נאָר צום לעבען זעלבסט.

אין דאָס לעבען פון יענער צייט פיהרט אונז אריין די יוגענד־ביאָ־ראַפיע אַבראַמאָוויטשעס.

זי דערנהענט אונז, אגב, ניט נאָר צום אויסוועניגסטען, ס ב׳ י ב ה׳־שען, נאָר אויך צום מעהר אינטימען — פּערזענליכען קוואַל פון מענדעלי׳ס שאַפען.

אין מענדעלי׳ס ליטעראַרישען שאַפען איז פאַרהאַן אַסך אויטאָ־ביאָגראַפישעס; דער גרעסטער און — אין קינסטלערישען זין — בעסטער טייל פון מענדעלי׳ס ווערק איז אָנגעזעטיגט ניט אַזוי פון קינסטלערישער פאַנטאַזיע, ווי פון קינסטלערישער עראינערונג. קיינער פון די יודישע שרייבער איז ניט נאָהענט אַזוי צום טיף פון מעמואַרען־שרייבער, ווי מענ־דעלי, קיינער פון זיי האָט אַזויפיעל ניט אויסגענוצט זיינע אויסוועניגסטע פּערזענליכע ערפאַהרונגען ווי ער, און קיינער, דוכט מיר, האָט גאָר ניט געהאַט אַזויפיעל אויסוועניגסטע — און דערצו נאָך אַזוינע ריין יודישע — ערפאַהרונגען; יעדענפאַלס האָט זיי קיינער ניט פערוועגדעט אַזוי קינסט־לעריש־בעוואוסטזיניג, ווי מענדעלי. איינס פון די לעצטע ווערק זיינע, שלמה ר׳ חיים׳ס, אַ בילד פון יודישען לעבען אין דער ליטאַ, (1898) — האָט ער לכתחילה געשריבען אָנשטאָט אַנ׳אויטאָביאָגראַפיע.

ש ל מ ה ר׳ ח י י ם ׳ם — דאָס איז ש ל ו ם י ע ק ב ב ן ח י י ם משה אַבראַמאָוויטש. קאַפּוליע (Копыль) מינסקער גוב. סלוצקער אויעזד — דאָס שטעדטיל, וואו ער איז אין 1835 געבוירען געוואָרען, איז אַ טיפּיש ליטוויש שטעדטיל. עס געהערט צו אַ פּריץ. אַז ס׳איז פאַרהאַן אַ פּריץ, זענען פאַרהאַן מעשיות, לעגענדעס וועגען פּריץ. פאַרהאַן יודען מקורבים דעם פּריצ׳ס, אייגעהר אין „הויף„. דער פּריץ נעמט ציגזען ביי שטעדטיל. דער פּריץ מאַכט גזרות אויף יודען, טוט חסדים מיט יודען... און די בענעמונגען פון שטעדטיל צום „הויף“ שפּיגלען זיך אָב, ווי אין אַ טראָפּען וואַסער די זון, די בענעמונגען פונ׳ם געטאָ צו דער וועלט. אויפ׳ן קאַפּוליער תושב ווירקט נישט נאָר די צוציהונגס־קראַפט פון „קהל“, פון געטאָ, נאָר אויך די אָבשטויסונגס־קראַפט פון „הויף“, פון דער פרעמדער

ארומיגער וועלט. און הינטער קאפוליע לאזט זיך אראב דער הימעל אויף דער ערד, יעדענפאלס לאזט זיך אראב א שלייער א געדיכטער, און מען זעהט דורך איהם נעפעלדיגע פאנטאסטישע געשטאלטען: די הרי־חשך, די מדבריות מיט די עקדישען, סמבטיון מיט די רויטע יודעלעך... ליטע־ראטור, וואס איהר מקור זענען זכרונות פון קאפוליע, דארף האבען — און זי האט טאקי ביי מענדעלי'ן — אנ'אייגנארטיגע, ניט נאר קיין געוועהנליכע פארב; ביי מענשען, וואס קומען פון דער וועלט, פון „אייראפע", קאן זי אמאל ניט נאר נושא חן זיין. אנ'אמת'ער יוד אבער זוכט ניט קיין כבוד ביי דער „וועלט", ער האלט זי ניט פאר קיין מבינ'טע...

אזוי־צו־אזוי, קאפוליע איז אנ'איינגעפונדרעוועט, יחוס'דיג שטעדטיל, מיט אנ'אלטען בית־עולם, מיט פנקס'ן, נאך פון פאר דער ערשטער שרפה... א שכן האט זי — א בארג, מ'רופט איהם „שלאס". א סברה, אז אמאל, גאר פארצייטען, זענען געזעסען דארט פירסטען ליטווישע, האבען געלעבט א פירסטליך לעבען, און זיי איז אודאי אויף זינען ניט ארויף, אז ווען עס איז וועלען יודישע קינדער, חדר־יונגלעך, קונדסים מיט פערשמירטע פנימ'לעך, זיך שפילען דא אין נים שבת און יום־טוב און בין־הזמנים*)... און אלטע יודען און יודענעס וועלען האבען, וואס צו דערצעהלען... און אויף די פריז־בעס זומער און אין די לאנגע, אומעטיגע ווינטערדיגע אווענדען נעבען גרויסען אויווען, ביי'ם „לוטשניק", און אונטער'ן אויווען אין שול, און אויף דער אויי־בערסטער באנק, אין באד, להבדיל, האט מען ניט געשוויגען: שלום יעקב אבראמאוויטש האט זיך בערג מיט מעשיות אנגעהערט. מעשיות פון דוכס'ן און פון מכשפים און פון גלחים און פון משומדים און פון „בערלינער" און פון נאפאלעאנען און פון תוגר און פון ניט גוטע און פון שפרעכערס און טא־טערס... אגב, די טאטערס האבען געוואוינט טאקע גופא אין קאפוליע, אין דער גוישער גאס; פערשטעהט זיך — ע ר ל י ם; פאר שטעדטעלדיגע, פאר אייגענע האט זיי קיינער נישט געהאלטען. אין זייער גאס, אז מען פלעגט געהען, פלעגט מען נעמען א שטעקען, און מיט א שטעקען איז מען אויך ניט גאר זיכער געווען. דאך פלעגט דער קליינער ר' מענדעלי זיי זעהען אי אין דער היים שבת, ווען דער ערל פלעגט די לייכטער אראבנעהמען און די ערל'טע — די ציג אויסמעלקען; אי אין שול, וואו ער, דער שבת־גוי, פלעגט לעשען די ליכט, אי אין מארק אויפ'ן יריד, אי אויפ'ן וועג, וואס פיהרט אין וואלד, וואוהין דער היצטיגער אומרוהיגער שלום יעקב פלעגט זיך

---

*) „Изъ Николаевской эпохи". Воспоминанія И. А. Паперны. Пережитое II.

פערקלייבען אַ מאָל. און די אַלע שטעדטישע אָדער דאָרפישע ג אַ וו ו ר י ־ ל ע ׳ ס און מ י ק י ט ע ׳ ס, וואָס זענען צוזייט איבער מענדעלי׳ס ווערק און זענען געמאָלט אַזוי וואַרהאַפטיג און מיט אַזאַ הומאָר; —די אַלע שבת־גויים און אַזוי גויים, שפּרעכערס און שפּרעכערינס, סיי די, וואָס זענען מבין, און סיי די, וואָס זענען ניט מבין בלשון, — זיי אַלע האָבען ניש איינמאָל שבת זיך מיט קאַפּוליער חלה געקוויקט און פערביסען ביי אַ קאַפּוליער שענ־קער אָהן אַ פּאַטענט. גלייך פון שטעדטיל אָדער פון דאָרף, פרישע, לעבע־דיגע, ווילדע און גוטמוטיגע, אַזוינע פּרעמדע און דאָך נאָהענטע — האָט זיי מענדעלי אין דער ליטעראַטור אַריינגעבראַכט.

אָבער וויכטיגער איז דאָס, וואָס קאַפּוליע האָט מענדעלי׳ן געגעבען שטאָף פאַר זיינע י ו ד י ש ע פאַרשווינגען, פאַר זיינע קהל׳ס־לייט, זיינע גבירים און קבצנים, קאָכלעפעל און טעלערלעקער און בטלנים שדכנים, מלמדים, מקבלים מחברים, קליינע מענשעלעך; פאַר זיינע יודינעס און „קליי־נע יודעלעך״, — כל הקהל הקדוש הזה, די גאַנצע הייליגע, אָרימע, געליבטע און געהאַסטע עדה.

אין קאַפּוליע זענען געווען אַלע אינסטיטוציעס און חברות, אָהן וועלכע אַ קהלה איז קיין קהלה ניט: אַ שולהויף מיט קלויזען מיט אַ תלמוד־תורה, מיט אַ קהלס־שטיבעל, מיט אַ הקדש, מיט אַ חברה־קדישא, מיט אַ טאַקסע, מיט אַבאָד, להבדיל, מיט רבנים, דיינים, חזנים, גבאים, כלי־קודש, רופאים, באַנקעס־שטעלער, בעל מופתים, אָבשפּרעכער, מיט אַ „מסור״ אפילו. אין קאַפּוליע האָט דער קינפטיגער פּאָלקסדיכטער אָנגענומען זיך מיט איינ־דרוקען און געשטאַלטען פונ׳ם קהל׳שען און שטוביגען לעבען אין יענער צייט.

קאַפּוליע איז אָבער ניט נאָר אַ מוסטער־שטאָדט געווען פון יודישע „פּאַראַנדקעס״, פון יודישע פּרנסות, פון יודישען דלות; קאַפּוליע איז אויך געווען אַ מקום־תורה „איין אָרט פון תורה פון אייביגע יאָהרען, וואו די איינ־וואוינער זענען כמעט אַלע לומדים, וואו דער בית־המדרש, דער קלויז איז פול מיט בעלי הבתים און בעלי הבית׳לעך, וואָס זיטצען און לערנען, אויך מיט ישיבה־בחורים, פּרושים פון דער פרעמד, וואָס פערלאָזען ווייב און קינד, קנייטשען די גמרא און עסען טעג; וואו אַלע פאַרנאַכט ביז מנחה למערב, פערקלייבען זיך אַרום בעזונדערע טישען בעלי־מלאכות און נאָך אַנדערע פונ׳ם עולם, צו הערען אַ גוט וואָרט פון די פּירזאָגער דאָרט — ביי איין טיש — מדרש, ביים צווייטען — „עין יעקב״, ביי׳ם דריטען — פּסוק, ביי׳ם פיערטען — חובות הלבבות וכדומה אַזעלכע חקירה־און מוסר־ספרים; וואו שבת און יום טוב ווערט פון בעלעמער נעבען ארון־קודש געזאָגט פלאַמענ־דיגע דרשות, וואָס צינדען אָן דאָס האַרץ פון די כנסת ישראל מיט הייליגע

ליעבע צו דער שכינה, וואָס זענען געווירצט מיט טרייסט־ווערטער פון די נביאים, מיט משלים, קלוגע, שאַרפע, גלייכווערטלעך פון די חכמים, מיט אַ קול, מיט אַ ניגון, וואָס דערקוויקט, צוגעהט זיך אין אַלע אברים"*)...
אין איינער פון די דאָזיגע שולען האָט געלעבט יונגעלוויייז אויך שלום יעקב. דאָ, אינ'ם „בית־היוצר לנשמת האומה", האָט ער אַריינגעזייגען אין זיך דעם פאָלקס־גייסט און טראַדיציע, דאָ האָט ער די ק ל י אַ ט ש ע, די כנסת ישראל, אין דער געשטאַלט פון אַ פּרינץ געזעהען, דאָ האָט ער געלעבט אַ לעבען פול רוחניות, אַ לעבען, וואָס האָט קיין שייכות ניט צו דער ווירקליכ־קייט און צום חשך און צום דלות פון דער ווירקליכקייט... בעת ער איז אַריינ־געטהון געווען אין חומש, איז ער אַרומגערינגעלט געווען מיט „וויינגערטנער, טייטלען, פייגען, מילגרוימען און איילבערטען, פּימסענהאָלץ און בוקסענ־בוימער". פון לעבעדיגע מיני בעשעפעניש האָט ער געוואוסט: אַ וויזיל־טיער, אַ לינדענוואָרם און אַ פּיפּערנאַטער, אַ לעמפּערט, אַ אינד, וואָס טוט טאָן גלוסטען אויף קוואַלען וואַסער, אַ שור הבר און אַ טירקעלטויב*). ער איז אויסענגעוועזען אין ארם נהרים, אין כנען, אין מצרים, אין פּרס ומדי, אין שושן הבירה דאָרט און נאָך אין מדינות, פון הודו ביז כוש, אויך אין דער וויס־טעניש און מדבריות און אָנגעזעהען זיך, אָנגעהערט זיך דאָרט זעהר פיעל וואונדערליכע זאכען**). דער תלמוד, דער פאַרצייטיגער ריעז, „דער עוג מלך הבשן פון דער וועלט־ליטעראַטור", ווי מענדעלי רופט איהם אָן אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, דער תלמוד איז אין זיינע אויגען עפּיס אַ יריד אויפ'ן הימעל, עפּיס קויפט מען און מען פערקויפט און מען בייט, און מען שרייט און מען דין־תורה'ט זיך... דער תנא־קמא און אנדערע וואונדערליכע אונבעקאַנטע נעמען האָבען אָבגעלעבט אין זיין פאַנטאַזיע, געקראָגען פלייש און בלוט... מיט פערגעניגען און ענטציקונג האָט ער אומגעשפּאַצירט אינ'ם „ברייטען און ווילדען פעלד" פון די אגדתות, וואו דער הימעל לאָזט זיך אראָב אויף דער ערד און די ערד ווערט פערהימעלט*), די אגדה האָט געשפּייזט די פאַנ־טאַזיע, דער פּלפּול — דעם מוח; ווי עס ווייזט, האָט ער מעהר פעולה געהאַט, ווי די פאַנטאַזיע, און דער שפּעטערדיגער „יודישיסטישער יוד" („יהודי היהודים") איז, ווי אַלע זיינע חברים, יונגעלוויייז שוין „אַ קליין יודעלע" געווען. אויפ'ן גאַס שפּיעלט ער זיך, שטיפט, בטבע איז ער אַ קאָכיגער, אַ הייסבלוטיגער, אַ יונגעל מיט ביינער", אָבער אין חדר צי אין קלויז ביי דער גמרא, — דאָ ווייזט זיך אַרויס אין איהם די רוהיגקייט און מיושבדיגקייט

---

*) שלמה ר' חיים'ס.
*) שלמה ר' חיים'ס. **) דאָ־ם. ***) ספר הזכרון.

פון שפּעטערדיגען תלמיד חכם. „לערנט ער, איז געלערנט, ער איז מיט דעם גאַנצען קאָפּ אַריינגעטאָן אין לערנען"... פיער אַזייגער פאַרטאָג ווינטער, אַלע שקאָפּען נאָך, וועקט איהם דער טאַטע — אינגאַנצען איז ער אַלט דאַן אַ יאָהר עלף — אין שול געהען לערנען אַ בלאַט גמרא. אַזוי ווי אַלע יודען אַ מאָל, האָט אויך ר׳חיים משה, אַבראַמאָוויטשעס פאָטער, געזעהען איבער־געבען דעם זוהן די ירושה פון די עלטערן, די הייליגע תורה, ער זאָל זיין בעוואָפּענט גייסטיג און קאָנען דינען, ווי פייערבערג רופט עס, אין גאָטס גוואַרדיע.

דער פאָטער האָט געהאַט אויף אַבראַמאָוויטשען קינדוויוז אַ גרויסע און, ווי עס ווייזט, אַ גוטע ווירקונג. ער איז געווען אַ למדן אַ עהרליכער יוד, אָבער אויך וועלטליך: מיט אַ פען אין האַנד, אַ בעל־לשון, אַ ריידער. „ער איז געווען, ווי מען זאָגט, אי צו גאָט אי צו לייט. זיין צייט איז געווען אָב־געגעבען צו דער פּרנסה, צו דער תורה און אויך צו שטעדטישע זאַכען. יאָהרענלאַנג האָט ער געהאַלטען די טאַקסע פונ׳ם פלייש אין דעם שטעדטיל. יאָהרענלאַנג אוועק געווען אקאזיאָנער רב דאָרט, נישט בעלוינט צו ווערען דערפאַר. פלעגט אויך זאָגען אומזיסט אַ שיעור גמרא מיט פוסקים פאַר יונגע לייט. זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אַריין, יענער אַרויס. קיין זאַך האָט מען נישט געטאָן אָהן איהם. וואו ערגיץ אַ שפּאַרעניש, אַ לאָדעניש, איז ער געווען דער פּערמיטלער. בשעת עפּיס אַ נויט אין כלל־זאַכען פלעגט מען אָנקומען צו זיינס אַנ׳עצה און וועגען אַלסדינגג מיט איהם זיך מישב גע־ווען"*). ווי עס ווייזט, איז ער געווען דאָס פאָרבילד, ווען מענדעלי האָט געשאַפען שפּעטער די סימפּאַטישע געשטאַלט פונ׳ם קלוגען, רוהיגען תלמיד־חכם, דעם שטאָדטישען בעל־עצה, ר׳ בנימין („אַנ׳אַלטע מעשה"; אין העברעאיש: „לא נחת ביעקב"). אין מענדעלי׳ן אַליין, אין זיין געלאַסענ־קייט אין זיין לעבענסקלוגהייט, אין זיין דערקענען אַ מענשען, און זיין ליעבע צום „דרך־הממוצע" איז פאַרהאַן אַ ניצוץ פון דער דאָזיגער חשוב׳ער שענער פערזענליכקייט...

דאָס, וואָס זיין פאָטערס הויז איז פול געווען תמיד — דער אַריין, יענער אַרויס, — ד אָ ס האָט אַבראַמאָוויטשען קינדוויוז שוין געגעבען די מעג־ליכקייט צוצוקוקען זיך צו כל׳ערליי פאַרשוינען, צו כל׳ערליי מינים יודען און יודענעס, צוהערען זיך צו זייערע רייד, אַכטונג געבען אויף זייערע תנועות. שוין קינדוויוז האָט אַבראַמאָוויטש אַרויסגעוויזען די שאַרפקייט פון זיין אויג און די הנאה, וואָס ער האָט פון נאָכקרימען, פון מאַכען אַנ׳־אַנשטעל. „ס׳איז אין איהם געלעגען בטבע, זאָגט מענדעלי וועגען שלמה׳ן,

*) שלמה ר׳ חיים׳ס.

ד. ה. וועגען זיך, — ס׳איז אין איהם געלעגען בטבע עפּיס אַזוינס, אויפצו־כאַפּען באַלד ביי׳ם ערשטען בליק יענעמס אַ מינע, אַ וואָרט, וואָס עפּיס נישט אַזוי, משונה ווי ביי אַנדערע"*).

„דער פאָטער האָט אַזוי ווי געשפּירט, אַז פון זיין זוהן וועט אַרויס־וואַקסען איה"ש אַ גדול, האָט ער געלעגט אויף איהם כחות מעהר, ווי אויף אַנדערע קינדער. צו זעקס יאָהר גיט ער איהם אָב צו איינעם פון די בעסטע מלמדים, ער זאָל לערנען ביי איהם תנ"ך. תנ"ך פלעגט מען מיט קינדער לערנען וועניג: ראשית, איז תנ"ך סתם קיין למוד ניט, וויסען דעם טייטש פון פסוק — אויך מיר אַ קונץ, אַ יונגעלע נישקשה קען בעשטעהען וויסען אַ בלאַט גמרא מיט אַלע אויסרעדענישען; ווידער שמעקט פון תנ"ך מיט מליצה, מיט השכלה. אבראַמאָוויטשעס פאָטער איז פון השכלה געווען ווייט־ליך, אָבער אַ מליץ איז ער געווען אַ פערברענטער, תנ"ך האָט ער ליעב גע־האַט, האָט ער געוואָלט אויך זיין קינד זאָל עס קענען. דערמיט האָט ער אבראַמאָוויטשען געגעבען דעם שליסעל צו ל ש ו ן, ס׳איז געווען אייגענט־ליך דער אָנהויב פון מענדעלי׳ס השכלה...

אָט אַזוי האָט מענדעלי זיין ערשטען, הגם נאָך זעהר שוואַכען, טריט צו דער השכלה געמאַכט מיט דער הילף פון זיין אייגענעם פאָטער, מיט דער הילף פון אַ פרומען יודען, אָהן אַ שווערען קריזיס, אָהן אַ מלחמה מיט די אַרומיגע און אָהן דער ראָמאַנטיק, וואָס אין אַ מלחמה. שפּעטער, ווען ער איז גרעסער געוואָרען, און אונטער דער ווירקונג פונ׳ם איבערגאַנגס־אַלטער און פון דער נאַטור, וואָס אין תנ"ך און אַרום שטעדטיל, האָט אָנגעהויבען אין איהם עפּיס אויפצוכאַפּען זיך, עפּיס האָט איהם געצויגען ערגיץ,— שפּעטער האָט ער מיט זיך אַליין געפיהרט אַ שטרייט, בעהאַלטענערהייט, אין די מחשבות פלעגט ער „זינדיגען" און תשובה טהון, ווי דער שטייגער איז פון קינדער עלוים, אָבער אַנדערע זאָלען איהם רודפ׳ן — וועגען דעם ווערט אין זיין ביאָגראַפיע נישט דערמאָנט. און אפילו מיט גאָטלאָבער׳ן דעם אַפּיקורס אין אַ צייט אַרום אין קאַמענעץ איז ער בעקאַנט געוואָרען דורך אַ פ ר ו מ ע ן יודען. און וועקגעפיהרט צו גאָטלאָבער׳ן האָט איהם דער ש מ ש פון שול, וואו ער האָט געלערנט. דערפאַר, קאָן זיין, איז אבראַ־מאָוויטש אוועק פון שול, פון די ד׳ אמות של הלכה, נישט קיין פערביטערטער, ווי דאָס רוב משכילים אין יענער צייט; די יודען פון אַלטען דור, די פרומע, זענען ניט געווען זיינע פ ע ר ז ע נ ל י כ ע שונאים. און דאָס איז אפשר איינע פון די סבות, וואָס ער האָט זיך פערהאַלטען צום אַלטען דור מיט מעהר סבלנות, מיט מעהר אכטונג, ווי אַנדערע משכילים, וואָס ער האָט געזעהען

*) שלמה ר׳ חיים׳ס.

אין זיי ניט נאָר „פאַנאַטיקער“, נאָר אויך מענטשן, און ער האָט דאָס יודישע פאָלק איינגעטיילט, ווי אַנדערע שרייבער פון זיין צייט, אין „פינסטערע“ (חשובים, מורדי־אור) און „אויפגעקלערטע“ (משכילים, נאורים), נאָר אין אונטערדריקער און אונטערדריקטע, אין עהרליכע און ניט עהרליכע. ער האָט אייגעפיהרט, אַנשטאָט דעם רעליגיעזן, דעם סאָציאַל־עטישען שטאַנדפונקט. שוין אין זיין ערשטער יודישער ערצעהלונג, אינ׳ם „קליינ־מענשעלע“, וואו עס זענען פארהאַן נאָך שפּורען פון דער אַמאָליגער, נאאיווער השכלה,— שוין דאָ איז ד״ר שטיינהערץ, ווייל ער האָט אַ שטיינערנעם הארץ, ווייל ער איז ניט קיין עהרליכער מאַן, צוגערעכענט צו די איסר וואַר־גערס, צו די קליינמענשעלעך,— הגם ער איז אַ געבילדעטער, אַ משכיל, פער־קעהרט, א רב איז פאַרהאַן דאָ דוקא אַ סימפּאַטישער (הגם קינסטלעריש איז ער אַ שאָטען, אָהן בלוט און פלייש), און יצחק אברהם תקיף פערלאָזט זיך אויף איהם, אַז ער וועט פיהרען די תלמוד־תורה אינאיינעם מיט גוט־מאַנ׳ען דעם משכיל, און עס וועט ניט זיין קיין מחלקת צווישען זיי. גוטמאַן אליין איז אַביסעל פערצוויבערט, און אויך וועקער אין דער „טאַקסע“ איז אידעאַליזירט, אָבער אויך זיי זענען פריהער ווי אַלץ ניט סתם משכילים, נאָר עהרליכע זויבערע לייט, אידעאַליסטען, יודישע פּאַטריאָטען. און אויך דער משכיל רפאל (ווינשפינגעריל) איז פריהער ווי אַלץ אַ עהרליכער, געניטער, וועלטליכער סוחר, און וויפיעל אַזוינע עהרליכע לייט, איידעלע נאַטורען, אידעאַליסטען ווייזט אונז מענדעלי צווישען די אַלטע, די פרומע? וואו האָבען מיר ביי די שרייבער־משכילים געהאַט אַ ר׳ בנימין („אַנ׳אַלטע מעשה“) אַ ר׳ אברהם („ווינשפּינגעריל“)? מענדעלי מוסר׳ט אַ מאָל די פרומע, אָבער ניט פאַר זייער פרומקייט, אפילו ניט פאַר זייערע נאַרישע אָבערגלויבענס, נאָר דערפאַר, וואָס די פרומקייט און דער אָבערגלויבען ווערען אויסגענוצט פון די תקיפים, די קהלס־לייט, אין זייערע שמד־שטיק נעגען „שטאָדט“, נעגען די אָרימע...

די השכלה איז פאַר אַבראַמאָוויטשען ניט געווען עפּיס אַ אונגעריכטע זאַך, אַזוי ווי אַ בליץ, וואָס פערבלענדעט די אויגען אין מיטען דער כמארע, זי האָט ניט געהאַט פאַר איהם דעם חן, דעם געשמאַקען טעם פון אַ טרפה׳ר זאַך, וואָס איז אַסכנה צו געהן דערצו און מ׳דאַרף איינשטעלען דאָס לעבען; דערפאַר איז זי איהם ניט איינגעבאַקען געווען אַזוי אין הארצען, און ער האָט זיך מיט איהר ניט אַזוי „געצאַצקעט“, ווי אַנדערע משכילים...

וועגען זיין פערהאַלטען זיך צו דער השכלה, איבריגענס, וועט אונז נאָך אויסקומען צו רעדען. דאָ האָב איך געוואָלט נאָר אָנווייזען אויף די טיעפע וואָרצלען, וואָס אונזער פאָלקס־דיכטער און פאָלקס־ערציהער האָט אינ׳ם

א ל ט ע ן דור, — אז זיין אייגענער פאָטער, אַנ׳אַלטפרענקישער יוד, האָט אויף זיין ענטוויקלונג געהאַט אַ גוטע, אַ פּאָזיטיווע ווירקונג.

אָבער אַ חוץ דעם פאָטער מוז מען נאָך איינעם דערמאָהנען, נאָך איינעם פון אַלטען דור, וואָס אבראַמאָוויטש איז איהם דאַנקבאַר געבליבען און וואָס אין זיין אויטאָביאָגראַפיע רעדט ער וועגען איהם מיט אַכטונג און ליעבע. דאָס איז יוסף הראובני אָדער, ווי ער רופט איהם אין שלמה ר׳ חיים׳ס, ליפּאַ ראובנ׳ס דער מלמד. דאָס איז געווען „איינער פון יענע מענשען, אין וועלכע גאָט האָט אַריינגעלעגט אַלע גוטע מתנות: גייסט, האַרץ און געפיהלען, נאָר פערגעסען זיי אָבער געבען אַ קלייניגקייט — מזל״. 1) איינע פון יענע בלומען, וואָס אין דער געטאָ־לופט, אָהן שטראַהלען פון דער זון, זענען זיי צודאַרט געוואָרען, נאָך איידער זיי האָבען אויפגעבליהט. „זיין טון און אַלץ מיט אַנאַנדער האָט בעשיינפּערליך געוויזען, אז אין איהם איז דאָ דאָס פינ־ טעלע, דער ברען פון אַ קינסטלער. ער האָט געהאַט אַ האַנד צו שניצען, צו מאָלען, צו שרייבען און צו קריטצען אויף קופּער און אויף שטיינער, נישט צו מאַכען זיך דאַרויס אַ פּרנסה, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז געווען זיין בעסטער פערגניגען; ווייל עס האָט איהם דערצו עפּיס געטריבען און ער האָט בעדאַרפט, געמוזט מייסטערן״. 2) יונגעלוויז האָט מענדעלי געקענט נאָך אַזוינע קינסטלער־למדר־וואָניקעס, שטומע נשמות, פּאָעטען, וואָס האָבען אונז זייערע ליעדער נישט איבערגעלאָזען. אין סוף ערשטען טייל פון שלמה ר׳ חיים׳ס מאַכט אונז מענדעלי בעקאַנט מיט אַ פּאָר אַזוינע שענע, קינדערשע, פּאָעטישע נאַטורען: דאָס איז אייזיק דער שמיעד און הערצעל קיילעס דער סטאָליער. „ביידע האָבען געווירקט אויף שלמה׳לעס גייסט, דערהאַלטען אין איהם דאָס יונגע פייערל, ביידע זענען איהם געווען זעהר טייער און צו ביידע האָט איהם דאָס האַרץ שטאַרק געצויגען״. 3) זיי זענען געווען אָבער בעל־מלאכות, פּראָסטע מענשען; אויף שלמה־אבראַמאָוויטשען האָבען זיי געווירקט ניט מיט די רייד מיט זייערע, נאָר מיט זייער בענעהמען זיך, מיט זייער האַרציגקייט, מיט זייער קינדישקייט; אַנדערש איז אָבער ליפּאַ ראובנ׳ס — ער איז געווען אבראַמאָוויטשעס רבי, פריהער האָט ער געלערנט מיט איהם תנ״ך, דערנאָך — גמרא. „בשעת דעם לערנען ביי׳ן טיש פלעגט דער רבי זיצען מיט עפּיס אַנ׳אַרבייט — מאָלען אָדער שטעכען אַ חתימה׳־ לע״...*) שפּעטער, ווען ער איז געוואָרען אַ שרייבער, האָט מענדעלי געוויזען, אז ער איז נאָך מעהר בריה, ווי זיין רבי, אין דער דאָזיגער דאָפּעלטער

1) שלמה ר׳ חיים׳ס ז. 21. 2) שלמה. 3) דאָרט.

*) שלמה.

אומנות: — קנעלען — און מאָלען אַ בילד דערבײַ, זײַן אײַן ערציהער פאַר'ן לעזער, זאָגען איהם מוסר, און בעת מעשה שאַפען שענע, רײַן קינסטלערישע געשטאַלטען...

מיר זעהען, וואָס פאַר אַ גוטע בײַשפּילען און וואָס פאַר אַ פײַנע ערציהער עס זענען פאַר מענדעלין געווען זײַנע רביים, דער פאָטער און ליפּאַ ראובנ'ס דער מלמד. נאָר אויב זיי האָבען אַ חלק אין זײַן לעבענס־פילאָזאָפיע און אין זײַן פּאָעזיע, האָט, דוכט מיר, די מוטער זײַנע אַ שײַכות צו דער זעלטענער זויבערקייט פון זײַן סטיל און צו זײַן פעראַכטונג צו דער אונציכטיגקייט פון קאַבצאַנסק, ווי אויך צו דער עטוואָס סענטימענטאַלער הארציגקייט פון זײַן רחמנות־ליריק; די מוטער האָט ווייכער, וואַרעמער געמאַכט זײַן שטרענגקייט. מיט אַ שטילער צערטליכער ליעבע שילדערט זי מענדעלי אין „שלמה ר' חיים'ס", און איהר אײדעלע געשטאַלט ווערט בולט'ער, ווען ער פערגלײַכט זי מיט אַנ'אַנדער פרוי פון אַנ'אַנדער משפחה: „ס'איז, זאָגט ער, אַ גרויסער חילוק צווישען טויבע־סאָסיען, חנא'ס ווייב, און דער מאַמע זײַנער. טויבע־סאָסיע איז אַ ברייט־בײנענדיגע, אַ יאָדערדיגע; איהרע הענד, איהר פּנים זענען עפּיס מגושם, פערברענט־פערבראָטען פון דער זון. געהט זי — איז געגאַנגען, מען פיהלט, אַז זי שטעלט אַ פוס, רעדט זי — איז גערעדט מיט לעפצען, אויף דער גאַמבע. זי איז גוט, נאָר אָבער פּראָסט. זי איז פרום, וויינט בײַ ליכטבענשען, כליפּעט, ווי באַלד זי דערהערט פון דער פירזאָגערין אַ קול, כאָטש זי פערשטעהט ניט קיין וואָרט. אַקעגען־זשע שרה, די מאַמע זײַנע, איז אַנ'אײדעלע, אַ שוואַכע, האָט קלײנע ווײַסע הענד, מיט דינע בלויע אָדערלעך, אַ פערפרומט בלײַך פּנים, מיט דינע ליפּען — אינגאַנצען עפּיס אַ רוחניות און אַז זי געהט, דאַכט זיך, זי שוועבט א. ז. וו." 1)

שפּעטער, אַז ר' חיים משה, אַבראַמאָוויטשעס פאָטער, איז געשטאָרבען (אינגאַנצען איז ער אַלט געווען דאַן 41 יאָהר), און זײַן פרוי איז אַנ'אַלמנה געבליבען, אָהן מיטלען צום לעבען, האָט אַבראַמאָוויטש — ער איז געווען דאַן אַ יונגעל פון אַ יאָהר 15 — געמוזט זיך שיידען מיט זײַן מוטער. ער האָט זיך אַרומגעוואָלגערט אין סלוצק און אין ווילנא אין ישיבות, און אַז ער איז אין אַ פּאָר יאָהר אַרום געקומען צוריק אין שטעדטיל, האָט שוין זײַן מוטער געהאַט אַ צווייטען מאַן, אַ מילנער, זי האָט געוואוינט מיט איהם אין מעלניקי, 10 וויאָרסט פון שטעדטיל. אַבראַמאָוויטש האָט זיך בעזעצט אין מעלניקי. און דאָ אַ פּנים האָט זיך צום ערשטען מאָל בעוויזען צו איהם „די מוזע". יונגעלוויז, נאָך זײַענדיג אין שטעדטיל, האָט אַבראַ־

1) שלמה ז. 32

מאוויטש געפיהלט אַפּט אין זיך עפּיס „אַזוינס, וואָס לאָזט זיך ניט דער־קלערען, אַ מין ציהעניש אַזעלכע, וואָס אָהן אַ נאָמען" ; אין אַזוינע מינוטען פלעגט דאָס „קליין יודעלע" אויסטון זיך פון שפּאַן, נאָכגעבען דעם יצר הרע און אַוועקגעהען אין פעלד אָדער אין וואַלד אריין שפּאַצירען ; אַנ'אַנדערס מאָל פלעגט ער זיך „צוגיסען אין אַ טרעלעלייקען — אין אַ ניגון־דעל פון זמירות און אַ וויינענדיגס צו אַ בערעקענס אָדער געזאָגט ברכי נפשי הויך אויפ'ן קול, צוקייענדיג איטליכעס וואָרט און געפיהלט דערביי עפּיס גאָר אַ בעזונדער טעם"... 2) אַז מען קאָן שרייבען, אויסגיסען דאָס הארץ אין אַ שיר, אין מליצה, — האָט ער נאָך נישט געוואוסט. ערשט אין מעלניקי הויבט ער אָן שרייבען. אין העברעאישע שירים בעזינגט ער די נאַטור. „דער טייך פלעגט איהם צופלעסקען, דאָס וואַלד־עכאָ — אָבענטפערן". אַ חוץ דעם טייך און דעם וואַלד האָט זיינע שירים קיינער נישט געהערט. ער איז גע־ווען איינזאַם, די נאַטור ארום — ווילד. דאָס דערפיל איז ארומגערינגעלט געווען מיט וועלדער, עס „ליגט פערבאָרגען אין אַ ווינקעל, אָבגעריסען פון דער וועלט, ווייט פון מענשען און פונ'ם טראַקט, נאָר קליינע שמאָלע וועגעלעך שלענגלען זיך דורך דעם וואַלד, דורך טאָלען און בערגלעך, און פיהרען צו דערפער, וואָס ליגען צוזייט ארום און ארום. און ווען מענשען זענען דאָ זעלטען, עס רעש'ט ניט, עס קאָכט נישט, ווי אין שטעדט, דערפאַר שווי־בעלט און גריבעלט דאָ אין די וועלדער, אין די זומפּען און פעלדער אַלערליי קולות: אַ געזאַנג פון פויגעל, אַ קראַקען, אַ קוואַקען, אַ שמוצערן, אַ גריל־צען זומער, אַ וואַייען, אַ היילען פון הונגעריגע וועלף ווינטער און אַ מאָל אַ ברומען פון אַ פערבלאָנדזשעטען בער אויך — און אין דעם דאָזיגען קאָנ־צערט פערטראָגט זיך אַ רוישען פונ'ם וואַסער ביי'ם אראָבפאַלען אויף די רעדער, אַ קלאַפּען, אַ מאָלען פון דער מיהל". 1) איך ברענג מיט אַ כיון די דאָזיגע לאַנגע ציטאַטען, מיר זאָלען זעהן דערביי, ווי מענדעלי מאָלט די נאַטור, מיט וואָס פאַר אַ זיכערהייט און וואָס פאַר אַ ברייטקייט. ער איז קאַרג אויף ווערטער, ער איז פּינקטליך, ביי איהם איז אַלץ געמאָסטען און געוואויגען, נאָר ביסלעכווייז, ביסלעכווייז מאָלט זיך אויס פאַר אונז דאָס בילד ביזן לעצטען שטריכעלע, ביזן לעצטען פּינטעלע. דאָס רוב גיט זיך איהם איין אין סוף מיט איין וואָרט צונויפגיסען די אַלע פּרטים אין איין גאַנצעס...

נאָך אין שטעדטיל ביי זיך, אין קאַפּוליע, האָט אבראמאָוויטש זיך צו־געוועהנט צו די שענהייטען פון דער נאַטור. קאַפּוליע ליעגט אויף אַ באַרג אין זעהר אַ שענעם אָרט. „די טאָלען באַרג־אַראָב זענען ערטערווייז בעזעצט,

1) שלמה ז. 4—3. 2) שלמת.

בעוואקסען מיט גרינוואַרג. זיי ציהען זיך ווייט אַרום דער שטאָדט, צו־וואַרפענדיג זיך אין פערשיעדענע פּאַנאָראַמעס: גערטנער, פעלדער, און פעלד־לעך פון ניס, אויך געמייזאַכטסען גרינבעוואַקסענע זומפּען מיט פּליושניק (זשאַווער) און הושענות, צווישען וועלכע עס רינען קוואַלען וואַסער. עס שווימלען און גריבלען מיני עופות אויף יענער זייט טאָלען, ווייטער בערג ווייטער פעלדער, וועלדלעך און וועלדער" 2), די אָפּט פערזאָניפיצירטע און פעריודישטע, אָבער תמיד רעאַליסטישע און וואונדערליך־קלאָרע נאַטור־שילדערונגען, וואָס זענען צושפּרייט איבער מענדעלע'ס ווערק, — האָבען מיר צו פערדאַנקען נישט נאָר די רייזען, וואָס ער האָט שפּעטער געמאַכט איבער וואָהלין, אוקראַינא און פּאָדאָליען, נאָר אויך זיין לעבען יונגעלוויז אין קאַפּוליע און אינ'ם דערפיל מעלניקי. ער האָט דאָרט ליעב געקראָגען אַלץ, וואָס וואַקסט און לעבט. פון מענשען האַלט ער ניט שטאַרק: ער איז צו־גוט מיט זיי בעקאַנט; אין חיות און עופות אָבער איז ער פערליעבט דאָס לעבען וואָלט ער אָבגעגעבען פאַר זיי. ער טוט און עסק'ט זיך מיט זיי, זיי דינען איהם אַלסביישפּיעלען און משלים, זיינע בעלעטריסטישע ווערק זענען אַזוי ווי דער המשך פון דער נאַטורגעשיכטע (תולדות הטבע), וואָס ער האָט פערפאַסט...

און אין דער אייגענער צייט, ווען ער בעזינגט די נאַטור, — שרייבט ער אַ „דראַמע" (אין חרוזים). אייגענטליך, וואָס איז אַזוינס אַ דראַמע, ווייס ער נישט אויף קלאָר, נאָר ער האָט געלייענט דאָס האַלב־וועלטליכע מוסר־ווערק פון ר' משה חיים לוצאַטו, „לישרים תהלה" (אַ רייהע אַלעגאָרישע דיאַלאָגען און סצענעס) — האָט ער עס גענומען פאַר אַ מוסטער. געדרוקט געוואָרען, פערשטעהט זיך, איז די „דראַמע" ניט, נאָר פון דער אויטאָ־ביאָגראַפיע אַבראַמאָוויטשעס דערוויסען מיר זיך, אַז עס האָט געטראָגען אַ סאַטירישען כאַראַקטער.

שוין אין די ערשטע אונזיכערע פּראָבען פון מענדעלי'ס פּען, ווייזען זיך אַרויס אויף דעם אופן צוויי הויפּט־שטריכען פון זיין גאַנצען שפּעטער־דיגען שאַפען: — 1) די ליעבע צו דער נאַטור, 2) די סאַטירע. „ווי נאָר איך האָב אָנגעהויבען שרייבען, זאָגט אַבראַמאָוויטש, האָט זיך בעוויזען צו מיר דער שטן, מעפיסטאָפעל דער מלאך פון שפּאָט, וואָס געוועלטיגט איבער מיר אין דער געשטאַלט פון מענדעלי מוכר ספרים און האָט מיך אָנ־געלערנט אָבצושפּאָטען פון מענשען און אָראָברייסען פון זיי די מאַסקע*)...

*) ספר הזכרון.

נאָר ווער וויים, צי וואָלטען די ערשטע ליטעראַרישע פּראָבען מענ־דעלי'ס ניט געווען אויך די לעצטע, צי וואָלט ער ניט געוואָרען אַ קאַפּוליער איידעם, און עס וואָלט ניט צוגעקומען נאָך איינער צו די ליפּא ראובנ'ס, די הערצל קיילעס און אַנדערע מושלמים, וואָס זענען געבליבען מלמדים. קינסטלער, וואָס זענען געוואָרען סטאָליאַרעס — ווען ניט אַ אומגליקלי־כער — ניין, אַ גליקליכער — צופאַל, וואָס האָט דעם 17־יעהריגען מושלם אַרויסגעפיהרט פונ'ם ליטווישען שטעדטיל און געמאַכט פון איהם אַ וואַנדערער ?

אין דער ליטאַ זענען געווען דאַמאָלס הונגער־יאָהרען, אַ מורא'דיגער יקרות און עס איז ניט געווען קיין פּרנסה. ווי תמיד אין אַזאַ צייט, זענען יודען געשטאַנען אויפ'ן וועג, די פּעקלעך אויף די פּלייצעס, גרייט צו וואַנ־דערן... געטומעלט האָט זיך וועגען בערסאַנער גובערניע, דאָרט האָבען זיך אַנגעהויבען דאַן די קאָלאָניעס. פּלוצלונג קומט אָן אַ יוד אין קאַפּוליע, אַ ב ר ה מ'ל כ ר אָ מ אָ י האָט מען איהם גערופען, ער איז געווען פריי־הער אַ שטעדטעלדיגער, דערנאָך איז ער אַוועק „אין דער וועלט" — און דערצעהלט נסים, ממש וואונדער פון וואָלין. „וואָלין, זאָגט ער, איז אַ געבענשט אָרט, מיט אַלעם גוטען. קוילעטשען עסט מען דאָרט גאָר אינ־מיטען דער וואָך, ווײַן טרינקט מען דאָרט, ווי וואַסער. הייגט זייער ראָ־סעלפּלייש, קנאָבעל, „פּראַקעס", פּאַליאַרטשיקעס", איז אַ מאכל מלכים א. אז. וו. נאָר די מענשען דאָרטיגע זענען גראָב, פּערשטאָפּטע קעפּ, יודען פונ'ם היגען ווינקעל קאָנען זיי אין זאַק אַריינגנאַרען און מאַכען גוטע געֿ־שעפטען, מלמדים פון אונזער קאַנט האָבען דאָרט די בעסטע קנעלונגען. א. אז. וו." *) נון, פּאַר אונזער יונגען אַבראַמאָוויטשען, וואָס איהם האָט שוין דערעסען דאָס לעבען אינ'ם ווייסטען, אָרימען שטעדטיל (ער האָט שוין ווידער געוואוינט אין שטעדטיל, ניט אין מעלניקי ביי'ם שטיפפאָטער) — פאַר'ן יונגען אַבראַמאָוויטשען עפענט זיך אַ נייע פּערספּעקטיווע — וואָלין! אברהמ'על דער קאַליקע רעדט איין זיינער אַ מומען, אַנ'עגונה, זי זאָל פאָהרען מיט איהם (ער האָט אַ אייגען פּערדעל מיט אַ וועגיל) זו־כען איהר מאַן; ער נעמט זיך אָן איהם געפינען. אגב אורחא, וועט ער דעם פּלימעניק איהרען, אונזער אַבראַמאָוויטשען, אויך נעמען, און וועט איהם ברייגגען קיין וואָלין, אין דאָס גליקליכע לאַנד, וואו ער וועט זיך דערשלאָגען צו אַ תכלית אי"ה. די עגונה און איהר פּלימעניק לאָזען זיך איינרעדען; אין אָנהויב פריהלינג, נאָך פּסח, לאָזט מען זיך אין וועג אַריין.

*) „די אַלטע מעשה".

אין וועג ווייזט זיך ארויס, אז אברהמ׳על איז א שווינדלער און א שנאָרער דערצו. די עגונה איז ביי איהם מעהר ניט, ווי א מיטעל אויס־צונאַרען נדבות ביי יודען, רחמנים בני רחמנים. אין יעטווידען שטעדטיל שטעלט ער זיך אָב, נעמט ביי׳ן רב א כתב, קלייבט געלד „פאר דער וויס־טער עגונה נעבאך“, און וועגען דעם ציעל פון איהר רייזע האָט ער איג־גאַנצען פערגעסען. אין איין שטעדטיל איז ער זיך מישב און וויל דעם יונגען, עלענדען, געראַטענעם בחור׳ל, וואָס פאָהרט מיט איהם, חתונה מאַ־כען: אין דער אמת׳ן, אז מען האָט אזא בחור׳ל, ווי לאָזט מען עס ארויס פון האנד ניט צוכאפּען שדכנות־געלד, אזא כשר פערדינגסט׳ל? דער בחור׳ל אָבער האָט געהאַט, ווי עס ווייזט, גאָר אנדערע פּלענער אין קאָפּ. בשום אופן וויל ער נישט בלייבען אנ׳איידעם ביי׳ם שטעדטעלדיגען נגיד אויף קעסט. זיי פערלאָזען דאָס שטעדטיל און וואַנדערן ווייטער. וואָס ווייטער ווערט די נויט אבראַמאָוויטשעס, די עלענדקייט און די דערני־דערונגען אלץ שרעקליכער. ער געפינט זיך אין א חברה פון קבצנים, שנאָ־רער, ער זינקט אלץ טיעפער און טיעפער אינ׳ם תהום פון דלות, „די גרויסע יודישע טאָרבע“ הענגט איהם ממש אויפ׳ן רוקען, — די גרויסע יודישע טאָרבע, וואָס פון דאן אָן שטעהט זי איהם תמיד פאר די אויגען: „וואו־הין איך זאָל מיך נישט קעהרען און ווענדען, זעה איך פאר מיר די טאָרבע; וואָס איך זאָל ניט וועלען עפּיס דערצעהלען אָדער זאָגען, קומט מיר אפיר די טאָרבע“ 1). מענדעלי, וואָס האָט געזאָגט, אז ווירקען אויף א פאָלק מענשען קען נאָר א זעלכער, וואָס איז ביין פון זייער ביין, פלייש פון זייער פלייש; וואָס האָט געליטען איינע צרות, געפיהלט איינע וועהטאָגען מיט זיי“, 2) — מענדעלי האָט אָבגעריכט גלות און איז געוועזן נע־ונד, אזוי ווי דאָס פאָלק, אויף וועלכעס ער האָט געווירקט, און אזוי ווי דעם פאָלק, האָט אויך איהם דאָס גלות, דאָס נע־ונד זיין רייכע און ניצליכע ערפאהרונגען נעגעבען. ער איז בעקאַנט געוואָרען מיט יודישע קהלות, שטעדט און שטעדטליך, ער איז דערגאַנגען, אז זיי האָבען אלע איין נאָמען: קאַבצאַנסק (קבציאל), און אז פון קאַבצאַנסק פיהרט דער וועג קיין גלופּסק (כסלון)... ער האָט געזעהען די ק ל י א ט ש ע, די כנסת ישראל, אין כל המענ־ליכע צושטאַנדען: אי דאַן, ווען מען שלאָגט און מען טרייבט זי דערפאר, וואָס זי פּיטערט זיך אויף פרעמדע פעלדער, — און זי זיפצט שטילערהייט און זוכט א קאפּ גראָז, א ביסעל היי; אי דאַן, ווען זי ליגט אין קאַבצאַנסק אויפ׳ן שולהויף, וואַרעמט זיך אויפ׳ן זון און מעלה־גרה׳ט, און אויך דאַן,

1) שריפטען, ז. 117 יובילעי־אויסגאַבע. 2) ווינשפיגעריל.

ווען עס עפענט זיך איהר פלוצלונג דאָס מויל, זי הויבט אָן רעדען, להבדיל, ווי אַ מענש, און דערמאָנט זיך, אַז אמאָל, גאָר אמאָל, איז זי אַ פ ר י נ ץ געווען... אין אַלע צושטאַנדען האָט מענדעלי אויף זיין וואַנדער־וועג דאָס וואַנדערפאָלק געזעהען, זיך צוגעקוקט צו אַלע זיינע געננ, צו אַלע זיינע אָנ־שטעלען און תנועות, צו זיין גאַנצע הילוך, איינגעזייגען אין זיך די גרויע פאַרבען און דעם אָרימען ריטמוס פון זיין שפּראַך, געליטען זיינע צרות און געפיהלט זיינע וועהטאָגען, — און שפּעטער, אַז ער האָט זיך אָבגע־טיילט פון פאָלק, געשטעלט זיך אויף אַ העכערע מדרגה פון קולטור און געוואָלט זיך צוריק צום פאָלק אַראָבלאָזען, האָט ער גענומען ביי איהם אַ נאָמען פאַר זיך, אַ פ אָ ל ק ס פ אַ ס פ אָ ר ט, און גערעדט מיט איהם אויף זיין לשון: אמר מענדעלי מוכר ספרים, זאָגט מענדעלי מוכר ספרים...

נישט אַזוי גרינג אָבער איז אָנגעקומען אבראַמאָוויטשען דאָס ארויס־ראַטעווען זיך פונ׳ם תהום, וואו ער האָט געזונקען. נאָך היבשע עטליכע חדשים האָט ער זיך אַרומגעשלעפּט אויף אברהמ׳לס וועגעל מיט דער עגונה מיט איהר קינד, ביז אַ צופאַל האָט איהם צונויפגעפיהרט נעבען קאַמענעץ־פּאָדאָלסק אויפ׳ן וועג מיט אַ בעקאַנטען פון זיין שטעדטיל, עפּיס אַ משורר׳ל ביי אַ חזן, וועלכער האָט איהם אויסגעלעזט פונ׳ם שנאָרערס הענד און געבראַכט קיין קאַמענעץ. אין קאַמענעץ האָט ער זיך בעזעצט אין בית־המדרש — דאַרף מען דען אַ בעסער אָרט? דער בית־המדרש איז אין יענער צייט געווען דער מרכז פונ׳ם גייסטיגען און געזעלשאַפטליכען לעבען ביי יודען; ער איז געווען די יודישע אַקאַדעמיע און דאָס יודישע פאָלקס־הויז... דורך די בית־המדרש־לייט איז אבראַמאָוויטש בעקאַנט גע־וואָרען מיט אַ ב ר ה ם ד ו ב ג אָ ט ל אָ ב ע ר, דעם בעריהמטען אין יענער צייט משורר, וועלכער איז געווען דאָרט אין דער קאַזיאָנער שול דער יודישער לעהרער. אבראַמאָוויטש האָט דאַן נאָך נישט געוואוסט, אַז איהם איז בעשערט צו זיין אַ שרייבער ביי יודען, נאָר אַזאַ מנהג איז שוין גע־ווען: ווען מען פלעגט אריינגעהען צום ערשטען מאָל צו אַ משורר אָדער סתם צו אַ משכיל, אַ מפורסם, פלעגט מען ארויסנעמען פון קעשענע צו־קנייטשטע, נאָר זעהר שען אָבגעצאַצקעטע בויגעלעך פּאַפּיער מיט מליצה, — כ׳איז געווען אַ מין רעקאָמענדאַציע. אבראַמאָוויטש האָט גאָטלאָ־בער׳ן געוויזען זיין „דראַמע“. האָט ער איהם אַנ׳עצה געגעבען — „לערנען זיך“. צי וויל ער האָט דערשפּירט אין איהם טאַלאַנט אָדער ווייל גלאַט צו אַ משכיל, אַז ס׳קומט אַ ישיבה־בחור, ראָט ער איהם בילדען זיך, — ווי־זשע אַנדערש? אבראַמאָוויטש האָט שוין לאַנג „געדורשט נאָך בילדונג“, ווי זיין ביאָגראַף דריקט זיך אויס; האָט ער זיך צוגעכאַפּט צו איהר מיט

פליים, מיט א ברען. השכלה־ספרים האָט איהם גאָטלאָבער געגעבען פון זיין ביבליאָטעק, רוסיש און דייטש לייענען האָט איהם געלערנט די טאָכ־טער דעם פּאָעט׳ס. איינגיכען האָט ער חתונה געהאַט, גענומען די טאָכ־טער פון אַן׳אָרטיגען גביר, א האַלבען משכיל, נאָר די פרוי איז א פּראָסטע געווען, ניט קיין פּאָר פאַר איהם, גט ער זי אָב. דערנאָך האָלט ער עקזאַ־מען און ווערט אין דער קאַזיאָנער יודישער שול א לעהרער. אין א יאָהר ארום דרוקט זיך אָב אין „המגיד", אין דער העברעאישער צייטונג, וואָס האָט דאַן אָנגעהויבען ארויסצוגעהען, זיין ערשטער אַרטיקעל. ער איז געדרוקט געוואָרען אָהן אבראַמאָוויטשעס וויסען. אַזוי ווי אין די דער־צעהלונגען זיינע, שפּיעלען אויך אין זיין לעבען א ראָליע צופעליגקייטען. און אויך זיין אריינטרעטען אין די ליטעראַטור איז געשעהען דורך א צו־פאַל. ביי איהם אין צימער האָט זיך געוועלגערט א בויגען פּאַפּיער, וואָס ער האָט אָנגעהויבען שרייבען, אַלס אַן׳ענטפער אויף א בריעף פון זיינעם א פריינד. געהערדט האָט זיך אין פּאַפּיער וועגען „חנוך" (ערציהונג). איינעם א משכיל, אַן׳אריינגעהער ביי אבראַמאָוויטשען אין שטוב, איז עס געפעלען געוואָרען, האָט ער עס אוועקגעשיקט גאָטלאָבער׳ן. אין א קורצע צייט ארום ברענגט אבראַמאָוויטשען דער פּאָסט־טרעגער א נומער „המגיד" מיט זיין אַרטיקעל, מיט אבריעף פון זילבערמאַן, דעם רעדאַקטאָר, וואָס בעט איהם שיקען וואָס אָפטער „די פרוכט פון זיין פעדער".

אַזוי ווערט אבראַמאָוויטש א שרייבער.

זיינע ערשטע אַרטיקלען האָבען געמאַכט אויף די לעזער אַן׳איינדרוק. (קיין סך, אגב, האָבען די לעזער נישט געפאָדערט) אין זיינע אַרטיקלען האָט אבראַמאָוויטש, צווישען אנדערס, אָנגעוויזען אויף די נויטיגקייט צו לערנען רוסיש מיט יודישע קינדער. מען דאַרף אָבער נישט מיינען, אַז אבראַמאָוויטש איז, ווי דאָס רוב לעהרער פון די „קאַזיאָנע אוטשילישט־צעס", געווען דאַמאָלס אַן „אַסימילאַטאָר". ער איז געווען נאָך, פשוט, יונג, האָט ערשט דורכגעמאַכט די „האָניג־חדשים" פון זיין השכלה און האָט נאָך ניט געהאַט צו איהר די קריטישע, סקעפּטישע בעציהונג, וואָס האָט זיך אויסגעאַרבייט ביי איהם שפּעטער. דערצו איז עס געווען א רעאַקציע געגען דער איינזייטיגער, ריין־רעליגיעזער ערציהונג פונ׳ם אַלטען חדר, וועלכער איז, לויט דער מיינונג פון די משכילים, געווען ווייט פון לעבען און זיינע רעאַלע בעדערפנישען, אייגענטליך איז אין רוסיש געווען נאָך א קלענערע בעדערפניש, און ווער רעדט דער בערדישטעווער דייטש, וואָס מען האָט אין די רעגירונגס־שולען געלערענט, איז געווען געיוים ווייט־טער פון לעבען, ווי די חדרים, און אויב די חדרים זענען געווען נאָר צו גאָט און נישט צו לייט, זענען די שקאָלעס געווען נישט צו גאָט און נישט

צו לייט: יודען האָבען דאַן געלעבט נאָך אָבגעזונדערט, מיט דער ארומיגער וועלט איז מען נישט געווען אַזוי אויפגעטראָגען, ווי איצט, און טאָמער איז אויסגעקומען אַמאָלריידען מיט א גוי אָדער א פריץ, האָט א יודען „דער מוח ניט אויסגעדאַרט", מען האָט גערעדט ווי מען האָט געקאָנט...

אַלזאָ, קיין פּראַקטישע בעדערפניש אין פרעמדע שפראַך איז ביי דער ברייטער פאָלקס־מאַסע נישט געווען, און מען דאַרף נישט מיינען דעריבער, אז אבראמאָוויטש האָט זיך דאַמאָלס שוין אָנגענומען פאַר די רעאַלע לע־בעדיגע בעדערפנישען פונ'ם יודישען פאָלק. אלא וואָס־דען? ביי א טייל פון די גבירים, די גרויסשטעדטיגע סוחרים און פּאַדריאַטשיקעס האָט זיך אָנגעהויבען דאַן ארוים־צו־ווייזען א טענדענץ צו קולטורעלע אסימיליאַציע מיט'ן רוסישען פאָלק, א טענדענץ, וואָס איז נאָכדעם אין די 60־טע יאָה־רען, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען צו פערשטאַרקען אין רוסלאַנד דער האַנ־דעל און די אינדוסטריע — געוואָרען אַלץ שאַרפער און שאַרפער. די שטרעבונג פון די דאָזיגע העכערע שיכטען איבערצוגעהען צו דער ארו־מיגער ניט יודישער קולטור, — האָט געפונען חן אין די אויגען פון די משכילים, זיי האָבען געזעהען אין איהר דעם איבערגאַנג פון „פינסטערנים" צו „ליכטיגקייט", און פון גרויס היץ האָבען זיי די בעדערפנישען פון א קליינעם הייפעלע פון פאָלק צונויפגעמישט מיט די הצטרכות'ן פונ'ם גאַנצען פאָלק. דעם דאָזיגען טעות אין חשבון האָט אבראמאָוויטש געהאַט אינאיינעם מיט אַנדערע משכילים. דאָך איז אין זיין רוסיש־פּרעדיגען גע־ווען א רעאַליסטישע טענדענץ, הגם א נעגאַטיווע. רוסיש האָט געדאַרפט פערנעמען דעם אָרט פון דייטש. אין די רעגירונגס־שולען איז דייטש געווען די אונטעריכטס־שפּראַך; די „בערלינער" האָבען פון דער עלע־מענטאַר־שול דער יודישער געוואָלט מאַכען א מין ווערקשטאַט פון יונגען משכילים'לעך, און היות ווי אָהן דייטש איז א משכיל קיין משכיל ניט, האָבען אָרימע יודישע קינדערלעך, קינפטיגע שניידער, שוסטער און קאַראַבעני־קעס, זיך געפייניגט און פערטייטש חומש און חיי־אדם אויף טייטש. מענדעלי איז איינער פון די ערסטע געווען, וואָס האָבען דערפיהלט די אונ־נאַטירליכקייט פונ'ם משכילישען דייטש. און, הגם דאָס רוסיש לערנען איז אויך געווען געקינצעלט, געמלאכה'ט, איז עס דאָך נישט געווען אַזוי קאָמיש, ווי דאָס דייטש...

אַלזאָ, אין דער ערסטער מ ש כ י ל י ש ע ר ארבייט אבראמאָוויטשעס זענען פאַרהאַן שוין סמנים פון זיין שפּעטערדיגען נאָ־משכילישען רע־אַליזם. דער רעאַליזם — דאָס איז א גרונדשטריך אין מענדעלי'ס שאַפען, נישט ווייניגער וויכטיג, ווי זיין ליעבע צו דער נאַטור און זיין נייגונג צו סאַטירע.

דער רעאַליזם אבראַמאָוויטשעס טרעט נאָך בולט'ער ארויס אינ'ם ליטעראַריש־קריטישען ספר'ל „משפט שלום", וואָס איז געשריבען געוועז אין 1859. מיט פינף יאָהר פריהער, איידער אין דער העברעאישער ליטע־ראַטור איז אַרויסגעטראָטען פיסאַרעוו'ס תלמיד, אורי קאָוונער, — מיט פינף יאָהר פריהער הויבט דער יונגער אבראַמאָוויטש אָן א שטרייט געגען דער מליצה־ראָמאַנטיק, געגען דער ראָמאַנטיק פון ווערטער, דער ראָמאַנטיק, וואָס קומט נישט פון א הויכער, נאָר פון א ענגער וועלט, און ער איז די ערשטע שוואַלב פון דער נייער רעאַליסטישער שטרעמונג אין דער ה ע ב־ ר ע א י ש ע ר ליטעראַטור. (איך זאָג מיט א כיון: אין דער העברעאי־שער, ווייל די יודיש־ליטעראַטור, ווי ווייט מען קאָן רעדען וועגען אזא לי־טעראַטור פאַר מענדעלי'ן, — איז פון אָנהויב אָן געווען און האָט אנדערש ניט געקאָנט זיין, ווי רעאַליסטיש).

זיין דאָמאָלסדיגע פּראָגראַם האָט אבראַמאָוויטש שפּעטער אָט אזוי פאָרמולירט: „איך האָב געוואָלט מיט'ן גאַנצען הארצען, אז אונזערע מליצים און דיכטער זאָלען ניט רעדען קיין הויכע פראַזען (לא ישיתו בשמים פיהם לדבר גבוה, גבוה), זאָלען ניט נעמען פאַר שטאָף צו זייער שרייבען די „בנות לוט", „אשת פוטיפרע" וכדומה פאַרשוינען א. אז. וו., נאָר זיי זאָלען זיך אָבגעבען מיט ממשות'דיגע זאכען (לשונם תהלך בארץ), זיי זאָלען זיך צוקוקען צום לעבען פון פאָלק און צו אלץ, וואָס טוט זיך ביי איהם אין דער היים און אין קהל, און זאָלען עס איהם אלץ אָבשילדערן; זיי זאָלען זעהען אויסבעסערען זיין געשמאַק מיט א ריינער, שענער און א לאָגישער שפּראַך, אויך זאָלען זיי איהם גוטע קלוגע לעקציעס געבען, עס זאָל פערשטענדיגער ווערען"*). אלזאָ, דריי זאכען: רעאַליזם פונ'ם אינ־האַלט; א שענע אָבער א ריינע, א לאָגישע שפּראַך; קלוגע לעקציעס (די פּראַקטיק). דאָס האָט אבראַמאָוויטש געפאָדערט פון אנדערע און אויך פון זיך דאָס איז געווען זיין פּראָגראַם. זיין ווייטערדיגע ארבייט איז די א ו י ס פ י ה ר ו נ ג פון דער פּאָגראַם.

אין 1852 נעמט ער זיך ארויסגעבען דאָס „תולדות הטבע", א בע־ארבייטונג פון א דייטשער נאַטור־געשיכטע. ער מאַכט רייך מיט זיין אר־בייט די העברעאישע שפּראַך, הויבט אָן אין איהר שאַפען א מאָדערנע נאַטור־וויסענשאַפטליכע טערמינאָלאָגיע; זיין עיקר כונה אָבער איז בע־קאַנט צו מאַכען דעם יודישען לעזער מיט די פּאָזיטיווע וויסענשאַפטען, ער זאָל זיך צוגעוואוינען צום רעאַלען דענקען אָנשטאָט די אונקלאָרע, אָפּט פוסטע, מליצה'דיגע פראַזען פון דער „הימלישער טאָכטער".

*) ספר הזכרון תרמ"ט.

אין דער אייגענער צייט שרייבט ער אויף העברעאיש אַן׳ערצעהלונג פונ׳ם רעאַלען לעבען, „למדו היטב“. און ווי מען זעהט פון „האָבות והבנים“, וואָס איז שפּעטער אַרויס (1868) איז די שפּראַך אין דער ערצעה־לונג, אמת, אַ קלאָרע און ניט אַזאַ אַבסטראַקטע, ווי ביי אַנדערע מליצים, אָבער נאָך אַלטמאָדיש, ריין־ביבליש, האַלבע פּסוקים. און עס קען זיין, אַז שרייבענדיג אָט די פונ׳ם רעאַלען לעבען גענומענע ערצעהלונג, האָט ער דערפיהלט צום ערסטען מאָל, וואָס פאַר אַ בעדייטונג עס האָט פאַר׳ן פאָלקס־שרייבער די פאָלקס־שפּראַך. פריהער ווי אַלץ איז זי אַליין אַ טייל פונ׳ם פאָלקס־לעבען; ניט בענוצען זי, ניט אַריינגעמען זי אין דער ליטע־ראַטור אַריין, הייסט האָבען פאַר זיך אַ שטיק פאָלקס־לעבען און ניט אָב־שפּיגלען עס. דערצו איז די פאָלקס־שפּראַך ניט אַן׳איינפאַכער, אַ גע־וועהנליכער טייל פונ׳ם פאָלקס־לעבען און פאָלקס־שאַפען; ס׳איז אַ טייל, אין וועלכען אַלע איבעריגע טיילען שפּיגלען זיך אָב, אין וועלכען זיי גע־פינען זייער אויסדרוק, אָהן וועלכען זיי זענען שטום. וועלען געבען אַ ביילד פונ׳ם פאָלקס־לעבען אָהן דער פאָלקס־שפּראַך, הייסט, לויט׳ן גע־וויסען תלמודישען פערגלייך, אויפהיטען דעם וויין, צוברעכענדיג דאָס פאַס. אבראמאָוויטש האָט עס (ווען אונבעוואוסט אפילו) דערפיהלט. ער האָט געפיהלט, אַז דאָס בעהעפט־זיין פונ׳ם פאָלק מיט זיין שפּראַך איז אייגענטליך נאָך גרעסער, אינערליכער, ווי דאָס בעהעפט־זיין פונ׳ם וויין מיט׳ן פאַס: דאָס איז די פערוועבונג פון דעם שאַפער און דער שאַפונג, פון דעם אינהאַלט און דער פאַרב. ער האָט עס געפיהלט אַלס פאָלקס־מענש און — פריהער ווי אַלץ — אַלס קינסטלער און רעאַליסט. רעאַ־ליסטיש־קינסטלעריש קען מען דעם ריטמוס פונ׳ם פאָלקס־לעבען נישט איבערגעבען אָהן דעם ריטמוס פון דער פאָלקס־שפּראַך.

שפּעטער האָט אבראמאָוויטש זיך (און אויך אַנדערע) אויסגעלערנט איבערצוטראָגען מיט גרויס מיה און קונסט דעם ריטמוס, דעם שטייגער, פון דער פאָלקסשפּראַך אין דער פון איהם בערייכערטער און פערפיינערטער העברעאישער שפּראַך; ער האָט זיך אויסגעלערנט געבען אין העברעאיש אַן׳אָבשפּיגלונג אַ ווידערקלאַנג פון יודיש, דאָך איז עס מעהר ניט, ווי אַן־אָבשפּיגלונג אַ ווידערקלאַנג מיט דער הילף פון זיין שפּראַך־אינסטינקט און שפּראַך־קונסט האָט ער צוגעפּאַסט די בוך־שפּראַך צו דער פאָלקסשפּראַך, מאַכען זי אַליין פאַר אַ פאָלקסשפּראַך — האָט ער נישט געקאָנט: צו אַ פאָלקסשפּראַך מוז מען האָבען אַ פאָלק . . . אין דער צייט אָבער, וועגען וועלכער מיר ריידען, אין דער צייט ווען אבראמאָוויטש האָט אָנגעהויבען שרייבען — איז העברעאיש אפילו נאָך נישט צוגעפּאַסט געווען

צו די איינפאַכע פרישע, קרעפטיגע אויסדרוקען פון פאָלק. אין „האבות והבנים", וואו עס ווערט, אגב, איבערגע׳חזר׳ט עטליכע מאָל די נויטיגקייט, צו שרייבען פונ׳ם רעאַלען לעבען, פונ׳ם פאָלקס־לעבען — אין „האבות והבנים" איז אבראַמאָוויטש געצוואונגען, צו ברייננגען עטליכע מאָל אונ־טען, אין די אַנמערקונגען, פּראָסט יודישע, ניט העברעאישע, אויסדריקען, כדי עס זאָל נישט פאַרלאָרען געהען דאָס כאַראַקטעריסטישע פונ׳ם גע־שפּרעך *). אין די איבעריגע פעלען זעצט ער דאָס גֶעשפּרעך איבער פון יודיש איז עס אָבער אַ איבערזעצונג: אַ געזיכט אָהן אַ אויסדרוק, אין וואָרט איז קיין חיות ניטאָ, דער דיאַלאָג איז טויט מען מוז עס איבער־זעצען צוריק אויף יודיש, ווען דאַן ערסט זיין אַ אילוזיע פון לעבען.

איז די גלייכסטע זאַך שרייבען לכתחילה יודיש.

און אַ דאַנק אבראַמאָוויטשעס עצה און השתדלות הויבט אָן צעדערבוים, דער רעדאַקטאָר פון „המליץ", ארויסצוגעבען אין אָדעס אַ יודיש בלאַט, „קול מבשר", וואו עס דרוקט זיך צום ערסטען מאָל דאָס „קליינע מענשעלע" (1864).

נאָך איידער מיר געהען איבער צו די יודישע ווערק אבראַמאָוויטשעס, מוזען מיר נאָך קלערער מאַכען די בעציהונג זיינע צו דער יודישער שפּראַך. דאָס איז אַזאַ וויכטיגער מאָמענט אין דער געשיכטע און אַזוי צו זאָגען, אין דער פּסיכאָלאָגיע פון דער יודישער ליטעראַטור, אַז עס לוינט זיך לענגער אויף דעם אָבצושטעלען. אין אבראַמאָוויטשעס שריפטען געפינען מיר ער־גיץ נישט קיין רמז אויף די ריין־קינסטלערישע מאָטיווען, וואָס צוליעב זיי איז איהם יודיש געווען נאָהענט און נויטיג. עס גיט אונז אַנ׳אַנדער טעם — אַ סאָציאַל־עטישען: דער גרעסטער טייל פונ׳ם יודישען פאָלק פערשטעהט ניט די הייליגע שפּראַך, רעדט יודיש, מאַמע־לשון, היינט „וואָס, פרעגט אבראַמאָוויטש, וועט בלייבען דעם שרייבער פון זיין גאַנצער מיה און זיין האַרצענסבעגעהר, ווי באַלד ער וועט זיין פאָלק ניט ברייננגען קיין נוצען?" (ומה הוה לסופר בכל עמלו ורעיון לבו אם לא יועיל לעמו?) *) איז עס אייגענטליך די אַלטע נוצענס־טעאָריע, די אַלטע צדקה־טעאָריע פון „לכם ולא לי". אַלץ פאַר אייך, אָרימע ברי־דערלעך. די טעאָריע, וואָס פון איהר האָבען געהאַלטען אַלע אינטעליגענ־

*) „האבות והבנים„ אדעסא (1868) ז. ז. 5, 27, 112.

*) ספר הזכרון.

טען־משכילים ביז און נאָך אבראמאָוויטשען. יודיש, האָבען געזאָגט, און זאָגען און זאָגען אויך איצט, די משכילים־פּיאָנערען און משכילים־עפּיגאָנען, — יודיש איז קיין שפּראַך ניט פאַר אונז, געבילדעטע מענשען, יודיש איז סתם ניט קיין שפּראַך, ס'איז אַ זשארגאָן, אַן'אָנשיקעניש פון זיין ליעבען נאָ־מען, אַ פלוך פון גלות א. אז. וו. מעהר ניט — די אָרימע ברידער אונזערע — זיי זענען ווילד, פערפינסטערט, זעהען די וועלט ניט, קאָנען געבאָך קיין „שפּראַכען" ניט, מען מוז דערווייל בלית־ברירה, ריידען מיט זיי אויף זייער לשון — וואָס טוט מען ניט פון השכלה וועגען? אייזיק מאיר דיק, אבראמאָוויטשעס פאָרגענגער, האָט דעם דאָזיגען השכלה־שטאנדפונקט דעם בלית־ברירה־שטאנדפונקט קלאָר און בילדליך אויסגעדריקט: „צוואר שרייבט ער אין דער הקדמה צו „שבעים־מאָהלצייט", — צוואר, דער זשאר־גאָן (אידיש טייץ) איז אין אַלגעמיין גאַר קיין שפּראַך, הלואי וואָלטען מיר עס געקענט און געשפּראָכען בעסער אין אונזער לאַנדעס־שפּראַך, ווי אַלע אונזערע אידישע ברידער א. אז. וו." אלא־וואָס־דען, למאי שרייבט ער זשארגאָן און געברויכט ניט, ווען ניט די לאַנדעס־שפּראַך, איז לכל הפחות די אַלטע, הייליגע, היסטאָרישע שפּראַך? אויף דעם ענטפערט ער: אַנ'אַל־טען בנין צערשטערען קען מען דורך קלעפּ פון אַ פראָסטער האַק, ניט דורך אַ שטאָך פון אַ דינעם גילדענעם נאָדעלע" *). זשארגאָן איז אַ האַק, וואָס מען דאַרף מיט איהר ברעכען די ווענד פון'ם גייסטיגען געטאָ; אַז די ווענד וועלען פאַלען, וועט מען די האַק מעהר נישט ברויכען... קאָן מען, זאָג איך, מיינען, אַז אויך פאַר אבראמאָוויטשען איז זשארגאָן מעהר ניט געוועזען, ווי אַ האַק, אַ מיטעל; אין דער אמת'ן איז עס נישט אַזוי. אַז מען הערט זיך גוט איין אין מענדעלי'ס רייד, פיהלט מען, אַז ער נעמט זיך פאַר יודיש, ניט בלויז דערפאַר, ווייל דאָס פאָלק, די אָרימע ברידערלעך נעבאָך, דאַרפען עס האָבען, נאָר אויך ווייל אי הם אליין איז עס נויטיג. ניט ער טהוט חסד מיט'ן זשארגאָן, וואָס ער לאָזט זיך אַראָב צו איהם און „פערפלעקט" מיט איהם זיין פעדער, נאָר פערקעהרט, דער זשארגאָן טוט איהם אַ טובה, וואָס ער פערענטפערט איהם זיין לעבענס־פראַגע זיין פערזענליכע פראַגע. די פראַגע פון יעדער פאָלקס־שרייבער: — למי אני עמל? — פאַר וועמען ארבייט איך? דאָס פּינטעלע איז אויפ'ן איד...

ווען די יודיש פראַגע וואָלט ניט געוועזען פאַר אבראמאָוויטשען קיין

---

*) А. М. Паперна. „Изъ Николаевской эпохи". Пережитое II. 18 стр.

איך־פראַגע, ווען יודיש שרייבען וואָלט ביי איהם געווען נאָר אַ צדקה־זאַך, וואָלט ער ניט געלאַכט אַזוי ביטער פון די בעל־לשונ'ס, די בעל־גאוה'ניקעס, וואָס שעמען זיך מיט יודיש און האַלטען עס פאַר אַ ווייבערשע, אַנ'עם־הארצישע זאַך; וואָלט ער נישט געזאָרגט אַזוי פאַר יודיש. מען זאָרגט נישט פאַר אַ זאַך, וואָס טויג נאָר אַ מיטעל צו זיין. מען מאַכט קיין ווענזען נישט פון דעם, וואָס איז היינט פאַרהאַן און מאָרגען — אוים. די שרייבער־משכילים, וואָס פאַר זיי איז יודיש געווען נאָר אַ זאַך פון היינט — האָבען עס בעוויזען. זעלטען ווער פון זיי האָט געמיהט זיך זיין יודיש זאָל זיין ריין, שען; אויף יודיש האָט מען געשריבען אַבי ווי, אַבי וואָס. אפילו די, וואָס האָבען געצאַצקעט אין העברעאיש יעדעס וואָרט, געזוכט עס זאָל זיין „על טהרת השפה", האָבען אויך יודיש גערעדט אָפט „שיחת חולין", גראָם־שטראָם, האַלב־דייטשיש, פּאָלאָווינאַ־רייסיש. יודיש איז די שפּראַך פון מארק, פון קיך; פאַרהאַן דאָ מיט וועמען איידעלקייט צו פּראָווען! נישקשה, זיי וועלען פערצייען, די שניידער־יונגען און די דינסטמוידען, זיי וועלען לעקען די פינגער, זיי פערשטעהען זיך דען אויף בעסערם? און טאָמער וועט עס אריינפאַלען צו אַ אינטע־ליגענט, וואָס האָט זיך צושיידט מיט דאָס ביסעל יודישקייט און בענקט נאָך דער באָבען, וועלען איהם אודאי הנאה טון, שאַרף הנאה טון די אַלע „ווערטלעך", די יודישע „וויטצען", זיי וועלען זים זיין צו זיין גומען, אַזוי ווי טשאָלענט און אַנדערע נאַציאָנאַלע מאכלים, וואָס קאָסטען נישט טייער און דערמאָנען אָן די אַלטע, ליעבע נאַרישע צייטען . . .

מען איז זיך מיט יודיש בעגאַנגען ניט ווי מיט אַ „דינסט־מויד", נאָר ווי מיט אַ שטיפקינד, וואָס מ'האַלט פאַר נויטיג געבען איהם צופיהלען, אַז עס איז אַ שטיפקינד . . . אבראַמאָוויטש איז געווען דער ערסטער, וואָס האָט בעוויזען, אַז ס'איז ניט אַ פרעמדס, נאָר אַנ'איי־גענס, טאַקע אַנ'אייגענס, אַ ירושה פון פיעלע דורות. אין הארצען האָבען עס געפיהלט אפשר אויך אַנדערע אַ חוץ איהם: וועלכער איידעלער מענש איז אייגענטליך אימשטאַנד זיך אָבצוקעהרען, ווי אַ פרעמדער, פון זיין מאַמעס און זיין קינדהייטס שפּראַך — אפילו ווען זי איז „ניט אַזוי שען"? ווער זוכט שענהייט, וואו עס איז פאַרהאַן חן גענוג, דער יודי־שער חן? אפשר, זאָג איך, האָבען עס געפיהלט אויך אַנדערע אַ חוץ אבראַ־מאָוויטשען זיי האָבען זיך געשעמט אָבער זיך מודה צו זיין: שעמעוודיג־קייט, וואו עס פּאַסט צום עסק, איז אַ יודישע מדה . . . אבראַמאָוויטש האָט זיך מודה געווען.

דער שאַרפער קוק און דער רעאַלער פערשטאַנד האָבען איהם נישט

געלאָזען זיין פערנאַרט אין חשבון. דערצו האָט ער געפיהלט, אז ער ווערט, נאָכ׳ן פאָלק, דער צווייטער פאָטער פון יודיש, און ער האָט עס גענומען כּאָליען און טוליען, אַזוויווי אַ קינד. הערט מען אויף זאָרגען פאַר אַ קינד, ווען עס איז שוואַך, ווען עס גוסס׳ט אפילו ? ווערט עס דאַן ניט ליעבער, ניט ציטערדיגער ? צום ליעבע־געפיהל קומט צו דאָס געפיהל פון רחמנות : אויף זיך אליין ; אויף דער אייגענער ליעבע איז אַ רחמנות . . . „הבת לא רוחמה" רופט מענדעלי אָן יודיש. די האַרציגקייט, וואָס אינ׳ם דאָזיגען וואָרט, קאָן מען דורך אַנ׳אַנדערעס נישט איבערגעבען. „יהי מה", זאָגט ער, עס מעג זיין, וואָס עס וועט זיין : „ארחם את היהודית", אַזוי ווי איינער זאָגט, איך קאָן מעהר נישט ־וקוקען, ווי מען בעגעהט זיך מיט איהר . . . „דער יצר הרע פון רחמנות", ווי מענדעלי רופט עס אָן ערגיץ, איז גרויס, מענדעלי אַליין ליידט פון איהם שטאַרק, און עס איז שוין אַ טבע ביי איהם צו רעדען בלשון נעבאַך, רעדט ער אויך וועגען יודיש אויפ׳ן נעבאַך־לשון, אָבער פונ׳ם רחמנות־נעבאַך קומט אַרויס צו אונז אַ רייכע, כאָטש אַ פערבאָרגענע ל י ע ב ע.

און שפּעטער, ווען ער האָט אָנגעשריבען דאָס „קליין מענשעלע" און איבערגעלעבט די ערסטע פרייד פון פרייען, אונגעצוואונגענעם און אונ־געקינצעלטען שרייבען, — שפּעטער איז צום ליעבע־געפיהל צוגעקומען דאָס געפיהל פון דאַנקבאַרקייט און פון יענער מוטערליכער טרייהייט, מיט וועלכער דער שאַפער קוקט אויף זיין שאַפונג, און ער רעדט שוין ניט בלשון רחמנות : „חשקה נפשי ביהודית", מיין זעעל האָט זיך בעהעפט צו דער יודישקע, „וארשתיה לי לעולם", און איך האָב זי פערקנסט צו מיר אויף אייביג . . .

ער האָט ליעב געהאַט די שפּראַך, האָט ער געקענט אויף איהר שאַפען; ער האָט געשאַפען אויף איהר, האָט ער זי נאָך מעהר דעריבער ליעב געהאַט.

ער האָט אָבער ניט נאָר געשאַפען ד ו ר ך דער שפּראַך, זי איז אַליין ביי איהם אַ שאַפונג. די אין טרעהרען און גאַל אויסגעווייקטע, פער־וויינטע און אַ שפּאָטענדיגע, אָרימע אין פאַרבען און רייכע אין „פּינטע־לעך", אָפט ניט דערזאָלצענע אין שטענדיג פערפעפערטע, ווילדע און פקחות׳דיגע יודישע שפּראַך — דאָס איז דער רייכער אוצר, וואָס אבראַמאָ־וויטש האָט אין פאָלק געפונען, דאָס איז די שענע מתנה, וואָס ער האָט דעם פאָלק צוריקגעגעבען. די מ ת נ ה , — ווייל גענומען האָט ער ביי׳ם פאָלק טיילען און טיילכלעך און אומגעקעהרט האָט ער איהם אַ גאַנצע זאַך ; גענומען האָט ער ש ט י ק ל ע ך שפּיגעל־גלאָז, וואו דאָס פאָלק זעהט זיך אברים־ווייז, אומגעקעהרט איהם האָט ער אַ ש פּ י ג ע ל, וואו עס זעהט זיך אינגאַנצען, ווי עס שטעהט און געהט. דער, וואָס וועט נעמען

אויף זיך די אויפגאַבע, די דאַנקבאַרע אויפגאַבע אָבצושילדערן אויפ׳ן סמך פון מענגדעלי׳ס ווערק דעם פּסיכאָלאָגישען און סאָציאַלען טיפּ פון אַ יודען, דערהויפּט פון אַנ׳אַלט-פּרענקישען געטאָ און בית-מדרש-יודען, — דער וועט געפינען זיין שטאָף, ניט אַזוי אין די פּיהרונגען און טואונגען פון מענ-דעלי׳ס פּאַרשוינען, ווי אין זייער שפּראַך, אין זייערע ר י י ד.

יעדער שרייבער האָט סמנים, נאָך וועלכע מען דערקענט איהם, מענ-דעלי׳ן דערקענט מען נאָך זיין שפּראַך, ניט ווייל זי איז אַנ׳אייגענאַרטיגע: — וועלכען שרייבערס שפּראַך איז ניט אייגענאַרטיג? — נאָר ווייל זי איז אַ נ ׳ א י י ג ע נ ע. קיינער, אַ חוץ איהם, האָט זי ניט. עס האָט זי דאָס פּאָלק, וואו איהר ערסטער מקור איז, אָבער ביי׳ן פּאָלק איז זי אַ ווילד-גראָז; ביי מענדעלי׳ן — אַ בלום, אַ בלום ערצויגען אין אָראַנזשעריע. ווייל זי איז ערצויגען אין אָראַנזשעריע, היט זי ניט שטענדיג אויף איהר פרישקייט, איז זי צו-גלאַט, צו אויסגעצוואָגען, דערפאַר איז זי אָבער ריין, ניט בעוואַקסען מיט גראָז, און האָט אַ חוץ דעם לעבענס-חן נאָך אַ חן — פון קונסט. מענדעלי׳ס שפּראַך איז אַ פּאָעמע; אַ דאַנק איהר זענען די איינפאַכ-סטע דערצעהלונג זיינע — פּ אָ ע מ ע ס...

„איבער אַ ווערק, ליעב אייניקעל, שרייבט דער זיידע צו שלום-עליכם׳ן, איבער אַ ווערק בעדאַרף מען שוויצען, מען בעדאַרף פּ י י-ל ע ן א י ט ל י כ ע ס ו ו אָ ר ט; געדענקט וואָס איך זאָג אייך; פּ י י ל ע ן פּ י י ל ע ן! *) און ער פּיילט און שלייפט זיין שפּראַך, פּיילט און שלייפט זי, ניט צוליעב זיין קונסט-ווערק, נאָר צוליעב איהר אַליין, ווייל זי אַליין איז ביי איהם אַ קונסט-ווערק. פערגלייכט מען פערשיעדענע אויסגאַבען פון מענדעלי׳ס ווערק, זעהט מען, מיט וואָס פאַר אַ ליעבע, מיט וואָס פאַר אַ אריינטון זיך, ער זאָרגט פאַר יעדעס וואָרט, פאַר יעדעס פינ-טעלע: דאָ מאַכט ער עפּיס איבער, דאָרט פערמעקט ער עפּיס אָדער שטעלט עפּיס אריין די פערמעד-קלינגענדיגע ווערטער, וואָס בעגעגענען זיך אין די ערסטע אויסגאַבען פון די ערסטע ווערק, ווערען אין די שפּעטערדיגע אויס-גאַבען פערביטען מיט ווערטער, נעהנטערע צום גייסט פון יודיש, אַלזאָ, אַז עס איז ניטאָ גאָר כמעט ביי מענדעלי׳ן קיין ווערטער אָדער אויסדרוקען, וואָס זאָלען ניט איינגעוואָרצעלט זיין אין דער פאָלקסשפּראַך אָדער פאָלקס-ליטעראַטור (טייטש-חומש, מוסר-ספרים, תחינות). אַלס רעאַליסט, נעמט ער פון לעבען; ניט נאָר די איינציגע ווערטער, נאָר אויך די פערשיעדענע פערבינדונגען זייערע. ער איז אָבער אַ ק י נ ס ט ל ע ר י ש ע ר רעאַ-

*) זעה די הקדמה צו „סטעמפעניו“ שלום עליכם׳ס.

ליסט, ק אַ פּ י ר ט ער נישט דאָס לעבען, ער נעמט דעם ת מ צ י ת, דאָס טיפּישע, און אויך אין זיין שפּראַך איז פאַרהאַן דאָס ט י פּ י ש ע די ע ס ע נ ץ פון דער פאָלקס־שפּראַך, כאָטש זי איז נים קיין פאָלקס־שפּראַך, נאָר א קולטיווירטע, ס ט י ל י ז י ר ט ע ליטעראַטור־שפּראַך.

די גרויסע ראָליע, וועלכע עס שפּיעלט די שפּראַך ביי מענדעלי'ן פיהרט דערצו, אַז ער כאַפּט איבער אַ מאָל די מאָס, און עס קאָן זיך דוכטען, אַז ער שפּיעלט זיך מיט דער שפּראַך; ער שרייבט:

„די מלאכה הויבט זיך געוועהנליך אָן מיט כל עבודת פרך: פּאַמאַי־ניצעס ט ר אַ ג ע ן, וואַסער אָ נ ט ר אָ ג ע ן, מיט דעם בעל־הבית'ס קינדערלעך זיך א ר ו מ ט ר אָ ג ע ן, דער בעל־הבית'טע ביי'ם אָנקויפען אַלצדינג צ ו־ט ר אָ ג ע ן, שטיקלעך ארבייט אהין־אהער אָ ב ט ר אָ־ג ע ן מיט בעל־הבתישקייט שטענדיג זיין פּ ע ר ט ר אָ ג ע ן, און איט־ליכענס קאַפּריז, קלעפּ און בעליידיגונג א י ב ע ר צ ו ט ר אָ ג ע ן" *) אָדער: .... און ליגענדיג מיר אַזוי האָב איך אומעטום געקוקט, אַלצדינג ב ע ט ר א כ ט, א ביסעל אויך ג ע ט ר א כ ט און זיך פ ע ר־ט ר א כ ט" **) ...

אַנ'אַנדער מאָל דריקט זיך דאָס שפּראַך־שפּיעל ביי מענדעלי'ן אויס דערין, וואָס אויף אַלטע ווערטער און ווערטלעך מאַכט ער אַ נייעם פּשט און לייגט אריין אין זיי אַ נייע כונה. צום ביישפּיעל, ריידענדיג וועגען בין־הזמנים, זאָגט ער: „די מלמדים ל ו י פ ע ן דענסטמאָל, ג ע ה ע ן צ ו ק י נ ד", ד. ה. געהען זוכען קינדער, תלמידים, בעזונדער אָפט זאָגט ער נייע טייטשען אויף אַלטע ווערטער אין די העברעאישע בעאַרבייטונגען פון די יודישע ווערק. דער, וואָס פערשטעהט נים קיין יודיש, וועט נים כאַ־פּען אַ מאָל דעם פערפאַסערס מיין, ער וועט נים דערטאַפּען דעם שפּיץ, די פעפער פון די ווערטליך, דער י ו ד י ש ע ר לעזער אָבער וואונדערט זיך און קאָן זיך נים אָבוואונדערען, זעהענדיג די קונסט, מיט וועלכער מענדעלי פאַסט־צו צו די שאַרפע, אָפט פיעלדייטיגע ווערטעלעך פונ'ם הייינטיגען געטאָ־און זשאַרגאָן־יודען — ווערטער, וואָס זענען בעשאַפען גאָר אין אַנ'אַנדער עפּאָכע און צוליעב אַנדערע צוועקען ...

ב ע ו ו א ו ס ט ז י נ י ג האָט מענדעלי אין דער צייט ביי וועלכער מיר האַלטען, נאָך נישט געקוקט, קאָן זיין, אויף יודיש, ווי מיר האָבען דאָ

*) „דאָס קליינע מענשעלע" שריפטען 1, ז. 107
**) „די קליאַטשע" יוביליי־אויסגאַבע 1907.

אָבגעשילדערט : אין דער הקדמה צו פּרק־שירה רעדט ער נאָך אַלץ וועגן המון, ווייבער און פּראָסטע מענשען, וועלכע מען טאָר נישט איבערלאָזען אָהן גייסטיגע שפּייז. נאָר אויב מיר זאָלען אין זינען האָבען ניט דאָס אונ־מיטעלבאַרע, פערבאָרגענע געפיהל, נאָר די „טעאָריע", האָט מענדעלי אויך צו העברעאיש דאַן פערהאַלטען זיך אַזוי ווי אַנדערע משכילים. אויך וועגן העברעאיש רעדט ער אין דער הקדמה צו „האבות והבנים", אַזוי ווי עס וואָלט געווען מעהר ניט, ווי א מ י ט ע ל צו בילדונג, א פאָרשטופּע צו דער לאַנדעס־שפּראַך ; ער קלאָגט זיך אויף די אינטעליגענטען־אויפקלערער, וואָס זיי בענוצען זיך ווענינ מיט דער העברעאישער שפּראַך, וועלכע קאָן זיין „א מליץ", א פערמיטלערין צווישען זיי און דעם פאָלק...

אָבער דאָס גאַנצע שאַפען מענדעלי׳ס האָט געוויזען, אַז פאַר איהם אַליין איז אי העברעאיש, אי יודיש געווען א סך מעהר, ווי א „ מ י ט ע ל", אַז אי העברעאיש, אי יודיש האָט ער געשריבען ניט פאַר די, וואָס נויטיגען זיך אין „בילדונג", נאָר פאַר׳ן גאַנצען פאָלק. אַזוינע ווערק, ווי „יודעל" אָדער די „קליאַטשע" קאָן א פּ ר אָ ס ט ע ר מענש גאָר ניט פערשטעהן, ווי עס דאַרף צו זיין. מען האָט עס אַבראַמאָוויטשען אויפגעוואָרפען אפילו : „אויב די ביידע ספרים, האָט געשריבען איינער, וואָס האָט געקוקט דאַן אויף יודיש, ווי אויף דער אָרימער שפּראַך פון דער אָרימער מאַסע — אויב די ביידע ספרים, די „קליאַטשע" און „יודעל", האָבען זיך א בעריהמטען נאָמען געמאַכט, איז דער נאָמען ניט פון דעם המון, אָבער נאָר פון זיינע חברים, די משכילים און מחברים אין לשון קדש, דאָס פאָלק קויפט זיי ניט און לעזט ניט, און זעלבסט ווען מען לעזט איהם פאָר, פערשטעהט איינער פון טויזענד, וואָס דאָראַן האַנדעלט זיך א. א. ז. וו. בלייבט מיר אַלזוי די פראַגע, פיר ועמען האָט ער די „קליאַטשע" און „יודעל" געשריבען אין זשאַרגאָן" ? *). דער משכיל, וואָס האָט אַליין געשריעבען — און אָפט שען געשריבען — יודיש, האָט זיך ניט געקאָנט דאַן פאָרשטעלען, ווי אַזוי שרייבט מען עס יודיש פאַר זיך און פאַר גלייכע, ניט פאַר נידעריגערע פון זיך. אַבראַמאָוויטשען איז עס אויך שווער אָנגעקומען, אין איהם איז פאָרגעקומען א שטרייט, ניט איין מאָל האָט ער זיך געמוזט פערענטפערען פאַר זיך און זיינע פריינד, ער האָט אָבער דאָך געשריעבען יודיש פ א ר ז י ך און פאַר נאָך אַזוינע, ווי ער. ער איז ניט געקומען צו דער יודישער ליטעראַטור אַזוי ווי א זייטיגער, א פרעמדער, אַנ׳אורח. ער איז תיכף געוואָרען א תושב

*) הויז־פריינד 1889; „די יודישע שפּראַך און איהרע שרייבער".

אין דער פאָלקס־ליטעראַטור, אַן'אינוועניגסטער מענש. מ ע נ ד ע ל י מ ו כ ר ס פ ר י ם איז ניטש ש. י. אבראַמאָוויטש, דער קאַזיאָנער לעהרער, דער אפיקורס. מענדעלי מוכר ספרים איז א פעדעמיל, איינגעוועבט אינאיינעם מיט זיי, מיט די לעזער, אינ'ם גרויסען שטיק מאַטעריע, וואָס געהט אין דער וועלט פון אייביגע צייטען אונטער דער נאָמען יוד. ער איז „ביין פון זייער ביין, פלייש פון זייער פלייש". ער פאָהרט מיט זיי אויף אין וועגעלע, פיהרט די אייגענע ספרים, די אייגענע כפול־שמונה'דיגע ציצית. רצועות, שופרות, הייעלעך, מזוזה'לעך, וואָלפציינדלעך, מויערקעפּלעך, קמיע'לעך, וואָס אלתר יכנה"ז, רעדט מיט זיי אויף זייער לשון, זיי שטעקען איהם אָב א שלום עליכם, רופען איהם ר' קרוב און פרעגען: מה שמכם, וואוהין פאָהרט'ס א יוד?

און דערמיט אליין שוין האָט מענדעלי זיך אָבגעטיילט פון אַנדערע משכילים, וואָס ער איז געקומען צו די יודישע לעזער אָהן בערדיטשעווער דייטש, וואָס ער איז געקומען צו זיי, ווי אַן'אַלטער בעקאַנטער, ווי א ז י י ע ר י ג ע ר: „די „קליאַטשע", זאָגט מענדעלי, איז געשריעבען אויף א הויכען גאַנג, ווי ד י א ל ט ע ה א ב ע ן ג ע ש ר י ע ב ע ן". ער האָט געוואוסט די קראַפט פון דער ירושה, ער האָט זיך געוואָלט איינפלעכטען אין דער קייט פון די א ל ט ע. און אז ער האָט ארויסגעגעבען דאָס „פרק־שירה" (1875), האָט ער געוואָלט, עס זאָל ווערען א פאָלקס־ספר'ל, א מין „קו הישר" אָדער „שבט מוסר", און ער האָט עס „פערדייטשט אין שירים און גוט דערקלערט, בכדי א י ט ל י כ ע ר י ו ד ב ע ז ו נ ד ע ר זאָל גוט פערשטעהן זיין טייערן ווערט, ווי שען עס איז גאָר א גאָטס וואונדער" און האָט געמאַכט אויף דעם א פירוש אויף לשון־קדש — „טוב־טעם" — „הנותן טעם לשבח ומפרש על פי חכמת הטבע ודברי חז"ל א. ז. וו. און אין סוף האָט ער אויפגעשריעבען: תם ונשלם הפרק שירה, בעזרת הבוחר בשירי זמרה, — יודישליך, אזוי ווי עס וואָלט געטאָן יעדער כשר'ער מחבר... זאָל א יוד זיך ניט בעגנוגענען מיט'ן „ספר הברית", זאָל ער וויסען, וואָס די חוקרים, די „טבעיים" זאָגען, און בעת מעשה טאַקע פערשטעהן אויך דעם פשט פון א מדרש, פון א מאמר חז"ל. איין זאַך שליסט ניט אויס די אַנדערע; פערקעהרט, זיי ווערען נאָך מעהר בטעמ'ט אינאיינעם.

און ניט נאָר אין דער פאָרם פון זיין שרייבען האָט מענדעלי אויפגעהיט די טראַדיציע פון ריב"ל, ביי וועמען דאָס נייע איז צונויפגעגאָסען, צונויפגעוואקסען געווען מיט דאָס אַלטע; אויך אין זיינע געדאַנקען, אין זיין סאַטירע אפילו, איז ער מעהר יוד, מעהר אינוועניגסטער מענש, מעהר נאָהענט צום פאָלקס־לעבען און פאָלקס־גייסט, ווי אַנדערע משכילים פון זיין דור.

א דאנק זיין נאָהענטקייט צום פּאָלקס-לעבן און צום לעבן בכלל, איז ער איז א סך פּרטים קאָנסערוואַטיווער פון די איבעריגע משכילים, אין אַנ־דערע פּרטים איז ער, א דאַנק דעם זעלביגען לעבנסגעפיהל, ראַדיקאַלער פון זיי.

קאָנסערוואַטיוו איז ער אין פראגען, וואָס האָבען קיין שייכות ניט צו „בין אדם לחברו", אין פראגען, וואָס זענען נוגע, א שטייגער, רעליגיעזע מנהגים: א סימפּאַטישער טיפּ פון א משכיל ביי איהם איז ר פ א ל, פון יענעם מין משכילים-למד־וניקעס, וואָס, „זענען נישט אָבגעזונדערט געוועזן פון איבעריגען עולם נישט אין דער יודישקייט, נישט אין דער הלבשה" 1), יצחק אברהם תּקיף, וועלכער טוט תשובה און ווערט א משכיל פּאַר'ן טויט, בעט אין זיין צואה, אַז אין דער תלמוד־תורה, אויף וועלכער ער לאָזט געלד, זאָל געלערנט ווערען, חוץ יודישקייט און לשון קדש, אויך דאָס לשון פונ'ם לאַנד און וועלטליכע זאַכען (אין א פריהערדיגער אויסגאַבע שטעהט: יודיש, רוסיש, שרייבען און רעכענען —), בכדי צו מאַכען פון די קינדער יודען און מענשען צוגלייך, זיי זאָלען טויגען צו גאָט און צו לייט", און די פיהרער, בעט ער, זאָלען זיין דער ר ב און גוטמאַן דער מ ש כ י ל: „מיט אייך ביידע, זאָגט ער, וועט אין די נייגעמאַכטע שולען זיך פּעראייניגען ת ו ר ה מ י ט ח כ מ ה" 2). שפּעטער א צייט אין דער הקדמה צו „ספר הבהמות" חזר'ט איבער אבראַמאָוויטש, אַז „דת" און „לאומיות" זענען ביי אונז איינס". אין „האבות והבנים" לאַכט ער אויס פון איין זייט די נחום הקמחי'ס, די משכילים־בטלנים, משכילים־שנאָרער, די בעל-לשונ'ס, וואָס געשיכטע איז ביי זיי — „די טעכטער פון לוט" און פּאָעזיע — „סחור סחור וסחור הטחור בחור", פון דער אַנדער זייט אָבער — די משכילים, וואָס ווערען פערבלענדעט פון דער השכלה און פערוואַרפען אינגאַנצען דאָס יודיש־קייט. וועגען די דאָזיגע משכילים־ד י י ט ש ל ע ך זאָגט ער אין „יודעל", אַז דער חלוק צווישען זיי און די פאַנאַטיקער פון אַלטען דור איז די זאַך: „איהר פרומע גלויבט אין אַלטע זאַכען אָהן אונטערשייד, זיי (די דייטשלעך) חאַפּען ווי הייסע לאָקשען נייע רייד. די לייט מיינען, וואָס אַלט איז נאַריש און שלעכט, און איטליכע זאַך, וואָס ניי, איז קלוג און רעכט"

אָבער דער אייגענער אבראַמאָוויטש, וואָס אין דער קריטיק פונ'ם יודישען לעבען און זיינע פערעלטערטע פאָרמען האָט ער ליעב דעם ד ר ך־ה מ מ ו צ ע, — דער אייגענער אבראַמאָוויטש איז ראַדיקאַל, יעדענפאַלס ראַדיקאַלער פון אַנדערע משכילים, וואו עס רעדט זיך וועגען די ס ב ו ת

1) ווינשפינגערל.

2) דאָס קליינע מענשעלע, ז. 8—107, יובילוי־אויסגאַבע 1907.

פון דער יודישער לאגע און דער יודישער, מאטעריעלער און גייסטיגער, אָרימקייט. די סבות פון דער אָרימקייט פערשטעהט אבראמאָוויטש טיעפער א סך, ווי אנדערע משכילים. (פונ׳ם דאָזיגען טיעפערן פערשטעהען נעמט זיך אייגענטליך אויך דער קאָנסערוואטיזם אבראמאָוויטשעס בנוגע צו די אלטע איינגעוואָרצעלטע לעבענס־פאָרמען) זיי, די משכילים, מיינען, אז שולדיג אין אלץ איז די „פינסטערנים״; די ערגסטע פיינד פונ׳ם יודישען פאָלק זענען די „מורדי אור״, די „פלעדערמייז״, ווי נאָר עס וועט א שיין טון אין דער יודישער גאס די זון פון דער השכלה״ — איז א סוף־אנ׳עק צו אלע צרות. אבראמאָוויטש פערשטעהט, אז די פינסטערנים איז ניט די סבה, נאָר אפשר גאָר דאָס רעזולטאט פון אלע צרות; די סבה ליגט אנדערשוואו: „בעטראכט זיך אדרבה אליין, זאָגט דער אשמדי צו ישראליק׳ן, — בעטראכט זיך אליין, אויב דו ביזט ניט ריין משוגע. פאַר דיר שטעהט א פערמאַטערטע, א הונגעריגע קליאטשע, וואָס זי בעדאַרף נויטיג ווי אין לעבען אריין האָבען כאָטש א ביסעל מנוחה, א מעסטיל האָבער, אבינטעל היי, ווילסטו איהם נאָר בעווייזען א הא אין סדור און אלץ אויסדרינגען, ווי גוט, ווי שען עס איז זיך אויסצולערנען עפּיס קונצען״. און אין „ווינשפינגעריל״ זאָגט דער אונבעקאַנטער: „היגע יודען, נעבעך, בעדאַרפען ברויט, נישט קיין ספרים״. און אז מענדעלי׳ן פערדריסט כלומרשט, וואָס ער „צושטערבעט איהם זיין קרעמיל״, זאָגט ער איהם: „חלילה, נישט אייערע דאָזיגע ספרים מיין איך, יענע מיין איך, יענע, וואָס אלץ מיט שטראָף־ווערטער, מיט עצות און א געפּילדער: פע, הבלים, פע, אָבגעלאָזטקייט! גוואלד, בילדונג!״ יענע, די השכלה־ספרים, מיינט ער. און ער ענדיגט: „גענוג, כ׳לעבען, סליחות!״ מ׳דאַרף טאָן עפּיס ממשות׳דיגעס. מען דאַרף, הייסט עס, אויסוואָרצלען די סבות, וואָס שאַפען ד לאגע פון קאבצאנסק און גלופּסק. די סבות, מיינט אבראמאָוויטש, ליגען אין דער אויסוועניגסטער אונגערעכטיגקייט בנוגע צו יודען פון איין זייט, און אין די איינוועניגסטע סאָציאלע אונגערעכטיגקייטען — פון דער אנדער זייט. אויף דער אויסוועניגסטער אונגערעכטיגקייט אין פאַרהאַן אנ׳אָנצוהערעניש אין דער „קליאטשע״, און נאָך קלערער אין דער „טאקסע״: „וואָס העלפט עס, זאָגט פיקהאָלץ, אז זיי האָבען, נעבאך, ניט קיין מזל, אז זיי זענען נעבאך, אונגליקליך און פון כמה שנים שטיקט מען צונויף אלע אינאיינעם אין איין אָרט, ווי די שאָף, אז זיי זעהען פאַר זיך ניט קיין וועלט און קאָנען ניט עטעמען קיין פרייע לופט״. דערפון איז נישט גערדרונגען, אז פיקהאָלץ איז חלילה געשטאַנען אין אָפּאָ-

זיציע צו דער רעגירונג; אדרבה אין דער רעגירונג, וועלכע האָט דאָן, אין די 60־סטע יאָהרען, געמאַכט אַ מינע פון אַ רעפאָרמאַטאָר — אין דער רעגירונג האָבען די משכילים, און מענדעלי בתוכם, געגלויבט; פון קירה האָט מען געוואַרט אויף יודען ישועות ונחמות... און טאַקע דערפאַר האָט מען דעם גאַנצען כעס אויסגעגאָסען אויף דער אינוועניגסטער, דער יודישער „רעגירונג" — אויף די בעל־טובות, די בעל־טאַקסעס, די קהל'ס־לייט, די „כנופיה"...

די העברעאישע ליטעראַטור, די ליטעראַטור פונ'ם מאַטעריעל און גייסטיג העכער שטעהענדיגען בעל־הבת'ישען אינטעליגענט, האָט זיך מעהר אינטערעסירט מיט רעליגיעז־גייסטיגע, ווי מיט סאָציאַלע פּראָבלעמען, זי האָט מלחמה געהאַלטען ניט מיט די גבירים, נאָר מיט די רבנים, מיט די עלטערן־פאַנאַטיקער, זי האָט געפאָדערט פרייהייט פון גייסט; און אויך אין „האבות והבנים, וואו עס זענען פאַרהאַן שוין רעאַליסטישע און סאָציאַלע מאָטיוועך, איז די הויפּט־פּראָבלעם דאָך אַ גייסטיג־משכילישע, דער שטרייט פיהרט זיך צווישען דעם פרומען פאַנאַטישען פאָטער און דעם זוהן, וואָס לייענט טרפה־פסול'ן. אָבער די פ אָ ל ק ס ־ ל י ט ע ר א ט ו ר, די ליטעראַטור אויף יודיש — זי האָט פון אָנהויב אָן זיך אינטערעסירט מעהר מיט דעם גביר, ווי מיט דעם רב, מעהר מיט'ן גבאי, ווי מיט'ן רבי'ן; אין רב האָט זי אין ערגסטען פאַל געזעהן דעם נגיד'ס אַ געוועהר, אין איהר סאַטירע האָט, אַ חוץ עטליכע אויסנאַהמען אַ סאָציאַלען כאַראַקטער. „אין טוניעיאַדאָווקע, זאָגט מענדעלי, איז דאָ אַ ווערטיל: פון וואָס מען זאָל ניט שמועסען, מוז אַרויסקומען אויפ'ן טויט, און פון וואָס מען זאָל נישט ריידען אויף איין אסיפה, מוז מען אויסלאָזען מיט דער טאַקסע פון פלייש". און אויך די פאָלקס־שרייבער, וואָס האָבען טוניעיאַדעווקע געוואָלט אויסבעסערען — פלעגען אויסלאָזען שטענדיג מיט דער טאַקסע. זי איז געווען די „סבה פון אלע סבות"... די ליטעראַטור אין אַנ'איבערגאַנגס־צייט האָט שטענדיג, אַ חוץ אַ גוטען, אַ געליבטען העלד, וואָס זי לויבט אין הימעל אַריין, נאָך אַ העלד אַ בייזען, אַ רשע, וועלכער ליגט ביי איהר צעהן איילען אין דער ערד. די בייזע פאַרשוין פון דער השכלה־ליטעראַטור אין העברעאיש איז געווען — די חומרא, אין יודיש — די טאַקסע. מענדעלי האָט אָבער די טאַקסע פערשטאַנען ברייטער, טיעפער, ווי אַנדערע. אַזוי ווי די טאָרבע איז ביי איהם ניט גלאַט אַ טאָרבע, אַ לעבערדיגער שמוציגער זאַק, מיט וועלכען מען געהט איבער די הייזער, נאָך אַ סימוואָל פון דעם יודישען דלות, פון דעם יודישען לעבען־פון־ווינד, פון די „יודישע פרנסות", אַזוי איז אויך די טאַקסע ביי איהם אַנ'אויסדרוק פון די אינוועניגסטע סאָציאַלע אונגערעכטיגקייטען, וואָס פערביטערן און פערפינסטערן דאָס יודי־

שע לעבען, אַנ׳אויסדרוק פון די קהל׳שע יודישע „פּאַראַנדקעס“, פון דער גאַנצער כנופיה בעל טובות, בעל עצות כלל־פּערזאָרגער, גבירים, שתדלנים, קאָבלעפעל, טעלערלעקער. די אָרימע אין קונסט־בילדער, אָבער רייכע אין געדאַנקען און אין פאַטאָס סאַטירע, וועלכע מענדעלי האָט אַנגעשריבען נאָכ׳ן „קליין מענשעלע“ און וועלכע האָט פאַר אַ מאָטאָ דעם פסוק — „משד עניים מאנקת אביונים עתה אקום“ — די דאָזיגע סאַטירע רופט זיך „די טאַקסע אָדער די באַנדע שטאָדט־בעלי טובות“. דער עיקר איז דאָ ניט דער בעל־טאַקסע (אַ בעל־טאַקסע בעגעגענען מיר אין „פּריזיוו“ דוקא אַ סימפּאַטישען מענשען, וועלכער ליידט אַליין פון די בעל טובות) דער עיקר ווערט אַרויסגעשטעלט צום שאַנד־סלופּ די באַנדע, דער גאַנצער הערשענ־דער קלאַס פון יענער צייט, אָנגעהויבען פון ר׳ איציק וואָלף ספּאָדיק, דעם פרומען צבועק און ר׳ יודעלע שטאָנדהאַפּט, דעם בשכילישען צבועק, און גע־ענדיגט מיט ר׳ אהרן קנעכטבארג דעם קאָבלעפעל, ר׳ מענדיל דעם גזלען, דעם שטאָדט־שייגעץ, דעם בילער, וואָס דינט ביי די בעל טובות און פאַלט אָן, אויף ווענמען מען הייסט איהם, און די דיינים, וואָס זענען אויך, נעבאָך, אין די הענד פון די בעלי טובות, און מוזען זיי אונטערבאַמקען...

די „טאַקסע“ איז אַזוי ווי אַ באַמבע געוועזען אין דער גלופּסקער קהל׳ס־וועלט. אָבער די באָמבע איז אָנגעפילט געווען מיט גאַל, מעהר מיט גאַר־נישט; די גאַל האָט געפּלאַצט און עס האָט קיינעם ניט געשאַדט (דער פּער־פאַסער האָט עס פּאַראויסגעזעהען: דער סוף פון דער סאַטירע איז זעהר אַ פּעסימיסטישער). אַ טומעל איז דאָך געוואָרען — אַ שרעק. דער איינ־דרוק איז געווען אַ גרעסערער, ווי פונ׳ם „קליין מענשעלע“ (הגם ליטעראַ־ריש איז די „טאַקסע“ אָרימער פונ׳ם „קליין מענשעלע“). די באַנדע־לייט, די בעלי־טובות פון גלופּסק האָבען עס אָנגענומען פאַר אַ פּאַמפּליעט, פאַר אַ חוצפּה. פון די „צאן קדשים“ אָבער האָט ניט איינער דאָ צום ערסטען מאָל דערשמעקט דעם ריח פון פּולווער — פון סאָציאַלען קאַמפּף, פון קאַמפּף פאַר׳ן המון געגען די גבירים.

דער המון אַליין ווערט נאָך אין דער „טאַקסע“ ניט אַרויסגעשטעלט פאַר אַ קעמפּפער (אייזיק זאַאיקע איז אַ קרבן פון נאַאיווער, פאַנאַטישער עהרליכקייט, ניט פון קאַמפּף), דער המון איז נאָך דערשלאָגען, אונטער־טעניג, ער בעט זיך רחמים ביי דער כנופיה, ער קאָן מעהר ניט, ווי זיפצען: „אַז אָח און וועה איז אונז“. דערפאַר אָבער איז דער פאָרשטעהער פון דער אינטעליגענץ. ו ו ע ק ע ר, אַ פּראָטעסטאַנט, אַ היציגער קאָפּ און אַנ׳עכטער פאָלקספריינד, ער איז דער ערסטער סאָציאַלער דרשן אין דער יודישער ליטעראַטור: „ניין! שרייבט ער: די גאַל ווערט צוזעצט, מען קאָן זיך שוין ניט מעהר איינהאַלטען! פּערפלוכט זאָל זיין דער, וואָס זעהט אַ

זעלכע עולות און שווייגט! פערפלוכט זאָל זיין דער, וואָס איז אַ טרום (אַ פחדן), וואָס האָט מורא צוזאָגען דעם אמת! פערפלוכט זאָל זיין דער, וואָס פערשטאָפּט די אויערן ניט צו הערען די יללות און די קרעכצען פון די אומגליקליכע, פון בעליידיגטע און נויטבעדערפטיגע, פערפלוכט, פער־שאָלטען אלע, וואָס פערקויפען זייער געוויסען, אלע, וואָס זענען אימשטאַנד צו העלפען מיט אַ וואָרט, מיט דער פּען און שטעהען פון ווייטען, טאָמער וועט זיי חלילה עפּיס דאָס מינדעסטע שאָדען!... וואָס זאָל איך מיך בעד־האַלטען? א. או. וו. איך קאָן ניט שווייגען! איך מוז געהען ארויסזאָגען דעם אמת גאַנץ פריי, זאָל כאָטש די וועלט וויסען!" און ער געהט און האַלט דרשות פאַר'ן פאָלק, אין לעבעדיגע בילדער שילדערט ער די נויט און די אָרימקייט פון דער יודישער מאַסע, אין זעהר העפטיגע, כאָטש זעהר אוג־קלאָרע, אויסדריקען פּראָטעסטירט ער געגען די יודישע בעלי טובות...

שפּעטער, אין אַ יאָהר 12־15 ארום, האָבען אויך אין דער העברעאי־שער ליטעראַטור געגומען קלינגען שטימען פון סאָציאלען פּראָטעסט, דאָס זענען געווען אָבער אַנדערע שטימען. דאָס זענען געווען אָבקלאַנגען פון דער ארומיגער ניט־יודישער וועלט. אין די שירים פון יהל"ל און אויך אין מאמרים פון „האמת" האָט זיך גערעדט ניט וועגען י ו ד י ש ע סאָ־ציאַלע אונגערעכטגקייטען, נאָר וועגען דער סאָציאַלער אונגערעכטיגקייט, דער סאָציאַלער פראַגע בכלל. עס האָט געטראָגען אַנ'אַבסטראַקטען כאַ־ראַקטער. ביי יודען איז נאָך ניט געווען גאָר קיין „פּראָלעטאַריאַט", עס זענען געווען בעלי־מלאכות, קליינע קרעמער, אָרימע לייט און געווען נגידים. ו ו ע ק ע ר האָט גערעדט אין נאָמען פון אָט די בעלי־מלאכות, קליינע קרעמער, אָרימע לייט. מיט זיין מויל האָט גערעדט צו אונז דאָס יודישע לעבען, די יודישע נויט. דערמיט שיידט זיך זיין פּראָטעסט אָב פון די שפּעטערדיגע פּראָטעסטען אין די 70־סטע יאָהרען.

פון דער אַנדער זייט אָבער געהערט ו ו ע ק ע ר צו אַ דור, וואָס האָט נאָך נישט קיין אידעאַל, נישט קיין סאָציאַלען, נישט קיין נאַציאָ־נאַלען. זיינע פאָדערונגען זענען מעהר נעגאַטיווע, ווי פּאָזיטיווע. עס איז געווען דאַמאָלס אַנ'איבערגאַנגס־צייט; אַזוי ווי שטענדיג אין אַ איבע־גאַנגס־צייט, האָט מען געמוזט אַ סך צושטערען איידער מען האָט אָנגע־הויבען בויען. וועקער איז אַזוי ווי זיין נאָמען, מעהר נישט ווי אַ ו ו ע־ק ע ר, ער איז אָבער דער ע ר ר כ ט ע ר וועקער, דער אָנזאָגער פון דער סאָציאַלער דיפערענצירונג, פון דעם סאָציאַלען קאַמפּף, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבען שפּעטער און וועלכער האָט אריינגעבראַכט אין דאָס יודישע לעבען גאָר נייע טענדענצען... די „טאַקסע" — האָט דעריבער אַ ווערדע

נישט נור פאַר דער יודישער ליטעראַטור־געשיכטע, נאָר אויך פאַר דעם היסטאָריקער פון די געזעלשאַפטליכע בעוועגונגען ביי יודען אין דער צוויי־טער העלפט פונ׳ם פאָריגען יאָהר הונדערט.

און אויב די „טאַקסע“ איז דער אָנהויב פונ׳ם ס אָ צ י אַ ל ע ן פּאַ־טאָס אין דער יודישער ליטעראַטור, איז די „קליאַטשע“, וועלכע איז ארויס־געגאַנגען שפּעטער מיט פיער יאָהר (1873) — דער אָנהויב פונ׳ם נ אַ־צ י אָ נ אַ ל ע ן פּאַטאָס. די „קליאַטשע“ האָט מענדעלי ארויסגעגעבען אָנשטאָט אַ צווייטען טייל פון דער ט אַ ק ס ע, און עטליכע קאַפּיטלעך זענען פאַרהאַן טאַקע אין איהר, וואָס דערמאָנען אָן דער „טאַקסע“, — דאָס זענען די קאַפּיטלעך, וואו עס רעדט זיך וועגען די צרות, וואָס די ק ל י אַ ט ש ע, די כנסת ישראל, האָט אויסצושטעהען אין דער היים ביי זיך, פון די היימישע בעלי־טובות; דער עיקר אָבער דאָ איז די לאַגע, וואָס יודען פאַרנעמען אין דער פרעמד, צווישען די אומות, עס ווערען ניט גע־שטעלט פאַרשיעדענע טיילען פונ׳ם יודישען פאָלק איינע אַנטקעגען די אַנדערע (אַזוי ווי אין דער „טאַקסע“), נאָר דאָס פאָלק ג ע נ ו מ ע ן א י ן גאַ נ צ ע ן ווערט אַנטקעגען געשטעלט דער וועלט. מענדעלי גיט אַ טראַט פון דער יודישער מאַסע צום יודישען פאָלק... כמעט אַלץ, וואָס מיר האָבען אין גלות געשאַפען ביז׳ן סוף פונ׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט, אָנהויבענדיג פון דער אַ ג ד ה, — האָט איין העלד: די אומה; די שענע שולמית אפילו איז געוואָרען אין גלות אַ משל אויף דער „אומה הישראלית“. פאַר דער „קליאַטשע“ האָבען מיר דרך־ארץ שוין דערפאַר גופא, וואָס איהר העלד איז ווידער — די נאַציע. די מ אַ ס ע איז געוועזן און געבליבען די שקאַ־פּע, די נ אַ צ י ע אָבער — זי איז אַ מאָל אַ „פרינץ־געוועזן! די שקאַפּע וועקט אונזער רחמנות — און וואָס איז נאָך אַזוי אָרעם און מאַכטלאָז ווי רחמנות? אָבער דער פערשאָלטענער פּ ר י נ ץ, ווען ער הויבט אָן ריידען, מעגען מיר איהם זעהען אין דער געשטאַלט פון אַ ק ל י אַ ט ש ע, — ציגדט זיך אָן אונזער ליעבע. „די קליאַטשע האָט פּלוצלונג אַ זיפץ געטאָן. איהר זיפץ האָט אין הארצען זיך אָבגערופען, ווי אַ דונער. איך בין פּערצי־מערט געוואָרען. פייערדיגע געפיהלען פון רחמנות האָבען ווידער אָנגע־צונדען מיין בלוט, איין זיפץ איהרער האָט אין מיר אָנגעמאַכט אַ גאַנצע איבערקערעניש און מיך ווידער שטאַרק געצויגען צו איהר, ווי אַ מאַגנעט“. ווי אַ מ אַ ג נ ע ט, דאָס איז די שפּראַך פון ליעבע, ניט פון רחמנות. און ווען מיר לייענען מיט קאָפּ דאָס דריטע קאַפּיטעל און פיהלען דעם קאַמפּף, וואָס קומט פאָר אינווייניג אין ישראליקען, צווישען זיין ליעבע און זיין האַס צו דער ק ל י אַ ט ש ע — זיין ליעבע פאַר דעם אָדער פון פּרינץ, וואָס שלאָגט נאָך אין איהר, און זיין האַס פאַר איהר שטומע אונטערטע־

ניגקייט, פאַר איהר פערדישע גערולט, — ווען מיר לייענען עס און הערען, ווי ישראליק גיט איינמאָל אַ געשריי: „אומגליקליכער פרינץ, בירנע קליאַטשע!“ — פיהלען מיר, אַז דאָס איז דער קאַמפף, וואָס קומט פאַר אינווענינ אין דער קליאַטשע גופא, דער קאַמפף צווישען דער פרינצישער נשמה און דעם שקאַפישען גוף, צווישען דעם שענעם „אמאָל“ און מאוסען „היינט“... „אתה עבד ומלך!“ — דו ביזט אַ קנעכט און אַ קעניג! זאָגט אבראַמאָוויטש אין „האָבות והבנים“ וועגען דעם יודישען פאָלק. אין דער „קליאַטשע“ (און אין אַנדערע שפּעטערדיגע ווערק מענדעלי'ס) איז אָבגעשפּיגעלט דער קאַמפף, דער אינווענינסטער קאַמפף, וואָס קומט פאַר אינ'ם יודישען פאָלק צווישען דאָס קנעכטישע און דאָס קעניגליכע.

דער אינוועניגסטער קאַמפף אָבער איז דער אָנהויב פון דער אינוועניגסטער בעפרייאונג. די „קליאַטשע“ איז דעריבער דער אָנהויב פון דער יודישער בעפרייאונגס־אידעע. זי איז דער אָנהויב פון דעם חשבון־הנפש, וועלכען דאָס יודישע פאָלק האָט אָנגעהויבען מאַכען אין סוף פונ'ם 19־טען יאָהרהונדערט. אייניגע קאַפּיטלעך אין דער „קליאַטשע“, די קאַפּיטלעך, וואו עס רעדט זיך וועגען טענות, וואָס עס האָבען צו יודען די אומות העולם, מאַכען דעם איינדרוק, אַזוי ווי זיי וואָלטען געשריבען געוואָרען ניט פאַר יודען; אין דער אמת'ן אָבער איז עס אַ פּאָלעמיק געגען די יודישע אינטעליגענטען אין יענער צייט. געוועזען אינטעליגענטען אַזוינע ביי יודען, וואָס זענען געשטאַנען אייגענטליך אויפ'ן זעלביגען שטאַנדפּונקט, וואָס די גויים; יודען, האָבען זיי געטראַכט, זענען טויגעניכטסען. ליידיגגעהער, אַ אונפּראָדוקטיווער עלעמענט; יודען זענען ווילד, פאַנאַטיש, פערדאָרבען זאָלען זיי זיך אויסבילדען, אָוועקוואַרפען די נארישע מנהגים, די אַלטע טראַדיציעס, זאָלען זיי ווערען לייטען גלייך, זיך נעמען פאַר אַרבייט, פאַר שענע פּרנסות, — וועט מען זיי געבען פּראַוועס; פריהער ניט...

— קיין טאַנץ געהט נישט פאַר'ן עסען! האָט געענטפערט אויף דעם די „קליאַטשע“: וואָס פאַר אַ שייכות, איך בעט אייך, האָט עסען און דאָס נויטיגע בעדערפעניס מיט בילדונג? מיט וואָס פאַר יושר קאָן מען יענעם נישט לאָזען עסען, עטעמען פריי, סיידען ביז ער וועט זיך אויסלערנען עפּיס קונצען? איטליכעס בעשעפעניש, וואָס ווערט געבוירען, איז קודם כל אַ לעבעדיגע זאַך, פאַרזאָרגט פון דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקע נאָר פון זיינטוועגען, בכדי דורך זיי צו בעקומען אַלסדינג, וואָס עס בעדאַרף נויטיג האָבען צום לעבען". א. אז. וו. — „מען זאָגט, איך זאָל מיך לאָזען לערנען. פרעג איך דיך ערשטענס, חכם מיינער, פּ אַ ר וואָס הייסט מען עס דווקא מיר? די „קליאַטשע“ וויל

ניט זיין מעהר קיין „אתה בחרתנו“, קיין אויסנאַהם אין דער וועלט — זי פאָדערט ג ל י י כ ה י י ט. זי פאָדערט דאָס רעכט אויף חסרונות, נישט נאָר אויף מעלות. זי פאָדערט רעכט פאַר שיילאָק'ן, נישט נאָר פאַר „נתן דעם וועיזען“. און זי וויל ר ע כ ט, נישט קיין רחמנות: „איך בין דיר מוחל, זאָגט זי, דיין רחמנות“. איך וויל נישט, אַז דו זאָלסט אַרבייטען מען זאָל מיך נישט אַזוי פּלאָגען, מען זאָל מיר געבען מיין בעדערפעניש צו דערהאַלטען מיין נשמה טאַקע נאָר גלאַט פון רחמנות, ווייל עס איז פּשוט אַ צער בעלי חיים. איך וויל אפילו נישט, דו זאָלסט אויסבעטען פאַר מיר אַלע נויטיגע זאַכען צום לעבען אי מהאי טעמא, וואָס מען האָט און וואָס מען קאָן פון מיר האָבען נוט־צען, דאָס זענען אַלטע מעשיות א. אז. וו. איך וויל גאָר נישט הערען קיין רחמנות, קיין נוטצען, איך בין ווי אַלע אַנדערע אַ לע־בעדיגע בעשעפעניש און האָב ווי זיי אַ פראַווע, דאָס רעכט צו לעבען“...

פאַר אונז זענען די דאָזיגע ווערטער ניט נייע, דאַן אָבער איז עס געווען אַ נייע פּסיכאָלאָגיע, אַ נייע שפּראַך... און דער היסטאָריקער וועט די דאָזיגע שורות בעטראַכטען געוויס ווי דעם מאַניפעסט פון דעם אויפגע־וואַכטען און שטאָלץ־געוואָרענעם נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין. דער באָדען פאַר נאַציאָנאַליזם אינ'ם היינטיגען זין איז אין יענער צייט נאָך ניט פאַר־טיג געווען, די השכלה האָט נאָך ניט אָבגעטון איהר אַרבייט, דער „אַנטי־טעזיס“ איז אין דער אינטעליגענץ נאָך זעהר שטאַרק געווען, און אויך מענדעלי האָט ניט געהאַט נאָך קיין פּראָגראַם קיין נאַציאָנאַלע, ער האָט זיך אַליין נישט אָבגעגעבען נאָך קיין רעכענונג פון זיינע געדאַנקען. און ער האָט ניט שטאַרק געגלויבט אין זייער ווירקונג, און אַזוי ווי די „טאַק־סע“, דער סאָציאַלער פּראָטעסט, ענדיגט זיך מיט אַ קרעכץ און אַ נכנע־דיגען געבעט צו גאָט און דער רעגיערונג, אַזוי ענדיגט זיך אויך מיט אַ קרעכץ און עס שפּירט זיך אַ צובראָכען געמיט אין דער „קליאַטשע“, אינ'ם אויסדרוק פונ'ם נ אַ צ י אָ נ אַ ל ע ן געפיהל.

דאָך איז די „קליאַטשע“ זעהר אַ וויכטיגער גרעניץ־צייכען צווישען דעם ערסטען משכילישען, און דעם צווייטען נאַציאָנאַליסטישען פּעריאָד פון דער קולטורעלער אויפוואַכונג פונ'ם יודישען פאָלק; אַ גרעניץ־סלופּ צווישען דער „קנעכטשאַפט אין פרייהייט“ — און דער פ ר י י ה י י ט אין ק נ ע כ ט ש אַ פ ט...

מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט לענגער אויפ'ן ריין־פּובליציסטישען אינהאלט פון דער „טאָקסע“ און דער „קליאטשע“, ערשטענס, ווייל אין די דאָזיגע ווערק איז די פּובליציסטיש׳ע טענדענץ זעהר קלאָר אויסגעדריקט, און ווידער, ווייל בכלל איז מענדעלי דאָ נאָך מעהר פּובליציסט, ווי בעלעטריסט. א פּובליציסטישער עלעמענט איז פאַרהאַן אין אַלע, אפילו אין די שפּעטערדיגע, ווערק מענדעלי'ס; נאָר דאָרט איז די פּובליציסטיק א זאַך פאַר זיך, זי שטערט ניט דעם קינסטלער צו טון זיין קינסטלערישע ארבייט, און עס טרעפט זיך אמאָל, אז זי גיסט זיך צונויף אין איין גאַנצעס מיט דער בעלעטריסטיק און ווערט א משל מיט א נמשל, און מיר האָבען, ווי שלום עליכם האָט עס ריכטיג אָנגערופען, בילדער מיט צוויי געשטאַלטען, א רעכטע זייט מיט א לינקער זייט, איין איבערצוג מיט אַנ׳אונטערשלאַק; ווייל מען — קאָן מען די אונטערשלאַק פערשטעלען פון זיך, האָט מען א ריין קינסטלערישע זאַך. אין די ערסטע מענדעלי'ס ווערק אָבער, און בעזונדערס אין דער „טאָקסע“ און אין דער „קליאטשע“, וואַרפט זיך די ערסטע זאַך אין די אויגען „דער אונטערשלאַק“, די פּובליציסטיק, זי פּילט אָן די גאַנצע לופט, זי שאַפט דעם גרונד־טאָן פון די ווערק — —

פאַרוואָס איז עס אזוי?

געבוירען איז אבראַמאָוויטש א קינסטלער, א מאָלער פון איינציגע קליינע, אין זיך פערענדיגטע און נישט פערוויקעלטע נאַטור און לעבענס־בילדער, א פּסיכאָלאָג פון סאָציאַלע טיפּען, פון מענשליכע „אָנשטעלען“, פון מענשליכער פערדאָרבענהייט, וואָס ווען ער שילדערט זי, איז ער שטאַרק און טיעף, און פון מענשליכער איידעלקייט, וועלכע איז שטענדיג ביי איהם זיסליך, סענטימענטאַל; געבוירען, זאָג איך, איז מענדעלי א קינסטלער, און אויך בלייבען אין דער ליטעראַטור וועט ער ניט אַלס לעהרער, נאָר אַלס שפּראַך־מייסטער, נישט אַלס סאָציאַלער דענקער, נאָר אַלס סאָציאַלער פּסיכאָלאָג, נישט אַלס מוסר־זאָגער, נאָר אַלס קינסטלערישער עטנאָגראַף און קינסטלערישער היסטאָריקער; נאָר די צייט, ווען ער איז אריינגעטראָטען אין דער יודישער ליטעראַטור, די צייט איז געווען אזאַ, אז מען האָט נישט געטאָרט נאָכגעבען דעם יצר־הרע פון קונסט, מען האָט זיך ניט געקאָנט פערגינען דעם נחת צו שאַפען צוליעב שאַפען. דאָס איז געווען א צייט, ווען דער, וואָס איז געבוירען געוואָרען צו פרעגען, אזוי ווי א קינד, אזוי ווי א קינסטלער, האָט געמוזט ווערען א געבער פון ענטפערן, אזוי ווי א זקן, א בעל־יועץ; דער ליריקער איז א דרשן; דער עפּיקער — א משלים־זאָגער; דער הומאָריסט — א סאַטיריקער; דאָס איז געווען א צייט, קורץ, ווען פון פּענעס מאַכט מען פּיילען, און יבנה־לייט, יושב־אהלניקעס, „גור־טען אָן די לענדען“ צו געהען אין דער מלחמה...

„איך טו דאס, זאגט ו ו ע ק ע ר , איך טו דאס, וואס אונזערע על־טערן האבען געטאן אמאל בשעת חורבן דארטען אויף די טייכען בבל׳ס. אויף די ווערבעס דארטען האבען די משוררים אויפגעהאנגען זייערע פידלען, זיי האבען מעהר נישט געוואלט זינגען, שפילען, נאר קלאגען, יאמערן און טרויערן... געגוג זינגען, גדליה! געגוג שרייבען שירים, מליצות. בשעת אונזער פאלק, אונזער ארעם פאלק ליידעט אויף דעם טייך גנילאפיאטאוועקע, צערייס איך די סטרונעס פון דער יודישער פידעל. י ו ד ע ן ז ע נ ע ן נ י ט ג ע ב ו י ר ע ן ג ע ו ו א ר ע ן צ ו ז י נ ג ע ן , צ ו ש פ י ל ע ן . . . מ ע ן מ ו ז ה א ב ע ן א י ן ז י נ ע ן ע ר נ ס ט ע ר ע ז א כ ע ן . . . ״ און מענדעלי נעמט זיך פאר „ערנ־סטערע זאכען״. ער צעררייסט די סטרונעס פון זיין פידעל און נעמט דאס טייטעל אין האנד. ער פערלאזט י ב נ ה , דאס שטילע געצעלט פון שטילען שאפען און געהט ארוים אויפ׳ן שלאכט־פעלד.

אבער דער וואס איז געבוירען צו זיין יוחנן בן זכאי קאן ניט בלייבען קיין יוחנן מגוש חלב. סטרונעס, בעזונדערס די, וואס גליינגען אין הארצען, קאנען פלאצען אליין; צעררייסען זיי איז שווער... און ווען מענדעלי פלעגט פון די סטרונעס נעמען פלעכטען א נעץ, כדי זיי זאלען „נוטצען״ צו עפים, פלעגט ניט איינמאל זיך דערהערען פלוצלונג א קלאנג אין דער שטילקייט, דאס איז געווען די בענקשאפט נאכ׳ן פיעדעל, און ניט איינמאל פלעגט מענעדלי אליין זיך ניט איינהאלטען מעהר, און פלעכטענדיג די נעץ, פלעגען די בענקענדיגע פינגער שטילערהייט ציהען קלאנגען פון די סטרונעס... דער קינסטלער פלעגט זיך ארייגמישען דעם פובליציסט אין די רייד... און אויך די נאטור־שילדערונגען, וואס זענען פארהאן לרוב אין די ערסטע, אזוי ווי אין די לעצטע ווערק מענדעלי׳ס, און וואס אפט האבען זיי צום עצם ווערק, צום ספור המעשה, גאר א קנאפע שייכות — אויך די נאטור־שילדע־רונגען זענען מעהר ניט, ווי א ציגז, וואס מענדעלי דער פובליציסט און מוסר־זאגער פלעגט צאהלען שטילערהייט מענדעלי׳ן דעם קינסטלער, ער זאל רוהיג זיין און ניט ציהען פונ׳ם שלאכט־פעלד צוריק אהיים, אין דאס שטילע געצעלט פונ׳ם שטילען שאפען. די פארשוינען, די מענשען, וואס מענדעלי, פאהרענדיג אויפ׳ן וועגעלע מיט ספרים, בעגעגענט אויפ׳ן וועג — זיי דארף דער פובליציסט פאר ז י ך , זיי דארף ער אין מויל ארייגלעגען זיינע משלים, זיינע שטעכווערטלעך, זיין מוסר; די „נאטור״ אבער — זי גיט ער אב במתנה מענדעלי׳ן דעם קינסטלער, ער מעג זיך קוויקען מיט איהר, וויפיעל זיין הארץ געלוסט. און מענדעלי דער קינסטלער לאזט זיך ניט בעטען, טרעפט זיך איהם א שטיקעלע נאטור, א וועלדעלע, איין בוימעלע אפילו, — צעשפיעלט ער זיך אויף אלע כלים, איצט איז זיין וועלט, און ער

לאָזט שוין די פּען ניט אַרויס פון זיין האַנד, וואו ער וועט ניט אויסמאָלען דאָס לעצטע שטריכעלע, דאָס לעצטע פּינטעלע. איך וואָלט אַ סך זייטלעך געדאַרפט פאַרשרייבן ווען איך וואָלט ברענגען, ביישפּיעלען פון מענדעלי'ס מאָלען די נאַטור; איך וויל ברענגען נאָך עטליכע שורות, וואו עס איז הומאָריסטיש אָבגעשילדערט, ווי אַזוי דער, יור, דער ב ע ל - ת כ ל י ת, וואָס זיצט אין מענדעלי'ן, שטראָפט דעם קינסטלער, וואָס אין איהם: „אונטערוועגס איינמאָל שבעה עשר בתמוז, גאַנץ פריה, זיץ איך מיר אויף דער קעלניע פון מיין ביידעל אין טלית און תפילין, מיט דער בייטש אין דער האַנד, גאַנץ יודישליך. די אויגען זענען מיר צוגעמאַכט, בכדי נישט אַנצוקוקען ביי'ם דאַווענען די ליכטיגע וועלט, מעשה־שטן אָבער איז זי, די נאַטור, ווי הייסט מען עס, געווען וואונדער־שען, גאַר אַ בילד, און עס האָט מיך געצויגען עפּיס, ווי אַ כשוף, אַ קוק צו טון. איך האָב אַ היבשע צייט זיך געראַנגעלט מיט מיר אַליין. דער יצר־טוב זאָגט: פּע! מען טאָר נישט. דער יצר־הרע אַנקעגען טאָרעט: נישקשה, האָב הנאה, נאַרעלע! און עפענט מיר דערביי טאַקע אויף מיין אויג, עס טוט מיר אַ שיין, גאָר ווי אויף צו להכעיס, עפּיס אַ בילד־שענע פּאַנאָראַמע; פעלדער געשפּרענגעלט מיט בליהענדע רעטשקע וויים ווי שניי, נעבען געלב־גילדענע ראַצאָמאָרענע פּאַסען פון ווייץ און מאַט־גרינליכע, הויכגעוואַקסענע קוקורוזעס; אַ שענער גרינער טאָל, בעדעקט פון ביידע זייטען מיט וועלדלעך, ניסבוימער, אונטען פלייצט אַ טייכעל, ריין, קלאָר, ווי אַ קריסטאַל, אין וועלכען עס טוקען זיך די שטראַהלען פון דער זון און בעלייגען עס מיט פינקעלדיגע, גילדענע פליטערלעך. די שאָף און די קיה אויף דער פּאַשע דאָרט זעהען פון דערווייטענס אויס ווי טונקעלע, רויטע געפלעקטע פּינטעלעך... פּע, פּע! מוסר'ט דער יצר־טוב א. אז. וו.“. און דער יצר־הרע אַליין, דער קינסטלער, וואָס אין מענדעליי'ן, פיהלט, אז ער האָט זיך שוין צופיעל נאָכגעגעבען, און בע־פרידיגט דעם יצר־טוב, דעם מוסר־זאָגער, דעם בעל־בכי דערמיט, וואָס ער „וואַרפט איהם אונטער“ אַ מאָל אַ שטיקעל „נאַטור“: אין דער „קליאַטשע“ אין איין אָרט שענקט ער איהם אַזאַ טייערען געשענק ווי דעם „סאָלאָוויי־טשיקעל“. „שפּיל, זאָגט ער, סאָלאָווייטשיקעל, שפּיל. איך וויל אַ ביסעל וויינען!“. דער סאָלאָווייטשיקעל שפּיעלט און אונטער זיין אומעטיגען, זיסען אַקאָמפּאַנימענט בעטראַכט מענדעלי דערוויול די יודישע „פּאַראַנד־קעס“...

אַ חוץ די נאַטור־שילדערונגען איז מענדעלי (שוין אין די ערסטע ווערק זיינע) אַ מייסטער, ווען עס בעגעגענען זיך איהם פאַרשוינען, וואָס געהערן צום פאָלק, צום פּראָסטען עולם, פאַרשוינען, וואָס האָבען קיין שייכות ניט צום קהל און קהלשע ענינים, אַזוי ווי, אַ שטייגער, אין „פישקע דער

קרומער", חיים־חנא חייה־טריינעס, אַ פּאַנטעפּעל־העלד, און חייה־טריינע אַליין, אַ יודענע אַ קאַזאַק, פון די מיני יודענעס, וואָס מענדעלי האָט ליעב צו שילדערן, ווען ער רעדט וועגן יודינעס, נישט וועגן פּרויען (פּרויען גיבען זיך מענדעלי'ן ווייניגער איין, איידער יודינעס).

אַ רייגער קינסטלער אין די ערשטע ווערק זיינע איז מענדעלי אויך דאַן, ווען ער רוקט זיך אָב אויף אַ ווײַלע פון דער יודישער גאַס, פון קאַב־צאַנסק, פון דער „יודישער טאַרבע"; דאַן דערפיהלט ער זיך פּטור פון מצוות, פון מוסר, פון שטעכווערטלעך; דער קינסטלער וואַרפט פון זיך אַראָב פון זיך דעם ראָק, וואָס דער „יהודי היהודים", דער מוסר־זאָגער האָט אויף איהם אַרויפגעלעגט, ער דערפיהלט זיך פריי און מיט אַ ברען כאַפּט ער זיך צום פּענזיל און מאָלט, און מאָלט, און מאָלט. זיין אויג טרינקט די פאַרבען פון לעבען. אַזוי ווי אַ וואַנדערער טרינקט פון אַ קוואַל. וואָס האָט זיך איהם ענטפּלעקט אין דער וויסטעניש... וואָס איהם זאָל ניט קומען אין דער האַנד, וועט ער אויסמאָלען, אָבצאַצקען: אַ דאָרפישע קרעטשמע — איז אַ דאָרפישע קרעטשמע, דעם אַרענדאַר'ס ציג — איז דעם אַרענדאַר'ס ציג, אַ רויטער קאַלנער מיט מעסענע קנעפּ — איז אַ רויטער קאַלנער מיט מעסענע קנעפּ. („פישקע דער קרומער").

אָבער ווי נאָר ער פאָרט צוריק אריין אין קאַבצאַנסק, אין דער יודישער גאַס אריין, אַזוי ווערט זיין וועגעלע גלייך אַ בימה, און ווער עס געהט נאָהנט צו איהם צו הויבט אָן דרשענען...

אַ גליק, וואָס יצחק אברהם תקיף, דאָס קליינע מענשעלע, האָט געהאַט אַן אָרימע מאַמע און קינדווייז האָט ער זיך אויסגעוואַלגערט אין כל־ערליי אָרימע הייזער, געהאַט צו טון מיט איינפאַכע מענשען פון פאָלק, מיט עזריאל דעם מלמד. לייזער דעם שניידער. מיט אַ חזן אַן אָרומ־פאָהרער; אַ דאַנק דעם האָבען מיר אפילו אין אַזאַ ליטעראַריש שוואַכער זאַך, ווי „דאָס קליינע מענשעלע" אַ גאַנצע שורה געשטאַלטען און בילדער, וואָס פערשאַפען אונז אמת'ן פערגעניגען. דאָס פאָלקס־לעבען, אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צום כאַראַקטער, צו דער שפּראַך, צום בענעהמען זיך פון פאָלק — דאָס קאָן מענדעלי ניט שילדערן אַנדערש, ווי קינסטלעריש. די פאָלקסגעשטאַלטען זענען שען אפילו אין אַזוינע ניט גאַנץ קינסטלערישע ווערק, ווי „האבות והבנים", די „טאַקסע" און אַנדערע. דערמאָנט זיך אויף לאה'ן אפרים'ס ווייב, די פּראָסטע יודענע און אַנדערע פאָלקסמענשען אין „האבות והבנים", ווי, אַ שטייגער, דער שמש, די קינדער, וואָס רייצען זיך מיט איהם, חנה די טוקערין... אָדער בתיה און טויבע־לאה אין דער „טאַק־סע", ישראליק'ס מאַמע אין דער „קליאַטשע"... „פישקע דער קרומער" איז קינסטלערישער, ווי „דאָס קליינע מענשעלי", ניט נאָר ווייל עס איז

געשריבען ניט מיט אזא אָפענער פובליציסטישער טענדענץ, ווי דאָס לעצטע, נאָר אויך, ווייל די סביבה, אין וועלכער מענדעלי פיהרט אונז אריין דאָ, איז נאָהענט זעהר צום פאָלק און צו דער נאַטור — צו די צוויי טיעפסטע קוואַלען פון מענדעלי׳ס שאַפען.

„פישקע דער קרומער" איז אין דעם ערשטען פעריאָד פון מענדעלי׳ס ליטעראַרישער ארבייט (איך רעכען דאָס דאָזיגע פעריאָד ביז „מסעות בנימין השלישי" 1878) דאָס רייכסטע פון די בעלעטריסטישע ווערק, אַזוי ווי די „קליאַטשע" איז דאָס שענסטע פובליציסטישע זאַך *).

פּרובט מען מאַכען אַ סך־הכל פונ׳ם ערסטען פעריאָד פון מענדעלי׳ס ארבייט, אַזוי מוז מען זאָגען, אַז די קונסט מענדעלי׳ס אינ׳ם דאָזיגען פעריאָד איז פריי און גאַנץ נאָר דאַן, ווען זי שטעהט אויף אַ נייטראַלען באָדען, אויף אַ באָדען, וואָס האָט קיין שייכות ניט צום קהל און קהלשע געשעפטען; דאָס איז דאַן, ווען זי האָט צוטאָן אָדער מיט דער נאַטור און דער פאָלקס־שפּראַך (וועלכע איז פאַר מענדעלי׳ן, אגב, אויך אַ שטיק נאַטור, וואָרום, הגם מען קען זי בעפּוצען, מוז זי דאָך אין גרונד גענומען בלייבען, ווי זי איז) אָדער מיט דעם איינפאַכען מענשען פון פאָלק, אָדער מיט דער פאָלקספּסיכאָלאָגיע, גענומען אַלס גאַנצעס. פּרובט אָבער מענדעלי אויסטיילען פון פאָלק, פון דער פאָלקסמאַטעריע צו איינציגע פּסול׳ע שעטנז־פּעדים אָדער ער פערנעמט זיך מיט קהלסלייט — אַזוי מישט זיך גלייך אַריין די גוזמא, די קאַריקאַטור, די טענדענץ...

אונז איז שווער, אונמעגליך כמעט פאָרצושטעלען זיך אַבראַמאָוויטשען אַנדערש, ווי ער איז; אָהן זיינע שוואַכקייטען קאָנען מיר איהם נאָך ווייניגער אפשר פאָרשטעלען זיך, ווי אָהן זיינע מעלות; די מאַסקע מענדעלי׳ס איז אין אַבראַמאָוויטשעס געזיכט אַזוי איינגעוואַקסען, אַז מיר קאָנען ניט וויסען, וואָס וואָלט אַבראַמאָוויטש געווען, ווען ער וואָלט געבוירען ווערען אין אַנ׳אַנדער צייט, אין אַנ׳אַנדער סביבה, ביי אַנ׳אַנדער

---

*) צום דאָזיגען פעריאָד געהערט נאָך אַ חוץ אַ פּאָר העברעאישע מאמרים און קליינע יודישע ערצעהלונגען, וועלכע איך האָב ניט דערמאָנט — די איבער־זעצונגען אין חרוזים פון „פרק שירה" (1875), פון שבת׳דיגע זמירות (זמירות ישראל) און פון תהלים און „יודעל", אַ ספור המעשה אין שירים. די אָפּטמאָל שענע געדאַנקען און חקירות. וואָס בעגעגענען זיך דאָ, קלינגען אונז פרעמד, מיר האָבען זיך אָבגעוועהנט פון אזא אַרט שרייבען, איבער דער שפּראַך אבער איז מענדעלי אויך דאָ אַ אויבערהאַר, און דער ליבהאָבער פון יודיש וועט דאָ ניט ווייניג נוצליכעס געפינען.

פאָלק. אפשר וואָלט צו זיין קינסטלער־בלוט ניט צוגעמישט זיין קיין איין טראָפּען פּובליציסטען־טינט; אפשר וואָלט ער דאָס, וואָס ער איז „ניט אויסען", מיט אַנ'אמת טאקע ניט אויסען געווען און וואָלט נאָר מאָלען בילדער און מאכען לעבעדיג פּייזאזשען, — מיר קאָנען עס ניט וויסען און צו וואָס אייגענטליך טויג עס אונז צו וויסען? מענדעלי איז אונז ליעב, אזוי ווי ער איז. און אזוי ווי ער איז — איז אין זיין קלאָרען איידעלען קינסטלערישען בלוט אריינגעקאַפּעט טראָפּענס גאַל, זיינע ווערטלעך זענען צונויפגעמישט מיט שטעכווערטלעך, זיין הומאָר — מיט סאַטירע.

אפילו די ווערק פונ'ם צווייטען פּעריאָד, די ווערק, וואָס ווערען וואָס א מאָל ריינער אינ'ם ליטעראַרישען און קינסטלערישען זין, — אפילו זיי זענען ניט פריי פון מוסר, פון משלים, פון בעהאַלטענע כונות. אין א בריעף זיינעם שרייבט מענדעלי: „איך האָב ליעב אז א חוץ דעם שענעם פּנימעל, זאָל אין א קאַרטינקע אויך זיין לעבען, שכל און געדאַנק, ווי אין א לעבעדיגען מענשען. א קאַרטינקע בעדאַרף א חוץ שענע מליצה אויך מ י ך לאָ ז ע ן ע פּ י ס ה ע ר ע ן" *). דאָך ערלויבט זיך שוין מענדעלי אינ'ם צווייטען פּעריאָד צו מאָלען סתם שענע פּנימ'לעך. ער מיהט זיך יעדענפאלס, אז דער געדאַנק, וועלכען ער וויל אונז לאָזען הערען, זאָל האַר־מאָנירען מיט'ן „שען פּנימ'ל", זאָל עס חלילה נישט פערוואָלקענען.

א שריט צום צווייטען, פיינערען אינ'ם קינסטלערישען זין, טייל פון זיין שאַפען האָט מענדעלי געמאכט, מיט זיין וואונדערליכען „מסעות בנימין השלישי" (1878). דאָ איז שוין וועניגער זייטיגע זאכען און מעהר קינסטלערישע רוהיגקייט, מעהר אויסגעהאַלטענקייט ווי אין די פריהערדיגע ווערק. דער גאַנצער טאָן איז שוין דאָ מעהר א הומאָריסטישער, ווי א סאַטירישער. דער סאַטיריקער מאכט א ווענען פון דאָס אונווירדיגע און קליינליכע, זיין „הייליגער חוב" איז דערפון אָבצולאַכען; דער הומאָריסט מאכט קיין ווענען נישט דערפון, ער איז העכער פון דעם און ער האָט קיין „חובות" ניט אויף זיך, ער האָט אָבער א רעכט — צו שמייכלען, שמייכעלט ער... וועגען זיך אליין זאָגט מענדעלי: „און אז איך פערציה די ליפּען, דאכט זיך, עס שוועבט אויף זיי א מ י ל ד שטעכעדיג שמייכעל" *). אין א פריהערדיגע אויסגאַבע שטעהט: א ש ט ע כ ע ד י ג געלעכ־טערעל". און ביידע נוסחאות זענען ריכטיגע. פריהער איז מענדעלי'ס שמייכעל געווען שטעכעדיג; עס איז געווען סאַטיריש; דערנאָך איז עס

---

* זעה די אויבען ציטירטע הקדמה צו „סטעמפּעניו".

*) הקדמה צו קליינמענשעלע. יובליי־אויסגאַבע 1907.

געוואָרען מ י ל ד ־ שטעכעדיג; צו דער סאַטירע איז צוגעקומען דער הומאָר. די סאַטירע און דער הומאָר זענען צוויי עלעמענטען אין מענדעלי׳ס שאַפען, אַזוי ווי די פּובליציסטיק און די בעלעטריסטיק. די ביידע עלעמענטען, דער סאַטיריש־פּובליציסטישער און הומאָריסטיש־קינסטלערישער, האָבען זיך געראַנגעלט שוין אין די ערסטע ווערק מענדעלי׳ס: אין „מסעות בנימין השלישי׳ האָט צום ערשטען מאָל דער קינסטלערישער הומאָר די אויבערהאַנד בעקומען איבער דער מעהר פּובליציסטישער סאַטירע. וועגען דער טאַקסע אפילו רעדט זיך שוין דאָ ניט אַזוי בייז, ווי פריהער. אַ כונה, אמת, האָט מענדעלי אויך דאָ געהאַט, ער איז אויסען געווען אָבצושפּאָטען פון דער טונעיאַדאָווקער בטלנות און לײדיגגעהעריי, פון דער יודישער וועלט־פרעמדקייט, פון דער ספּעציפיש יודישער קליינשטעדטעלדיגקייט, וועלכע האַלט זיך פאַר אַ „אתה בחרתנו“ און איז זיכער, אַז הינטער טונעיאַדאָווקע לאָזט זיך אַראָב דער הימעל אויף דער ערד. נאָר וואָס פאַר אַ כוונות דער פערפאַסער האָט ניט געהאַט, — אונז פערשאַפט עס ריין עסטעטישעס פערגעניגען.

שרייבענדיג דאָס דאָזיגע ווערק, האָט מענדעלי געהאַט פאַר זיך אַ גרויסען מוסטער, דאָס אונשטערבליכע פון סערוואַנטעס; אונשטערבליכע ווערען ניט געשריבען צוויי מאָל, און עס איז איבעריג צו זאָגען, אַז קיינער וועט נישט פערגלייכען דאָס שענע „מסעות בנימין השלישי“, וואו דער עיקר איז דער יודישער, אויב מען קאָן זאָגען אַזוי, „ענטאָגראַפישער“ הומאָר — מיט דעם „דאָן קיכאָט“, וואו עס איז פאַרהאַן אַ אייביגער אַלמענשליכער אינהאַלט. וויכטיג איז אָבער די זעלבסטשטענדיגקייט מיט וועלכער מענדעלי האָט פ ע ר י ו ד י ש ט דעם דאָן קיכאָט. ער האָט פעריודישט דעם אינהאַלט, נישט נאָר די פאָרם. אַ דאָן קיכאָט, אַזוי ווי מיר פערשטעהען איהם ביי סערוואַנטעס, קאָן אין טונעיאַדאָווקע נישט אויסוואַקסען. דאָן קיכאָט האָט קינדישע פאַנטאַזיעס און קינדערשע עקשנות, ער האָט אָבער אַ מ ע נ ל י כ ע ן ווילען, ער איז טאַטקרעפטיג; בנימין איז פונקט אַזאַ יודענע, ווי דער חבר זיינער, סנדרל. דאָן קיכאָט האָט פאַר קיינעם קיין מורא ניט; בנימין שרעקט זיך פאַר אַ הונד, און אַז ער דערזעהט אַ גוי אין וואַלד, פאַלט ער אין חלשות, ער מיינט, ס׳איז אַ גזלן. דאָן קיכאָט שטעהט געגען דער וועלט, אַזוי ווי די תמימות געגען דער פאַלשקייט, אַזוי ווי דער עקסטאַז געגען דער ניכטערקייט. ווי שטעהט בנימין אַנקעגען דער וועלט? פשוט, ווי אַ נאַר געגען קלוגע, ווי אַ בטלן געגען מענשען, וואָס זענען געניטער פון איהם און קאָנען איהם אַרייננאַרען אין זאַק. פון אַנדערע טונעיאַדאָווקער שיידט ער זיך אָב נאָר דערמיט, וואָס ער האָט אַביסעל מעהר פאַנטאַזיע פון זיי און וואָס ער האָט זיך אָנגעלייענט מעשיות

פון אלדד הדני, אלקסנדר מוקדון און די רויטע יודעלעך, א חוץ דעם איז ער א טונעיאדאָווקער אזוי ווי אלע טונעיאדאָווקער. אזוי ווי שטענדיג ביי מענדעלי׳ן, קומט אויך דאָ דער פּרט צו געבען אַנצוהערעניש אויפ׳ן כלל.

„מסעות בנימין השלישי״ געהערט יעדענפאלס צו די זעלטענע ביי מענדעלי׳ן ווערק, וואָס זענען „מעור אחד״, פון איין שטיק. מען האָט שוין ניט איינמאָל אָנגעוויזען אויף דעם, וואָס מענדעלי׳ס ווערק, בעזונדערס די גרעסערע, זענען ס׳רוב א מעשה איבער א מעשה און א מעשה אין א מעשה; מען קאָן זיי זעהר גרינג צוטיילען, און יעדע מעשה, יעדעס בילד וועט זיין פאַר זיך א זאַך; אינאיינעם זענען זיי בעהעפט, צונויפגעקלעפּט מיט קונצען. מען דאַרף עס דאָך מענדעלי׳ן נישט אויפוואַרפען. אזוי ווי יעדען אייגענאַרטיגען שרייבער, דאַרף מען אויך איהם מעסטען מ י ט ז י י ן א י י ג ע נ ע ר מ אָ ס. ער האָט זיך ניט אָנגענומען געבען אונז מעשיות, וואָס יעדע פון זיי זאָלען האָבען אַנ׳הויב, א מיטען און א סוף, וואָס יעדע פון זיי זאָל זיין מיט א בעזונדער פאבולע, אויף א בעזונדער טעמע. מענדעלי׳ס מעשיות האָבען אלע איין טעמע: ד אָ ס י ו ד י ש ע ל ע ב ע ן. יודעל, דער קראַנקער יודעל, דאָס קראַנקע יודישע פאָלק. איז ניט נאָר דער העלד פון דער פּאָעמע אין חרוזים, וואָס טראָגט דעם נאָמען: ער איז דער העלד פון אלע מענדעלי׳ס ווערק. די כל׳ערליי יודען און יודענעס און „קליינע יודעלעך״, וואָס מיר בעגעגענען ביי מענדעלי׳ן, זענען פּעדים, איינגעוועבט אין דער מאַטעריע, וואָס טראָגט דעם נאָמען יוד; מענדעלי מיינט נישט די פּעדים, ער מיינט די מ אַ ט ע ר י ע. דערצעהט ער אונז פון א ר׳ יעקב, איז ער מוסיף, אז ס׳איז „פון די מ י נ י ר׳ י ע ק ב ׳ ס, וואָס זענען דאָ אצינד, און וואָס וועלען זיין אויך שפּעטער אין אלע יודישע ערטער, כל זמן פון די קינדער ישראל וועט נאָך בלייבען א זכר און אין זיי וועט שלאָגען נאָך אַנ׳אַדער״ (די אלטע מעשה). ער דערצעהלט אונז ניט פון ר׳ יעקב׳ן, נאָר פון ד ע ם מ י ן ר׳ י ע ק ב ׳ ס.

דאָס הייסט אָבער ניט, אז ער האָט קיין אויג נישט פאַר דאָס אינ־דיווידועלע. ניין, צוזאַמען מיט די פאַרשוינען, פון וועמעס מויל עס רעדט מענדעלי אליין, האָבען מיר אין זיינע ווערק צעהנדליגער נעמען, וואָס יע־דערער פון זיי, אז מען זאָל איהם אָנרופען, וועט ער אויפוועקען אין אונזער זכרון סמנים, בולט׳ע, פּלאַסטישע סמנים, נאָך וועלכע מיר קאָנען איהם דערקענען און אָבשיידען פון אלע אַנדערע; אפילו אין דער „טאַקסע״, וואָס איז געשריבען מיט א טענדענץ און אין וועלכער עס פיגורירען גבירים, קהל׳ס־לייט, וואָס מענדעלי זעהט אין זיי נאָר דאָס גבירישע, דאָס קהל׳ישע

— אפילו אין דער „טאקסע“ איז ר׳ איציק וואָלף ספּאַדיק נישט דער איינגענער, וואָס ר׳ שמעיה תם, און ר׳ יוסף מהיכי תיתי וועט איהר נישט פערבייטען אויף ר׳ יודעלע שטאַנדהאַפט, און ווער רעדט אַזוינע ווערק, ווי „פישקע“, „דער פּריזיוו“, „דאָס ווינשפינגערל“, „די ישיבה של מעלה“, „שלמה ר׳ חיים׳ס“ — דאָ האָט איהר אַ גאַנצע עדה טיפּען און געשטאַלטען: פערשיעדענע גבירים, פערשיעדענע בעל־מלאכות, סרסורים, שדכנים, קרע־מער, מלמדים, קהל׳ס־לייט, משכילים, פערשיעדענע סאָרטען י ו ד י נ ע ס אפילו. אין איין „ווינשפינגערל“ האָט זיך מענדעלי פערגונען געבען אונז אַ גאַנצע גאַלעריע מיט יודינעס, אַ מין ווייבערשע שול, און יעדע יודינע איז אַ יודינע אויף איהר שטייגער: טריינע־סאָסיע איז טריינע סאָסיע, מלכה־טויבע — מלכה־טויבע, רענטיל איז פּאַר זיך אַ בעל־הבית׳טע, און דער ליעבער מומע־רייזע׳ן דער בעל־אכסניה׳טע, וועט קיינער ניט צונויפ־מישען מיט דער מומע ש י י נ צ ע ן, וועלכע נעהמט אויך צו געסט, נאָר אנדערע... זאָל אַ מאַלער די אַלע געשטאַלטען פּרובען איליסטרירען, וועט ער פאַר יעדע פון זיי געברויכען אנדערע שטריכען, עס וועט זיין אַן׳אַלבום אַ גאַנצער. ניין, מענדעלי איז אַ מייסטער אויף דאָס אינדיווידועלע; אַלא וואָס דען? ער וויל, אַז יעדע זאַך, וואָס ער שאַפט, זאָל לעבען אַ ד אָ פּ ע ל ט - ל ע ב ע ן: דאָס אייגענע, אינדיווידועלע לעבען, און דאָס לעבען פונ׳ם מין, צו וועלכען ס׳געהערט. דער געוועהנליכער קינסטלער זעהט דאָס אַלגעמיינע ד ו ר ך דאָס אינדיווידועלע, מענדעלי זעהט ביידע זאַכען מיט אַ מאָל: ער איז אַ מין דאָפּעלט־זעהער.

דאָך, ווען זיינע פּאַרשוינען וואָלטען געווען פּ ע ר ז ע נ ל י כ ק י י־ט ע ן, וואָלט ער זיך בענוגענען, קאָן זיין, מיט דאָס פּ ע ר ז ע נ ל י כ ע, וואָס אין זיי; איצט אָבער, אַז ער האָט צוטאָן מיט אַ ק ו פּ ע מ י ל ב ע ן („גל של נמלים“), מוז ער אין זינען האָבען, ניט יעדע מילב בעזונדער, נאָר די גאַנצע קופּע, די גאַנצע עדה. אַ גליקליכער אינסטינקט זאָגט איהם אונ־טער, אַז די גרויסע ווערדע וועלען די ווערק זיינע האָבען ערשט דאַן, ווען זייער טעמע וועט זיין ניט איינציגע איינוואוינער פון קאַבצאַנסק, נאָר קאַבצאַנסק אינגאַנצען. דער איינציגער קאַבצאַנסקער איינוואוינער איז שטאָף פאַר אַ הומאָריסטישע סקיצע; גאַנץ קאַבצאַנסק, קהל — דאָס איז אַ גרויסאַרטיגע פּאָעמע!

און נאָך אַ זאַך!

ווען מענדעלי וואָלט קאָנען זיך בענוגענען מיט שילדערן דאָס אינ־ווענינגסטע לעבען, וואָלט ער אויך אין אַלטען דור אין קאַבצאַנסק געפונען, אַ חוץ „מילבען“, — פּערזענליכקייטען, וואָס יעדע פון זיי איז אַ וועלט, אין וועלכער עס לוינט אריינצוקוקען (האָט דאָך פּרץ שפּעטער ענטפּלעקט

אַזוינע וועלטען); אין מענדעלי'ן אָבער לעבט תאוה צו פּלאַסטיק, צו אויסערע פאָרמען, און אויסערליך האָט זיך אין יענער צייט דער יוד, דער טיפּסטער אפילו, נאָך ווייניג וואָס אָבגעשיידט פון דער ארומיגער סביבה: „צי איז פאַרהאַן, פרעגט מענדעלי, נאָך אַזאַ אומה אויף דער וועלט, וואָס דער גאַנצער לעבענסשטייגער פון איהרע קינדער, זינד זיי געהען ארויס אויף דער ווייסער וועלט ביז'ן לעצטען אָטעם, זאָל זיך ציהען אזוי אין איין נוסח, ווי ביי אונז?" ער ברייננגט ביישפּיעלען דערצו און לאָזט אויס: „מיר זענען אַנ'ערדה, אַ קופּע מילבען, וואָס אַלע זענען גלייך איינע צו די אַנדערע (שאין בפרט אלא מה שבכלל). אין דער לעהרע וועגען פערשיעדענע בעשעפעניששען איז פאַרהאַן אַ פּרק וועגען דעם מין מילבען, ניט וועגען איטליכער מ י ל ב בעזונדער" („בימים ההם").

און עס איז נאָר צו בעוואונדערן דאָס שאַרפע אויג, מיט וועלכען מענדעלי האָט אויסגעפאָרשט די זאָאָלאָגיע פון איינצעלנע „מילבען", הגם זיין ציעל איז געווען און געבליבען דאָס גאַנצע מילבען-נעסט. און דאָס מילבען-נעסט, דאָס שטיק מאַטעריע, וואָס רופט זיך יוד — אָט דאָס שאַפט די איינהייטליכקייט פון יעדען ווערק מענדעלי'ס און פון אַלע אינאיינעם. און אַזוי ווי איהר ווערט זיך ניט וואונדערן אויף אַ רייזענדען, וואָס ער קלייבט זיין שטאָף, „אָהן אַ סיסטעם", און ווי נאָר עס טרעפט זיך איהם אָן עפּיס אַ אינטערעסאַנטע זאַך, פערצייכענט ער עס גלייך, אזוי דאַרף מען זיך ניט וואונדערן אויף מענדעלי'ן, וואָס ער מאָלט אָב יעדע פיגור, וואָס איהם קומט אויפ'ן אויג, יעדען פּסיכאָלאָגישען יודישען שטריך, וואָס ער בעמערקט, הגם „צום ענין" האָט עס ניט אַזאַ שטאַרקע שייכות, נאָר וויל עס האָט אַ שייכות צום אָרט, איבער וועלכען ער רייזט ארום אין זיין וועגעלע, צו דער גרופּע מענשען, מיט וועלכער ער וויל אונז בעקאַנט מאַכען. אבראמאָוויטשעס ערצעהלונגען — דאָס איז איין גרויסעס קינסטלערישעס מעמוארען-בוך פונ'ם קלוגען, געניטען, אין אַלע ווינקעלעך פון קאַבצאַנסק אויסגעוואוזענעם מ ע נ ד ע ל י מוכר ספרים, איין גרויסעס קינסטלערישעס מעמוארען-בוך, וואו איהר געפינט אַלץ, וואָס איהר ווילט: פאָלקספּאָעזיע און פאָלקס-פּסיכאָלאָגיע, קולטור-געשיכטע און עטנאָגראַפיע, מאָראַל און הומאָר, — און וואו אַלץ דינט נאָר צו איין צוועק: בעקאַנט מאַכען אונז דורך לעבעדיגע בילדער מיט דעם פאָלקס-לעבען און פאָלקס-כאַראַקטער פון די יודען אין געטאָ. מענדעלי איז דער נייער י ו ס י פ ו ן אונזערער.

אָבער הויפּטזעכליך איז ער דער יוסיפון פון דער פאַרלעצטער עפּאָכע, פון דער עפּאָכע, ווען דער געטאָ-און בית-המדרש-יוד איז געווען נאָך גאַנץ, דאכט זיך, איינגעגלויבט אין זיך, נאָר זיין יונגערער זוהן איז שוין געשטאַנען אָן אַ זייט און געקוקט אויף איהם, ווי אויף אַ מומיע, אַ גוף אָהן

א נשמה, און ערגיץ אין דער הויך אויף א שאַלקע איז געזעסען שוין דער אַלטער, דער קלוגער, מיט'ן קיהלען פערגליווערטען שמייכעל אויף די ליפּען. מיט די קנייטשען אויפ'ן געזיכט, געשאַרפט די טרוקענע געלבליכע גענזענע פעדער, גענעצט דעם פינגער און געמאַסטען זיך איבערקעהרען א בלאַט אין פנקס...

אין די לעצטע ווערק זיינע, אין די 90־טע יאָהרען, האָט מענדעלי גע־פּרובט מאָלען יודען פון דער נ י י ע ר צייט, פון דעם ושבו־בנים־לגבולם־פּעריאָד (בישיבה של מעלה, א גרויע האָר, און אנד.) און אויך פאַר די דאָזיגע יודען האָט קלאָרע, קלוגע, אָפט — שאַרפע ווערטער, — אָבער נישט מעהר ווי ווערטער. „קול דברים שומעים ותמונה אינם רואים". נישטאָ קיין געשטאַלטען. און עס איז לייכט צו פערשטעהן, פאַרוואָס. די נייע נאַציאָנאַלע בעוועגונג איז די בעוועגונג פון דער אינטעליגענץ. אין דער אינטעליגענץ זענען אָהן קיין שום ספק אויסגעוואַקסען נייע סאָציאַל־פּסיכאָ־לאָגישע טיפּען; זיי זענען נאָך אָבער אָהן פליישׁ און אָהן בלוט, זיי זענען ניט פּלאַסטיש, די נשמה העננט זיי ניט „אויף דער נאָז", און מענדעלי'ס קונסט בעשטעהט אין ווייזען די נשמה „אויף דער נאָז", אינ'ם קוק פון די אויגען, אין די בעוועגונגען פון די הענד, אין די קנייטשען פון די בגדים. מענדעלי איז דער גרויסער ק ע ר פּ ע ר ־ש י ל ד ע ר ע ר, דערפאַר איז ער געווען און געבליבען דער שילדערער פון דער עפּאָכע, ווען דער יודישער קערפּער האָט נאָך געהאַט זיין אייגענע חצוניות, זיין אייגענעם הילוך...

* * *

נאָך „מסעות בנימין השלישי" האָט מענדעלי אוועקגעלעגט די פּען און א לאַנגע צייט געשוויגען. אינמיטען האָבען אויסגעבראָכען די פּאָג־ראָמען. כמעט פאַר אַלע גרעסערע שרייבער פון דער השכלה־עפּאָכע זענען די פּאָגראָמען פון די 80־טע יאָהרען געווען א „ווענדע־פּונקט". אַזוי ווי דורך א בליץ איז בעלויכטען געוואָרען דאָס יודישע לעבען, עס איז אַראָבגעפאַלען א שלייער, מען האָט דערזעהן דעם חורבן. אין מענדעלי'ס וועלט נאָר האָט עס נישט אָנגעמאַכט קיין איבערקעהרעניש. דער פּערפאַסער פון דער „קליאַטשע" איז צו די פּאָגראָמען געווען מעהר, ווי אַנדערע, צוגע־גרייט, עס איז געווען פאַר איהם א ניי בלעטעל פון אַנ'אַלטער געשיכטע. אויפ'ן הארצען איז דערפון אָבער נישט גרינגער געווען. און דאָס שוויי־גען, אין וועלכעם מענדעלי איז פון 1878 פערזונקען געווען, איז נאָך טיעפער געוואָרען. „די צרות, שרייבט ער שפּעטער, אין 1884 אין דער הקדמה

צום „פּריזיוו“, — די צרות אין דער לעצטער צייט האָבען פערשטיינערט מיין האַרץ, אַזוי אַז די צונג האָט זיך נישט געלעגט צו ריידען און די האַנד צו שרייבען אַ וואָרט. דאָס איז אַזאַ שווייגען, וואָס מאַכט זיך מיט אַ מענשען, ווען שטאַרקע יסורים טרעטען צו מיט אַ מאָל און קאָסט איהם געזונד און לעבען אַ סך מעהר, ווי קרעכצען און וויינען מיט בלוטיגע טרעה־רען, וואָס אויב אַזעלכעס געדויערט אָהן עפּיס אַ הילף פון דער זייט, איז מען אין אַ גרויסע סכנה צו ווערען אויס מענש“. די צרות האָבען ניט אויפגע־הערט, דאָך האָט מענדעלי צוריק גענומען זיך פאַר דער פען, און געלאָזען אָבדרוקען אין 1884 דעם נאָך וואָס דערמאָנטען „פּריזיוו“, אַ דראַמע אין פינף אַקטען. דאָס רוב שרייבער האָבען זיך גענומען דאַן פאַר נייע נאַציאָ־נאַליסטישע טעמעס, מענדעלי האָט זיך אומגעקעהרט צו זיין אַלטער טעמע. „עס האָט מיך עפּיס געצויגען, זאָגט ער, אַהין אין יענעם ווינקעל פון׳ם יודישען לעבען, וואו עס געפינען זיך מיינע אַלטע בעקאַנטע פּאַרשוינען, פון וועלכע איך פלעג אַמאָל דעם עולם דערצעהלען משונה־ווילדע, וואונ־דערליכע מעשיות“, און אין „פּריזיוו“ איז דער ריין קינסטלערישער הומאָ־ריסטישער טאָן פון „מסעות בנימין השלישי“, ניט שוואַכער, נאָר שטאַרקער געוואָרען, עס פיהלט זיך, אַז מענדעלי איז מיטביידע פיס איבערגעגאַנגען אויפ׳ן באָדען פון קונסט. די פידעל, אויף וועלכער ער האָט זיך ניט פער־גונען צו שפּילען אַמאָל, וועלכע ער האָט ניט איינמאָל שוין אויפגעהאַנגען אויף דער שטומער, טרויעריגער ווערבע פון גלות־שפּאַט און מוסר — די פידעל ווערט מענדעלי׳ן אַלץ נעהענטער און ליעבער. אַ פּובליציסטישע טענדענץ, און אַ שטאַרקע טענדענץ, איז פאַרהאַן אויך אין „פּריזיוו“, אָבער עס פיהלט זיך אַ שטרעבונג צונויפצופּאָרען זי מיט דער קינסטלערישער וואַרהאַפטיגקייט. אלכסנדר, אַ אינטעליגענט פון די 80-סטע יאָה־רען, וועלכער וויל פערנעמען צוריק די שטעלע, וואָס פיקהאָלץ (אין דער „טאַקסע“) האָט אוועקגעוואָרפען, די שטעלע פון אַ ראַבינער, וואָס אַרבייט פאַר׳ן כלל, — אלכסנדר איז ווי אַלע אינטעליגענטען פון נייעם דור ביי מענדעלי׳ן אָהן פלייש און אָהן בלוט. די עצם אינטריגע פון דער דראַמע איז, ווי ווידער אַמאָל אָפט ביי מענדעלי׳ן, צופעליג, געקינצעלט. דערפאַר אָבער די פאָלקסטימליכע פּאַרשוינען, ווי אַ שטייגער פייבוש גאַטס־וואונדער דער לאַנד־שדכן, מענדעל דער משרת, דוואָסע די קיכמויד, שמואליק דער אויסגעדינטער ניקאָלאַיעווער סאָלדאַט, „גלאַט אַ יוד“ ר׳ אליה, איציק דער קרעמער, אָדער שפּרינצע, שמחה מאַריאַשעס ווייב, אָדער אפילו די עטוואָס מגוזמ׳דיגע ר׳ יוחנצע דעם רב׳ס און זיין זוהן חאַסקעל — אַלע זיי שפּראָצען מיט זאַפט און לעבען.

אין א פּאָר יאָהר אַרום נאָכ'ן „פּריזיוו", שוין וואַוינענדיג אין אָדעס, קעהרט זיך מענדעלי אום צוריק צו העברעאיש. אין 1887 הויבט זיך אָן דרוקען אין „היום" זיין „בסתר רעם". מענדעלי שטעלט פּאָר פּאָר דעם העברעאישען לעזער אונזער אַלטע בעקאַנטע גלופּסק (כסלון) מיט איהרע פּאַרשוינען, מיט איהר גאַנצען חן. דערביי פערגעסט ער ניט דערמאָנען אונז, אַז גלופּסק איז דער נאָמען פונ'ם גאַנצען יודישען תחום, און אַז גלופּסקער בלוט רינט אין יעדערן פון אונז, אין דעם אָרימען, אַזוי ווי אין דעם רייכען, אין דעם אינטעליגענט ניט ווענינער ווי אינ'ם פּראָסטען מענשען פון פאָלק. דערנאָך שילדערט ער, ווי זיין שטייגער איז, מיט א משל די צייט נאָך די פּאָגראָמען. די פּאָגראָמען אַליין מיידט ער אויס צו שילדערן. עס פיהלט זיך דער וועהטאָג, וואָס ער טראָגט אין הארצען, נאָר — „ווען איך פאַל אריין אין עצבות, זאָגט מענדעלי אין דער העברעאישער ערצעה־לונג „בישיבה של מעלה, — דוקא ווען די עצבות פערשטאַרקט זיך, ווילט זיך מיר לאַכען", און מענדעלי לאַכט אין „בסתר רעם"", ער האָט דעם מ ו ט צו לאַכען, דעם מ ו ט, וועלכען עס גיט דער קינסטלעריש־הומאָריסטישער קוק אויפ'ן לעבען.

די איבעריגע העברעאישע ערצעהלונגען מענדעלי'ס זענען טיילווייז נייע, טיילווייז איבערזעצונגען פון יודיש, איבערזעצונגען, דורך וועלכע מענדעלי האָט בעשאַפען כמעט א נ י י ע ם פּ ר אָ ז א ־סטיל אין העברעאיש, א סינ־טעז פון אַלע ענטוויקלונגס־פּאַזען, וועלכע די העברעאישע שפּראַך האָט דורכ־געמאַכט ביז אַהער.

אין דער אייגענער צייט הערט מענדעלי ניט אויף צו שרייבען יודיש. אין 1889 געהט אַרויס דאָס גרעסטע און רייכסטע, הגם ניט דאָס איינהייט־ליכסטע, פון אַלע זיינע ווערק — „דאָס ווינשפינגעריל", "שפּעטער איז עס אַרויס אין העברעאיש מיט'ן נאָמען „בעמק הבכא"). אין די נייינציגסטע יאָהרען האָבען מיר א גאַנצע רייהע נייע העברעאישע און יודישע ערצעה־לונגען. אין די נייע ערצעהלונגען, אין די העברעאישע בעזונדער, בעגעג־נען מיר אָפט נייע פּארשוינען: חובבי־ציון, לאומיים, בעלי־תשובה'ניקעס. בכלל אָבער ווערען דאָ איבערגעחזרט די אַלטע מאָטיווען מענדעלי'ס. צום רעש פון חבת־ציון, פון די קאָלאָניעס און די היציגע יונגע־לייט'לעך „לאומיים" פערהאַלט ער זיך מיט דעם אייגענעם ביטערען סקעפּטישען שמייכעל, ווי צום אימפּעט פון דער השכלה און משכילישע טומלער. די אַלטע געדאַנ־קען זענען דאָ נאָר קלערער, עס ווערט געמאַכט א סך־הכל, זכרונות ווערען געזאַמעלט, אין „בימים ההם" און אין „שלמה ר' חיים'ס" (חיי שלמה) טראָגען זיי א פּערזענליכען אויטאָביאָגראַפישען כאַראַקטער, אָבער קיין

גייע שטריכען צו מענדעלי'ס שאַפען און סטיל געפינען מיר ניט אין זיי. מענדעלי איז שוין פריהער פאַר אונז געשטאַנען, ווי אַ גאַנצע אַ לעבעדיגע געשטאַלט מיט אַלע איהרע חן־גריבעלעך. און ווען עס וואָלט מעגליך געווען אויסדריקען אין איין וואָרט דעם תמצית פון אַזאַ פערזענליכקייט, ווי אבראַמאָוויטש, וואָלט איך צום פריהער געברויכטען בעגריף ד אָ פּ ע ל ט ־ ז ע ה ע ר, צוגעגעבען דאָס וואָרט ס ט י ל י ז אַ ט אָ ר. אבראַמאָוויטש טוט און ס ט י ל י ז י ר ט, ד. ה. ער שאַפט ניט זיין סטיל, זיין שאַפענס־ריטם, פ ו ן ז י ך, „פון קאָפּ"; ער האָט תמיד מ ו ס ט ע ר ן פאַר זיך, מוסטערן פון פאָלקס־לעבען, פון דער פאָלקס־ליטעראַטור, פון דער פאָלקס־שפּראַך. זיין ערסטער מוסטער איז — מענדעלי מוכר ספרים אליין. דאָס איז זיין ערסטע מאַסקע. איינמאָל האָט ער זי אָנגעטאָן, פון דאַן אָן איז זי אַ פערגליווערטע געבליבען ביי איהם אויפ'ן געזיכט, ער געהט און שטעהט און פאָהרט און רעדט ניט ווי אבראַמאָוויטש, נאָר ווי מענדעלי מוכר ספרים. אמאָל פערגעסט ער זיך, פערגעסט אויף דער מאַסקע, וואָס ער טראָגט, און מיר הערען פלוצלינג זיין א י י ג ע נ ע שטים, נאָר דאָס איז אַ יוצא מן הכלל. דער כלל איז די מאַסקע, און די תאוה צו דער מאַסקע. מיט וואָס פאַר אַ פערגניגען שרייבט מענדעלי אַ הקדמה צו זיין ספר אינ'ם סטיל פון אַנ'אַלטען מחבר, הויבט אָן: אָמר מענדעלי מוכר ספרים, זאָגט מענדעלי מוכר ספרים: געלויבט איז דער בורא, וואָס בעשטימט דעם גאַנג פון די גלגלים... און חתמט זיך: הקטן מענדעלי מ"ס. מיט וואָס פאַר אַ הנאה לאָזט ער רעדען, אָנשטאָט זיך, ר' בנימין השלישי, אָדער ער ברענגט אַ פסוק און פערטייטשט איהם, ווי דער רבי אין חדר: „ווי אַ אינד, וואָס טוט טאָן גלוסטען קוואַלען וואַסער", „בין המשפתים" — „צווישען די געמאַרקען", „והשפיפון" — און דער „פיפערנאָטער"... ווי אָפט רעדט ער מיט'ן לשון פון שרה בת־טובים... „די גאַנצע וועלט, זאָגט מענדעלי, איז לויטער גלגולים", און אויך אין מענדעלי אליין זיצט אַ גלגול. ער איז ער — און ניט ער. די דאָפּעלטקייט איז דער מקור פון יעדער סטיליזאַציע: „דער אינהאַלט איז מיינער, די פאָרם — ניט; דער אינהאַלט געהערט איינעם, די פאָרם — אַ גאַנצען דור, אַ גאַנצער עפּאָכע. דערפאַר איז דער סטיליזאַטאָר אַזוי ווייט פונ'ם נאָכמאַכער. דער נאָכמאַכער גיט אונז דעם סטיל פון איינעם, אַ יחיד, דער סטיליזאַטאָר — דעם סטיל פון אַנ'עפּאָכע. דעם סטיל פון אַנ'עפּאָכע קען מען נישט נאָכמאַכען, מען מוז איהם שאַפען. כדי איהם צו דערפילען, מוז מען אליין האָבען אַ טיעפעס און איידעלעס סטיל־געפיהל. מענדעלי האָט עס. זעלטען ביי ווענען פון די יודישע שרייבער איז דער סטיל אַזוי אויסגעהאַלטען און „פון איין גוס" ווי ביי אבראַמאָוויטשען.

נאָר די דאָפּפּעלטקייט ליגט ניט נור אין דעם סטיל זײַנעם, זי איז זײַן צווייטע, און אפשר זײַן ערסטע נאַטור. מיר לייענען אין „שלמה ר׳ חיים׳ס": „עפּיס האָבען צוויי נשמות — אַ מלאך מיט אַ רוח — גע־שטעקט אין איהם ביידע אינאיינעם. ער איז געווען אַ איינגעשפּאַרט, האַרט, ווי אַ שטיין, אַ ווייך, ווי אַ טייג, לאָזענדיג זיך פיהרען אַ מאָל ביי דער נאָז; אַ בייז, אַ מילד, גוט, ווי די וועלט; אַ ביטער־גאַל, אַ צוקער־זיס; אַ ערנסט, אַ אַ קאַטאָוועס־טרייבער; אַ אומעטיג פערטראַכט, אַ לוסטיג פרעהליך". דער הומאָר און די סאַטירע, דער מילדער שמייכעל און דער שטעכעדיגער שמייכעל, די סאַנטימענטאַלע זיסליכקייט און די ביטערע גאַל — די דאָזיגע אַלע סתירות געפינען זיך אין דער נאַטור אַבראַמאָוויטשעס. אַבראַמאָוויטש איז ניט נאָר אַ דאָפּ־פּעלט־זעהער, אויך זײַן פיהלען איז אַ דאָפּפּעלטעס. נישט נאָר ער זעהט, ווי פון די איינצעלנע פּעדים יועבט זיך אַ מאַטעריע, און ווי די מאַטעריע צושיט זיך אין איינציגע פּעדים נאָר אויך ער פיהלט, ווי איין מאַטעריע ווערט מגולגל אין אַנ"אַנדערע, ווי דאָס ערנסטע ווערט קאָמיש און דאָס קאָמישע — ערנסט.

זײַן אייגענע בעציהונג צו זײַנע פּאַרשוינען די קאַבצאַנסקער איז אַ אַנ׳ערנסטע, אַ אַ הומאָריסטישע; אָט מאַכט ער פון זיי חוזק און אָט פּאַלט ער זיי אַויפ׳ן האַלז און וויינט אויף זייער גורל דעם ביטערן. זײַן עצם לאָגע צווישען די קאַבצאַנסקער איז אַ דאָפּפּעלטע! ער איז אַ אַ תושב, אַנ׳אַלטער בעקאַנטער, אַ אַנ׳אורח ביי זיי, אַ אַנ׳אייגענער, אַ אַ פרעמדער. ער איז אַנ׳אייגענער, — קאָן ער זיך צוקוקען צו אַלץ, ניטאָ פאַר איהם קיין פערבאָרגענים; ער איז אָבער אויך אַ פרעמדער: האָט ער זײַן אייגענעם קוק אויף אַלץ. ער איז אַנ׳אייגענער — רעדט ער מיט זיי אויף זייער לשון. ער איז אַ פרעמדער — לעגט ער אין זייער לשון אַריין זײַנע אייגענע כונות. ער מאַכט אָנשטעלען. ווען ער וואָלט ניט געהערט צו דער ליטעראַטור, וואָלט ער — איך בין זיכער — געהערט צום טעאַטער. אין איהם זיצט אַ שוישפּילער. שוין פון קינדווייז אָן „איז איהם געלעגען בטבע עפּיס אַזוינס אויפצוכאַפּען באַלד ביים ערשטען בליק, יענעמ׳ס אַ מינע, אַ וואָרט, וואָס עפּיס נישט אַזוי, משונה, ווי ביי אַנדערע. ער פלעגט וואונדער־שען נאָכמאַכען אַבי וועמען, מיט אַלע פּאָס־טעמקעס, ווי יענער רעדט, ווי יענער שטעהט און געהט אַזוי אַז מען פלעגט זיך האַלטען ביי די זייטען פאַר געלעכטער, זעהענדיג און הערענדיג איהם. בעזונדערס ליעב האָט ער געהאַט נאָכצומאַכען גיטעל די זאָגערין, ווי זי קושט די מזוזה ביי׳ם אַרײַנקומען אין שטוב, אָנגעטון אין דער יופּע

אויף איין ארבעל... א. אז. וו." די קונסט פון דער מאסקע האט ער אריינ־געטראגען אין דער ליטעראטור. און זיין אויפגאבע איז געווען אראבצורייסען די מאסקע פון לעבען, די מ א ס ק ע, וואס איז ניט קיין קונסט, נאר א מלאכה, די מאסקע, וואס איז ניט קיין שאפונג, נאר א פערדארבונג. ווייל ער האט זי געקענט, די מאסקע, האט ער זי געוואוסט וואו צו זוכען, און קיינער פון די יודישע סאטיריקער האט ניט געוויזען אזוי קלאר, ווי מענדעלי, די „יודישע אנשטעלען", די אלע גמרא־פשטלעך און אויבער־הסברות און קאפ־שטיקלעך פונ'ם יודישען לעבען און שטרעבען: קיינער האט אונז ניט ענטפלעקט אזוי דייטליך און שארף, ווי מענדעלי, דעם א ו נ ט ע ר ש ל א ק פונ'ם יודישען כאראקטער, פון דער יודישער שפראך...

אינקורצען וועגען די גרונד־שטריכען פון מענדעלי'ס שאפען האבען מיר אט די שורות:

די טיעפסטע קוואלען, פון וואנען עס שעפט איהר חיות מענדעלי'ס פען, איז ד א ס ל ע ב ע ן פ ו ן פ א ל ק א ו ן ד י נ א ט ו ר.

מענדעלי האט דער ערסטער די סאציאלע דיפערענצירטהייט און סא־ציאלע אונגלייכהייט אין דער יודישער געזעלשאפט בעמערקט, און ער איז איינער פון די ערסטע, וואס האבען אין דער השכלה־צייט אונזער נאציא־נאלען בעוואוסטזיין געוועקט.

ער איז אויך איינער פון די ערסטע, וואס האבען געשריבען יודיש נישט נאר פון צדקה און רחמנות וועגען; איינער פון די ערסטע, וואס האבען די יודישע שפראך קולטיווירט און געבראכט זי צו דער מדרגה פון א ליטעראטור־שפראך. אין העברעאיש האט ער א נייעם, רייכען און בויגיגען פראזא־סטיל געשאפען.

פארנעמט ער זיך מיט'ן י ח י ד, איז ער א גרויסער ק ע ר פ ע ר־ש י ל ד ע ר ע ר; שטעלט ער פאר דעם כ ל ל — איז ער א טיעפער פסיכאלאג.

די קומענדיגע דורות וועלען זעהען אין איהם אויך דעם קולטור־ה י ס ט א ר י ק ע ר. אלס קינסטלער איז ער א גרויסער בריה אויף קליינע אין זיך פערענדיגטע לעבענס־און נאטור־בילדער; אלס היסטאריקער אבער, ווי אויך אלס פאלקספסיכאלאג, גיט ער אונז א ברייטעס בילד פונ'ם קולטורעלען און סאציאלען לעבען פון דער יודישער מאסע.

אין זיין גאנצען שאפען אין פארהאן עפיס א פערשטעלטקייט, א דאפעלטקייט; זיין סטיל איז ס ט י ל י ז א צ י ע, ער איז זיינער —

און ניט זיינער; אינ׳ם אינהאַלט שטרייט ביי איהם דאָס מענשליכע מיט דאָס קינסטלערישע, דאָס פּובליציסטישע מיט דאָס בעלעטריסטישע, די סאַטירע מיט׳ן הומאָר; אין זיין העלד, אינ׳ם יודישען פאָלק, זעהט ער אויך אַ צווייאיגקייט: ס׳איז אי אַ קליאַטשע, אי אַ פּרינץ... און ער לאַכט און וויינט: לאַכט פון דער מאוסער קליאַטשע און וויינט אויפ׳ן גורל פונ׳ם אומגליקליכען פּרינץ...

ש. ניגער

בערן, נאָוועמבער, 1910.

ח. נ. ביאליק.

מענדעלים נוסח.

ח. נ. ביאַליק

מענדעלי׳ס „נוסח“

ווייל מען אָבשאַצען מענדעלי׳ן אין זיין גאַנצער גרויס אַלס ע ר ש ט ע ר — איז געגוג צוזאָגען איין קורצען זאַץ, און מיט דעם ווערט געזאָגט אפשר דאָס וויכטיגסטע: מענדעלי האָט אין דער ליטעראַטור געשאַפען „ נ ו ס ח “ *)

דאָס הייסט — ער האָט אונז דער ערשטער געגעבען אַ ליטעראַרישען שאַבלאָן.

טייט ניט מיט דעם פינגער: סטיל, שפּראַך, ריטמוס; טייטשט ניט אויס: טיפּען, פאָלקס־פּסיכאָלאָגיע, נאַטור־שילדערונג, לאַנדשאַפט; אודאי איז מענדעלי גרויס אומעטום. ער איז דאָך אומעטום כמעט געווען דער ערשטער. דאָס וויכטיגסטע אָבער, וואָס ער האָט געשאַפען, איז דער יסוד — און אפשר דער סך־הכל — פון זיי אַלעם: דאָס איז „ נ ו ס ח “; פּשוט׳ער, ליטעראַרישער נוסח.

אַ יודישע ליטעראַטור — מען שמועסט פון שענער, אומשטיינס געזאָגט — האָבען מיר געהאַט אויך ביז דעם זיידען. יודען האָבען, ברוך השם, געשריבען. זיי האָט אָבער געפעהלט דער עיקר: נוסח.

— „ווי איז דאָס מעגליך?“ — טאַקע אַ שווערע קשיא, איך פרעג אויך. אָט דאָס איז טאַקע די מעשה מיט נוסח. נאָכדעם ווי ער איז געשאַפען, איז טאַקע שווער, כמעט אונמעגליך, זיך פאָרצושטעלען ווי עס איז געווען פ א ר איהם, ווי אַזוי איז מען אויסגעקומען אָ ה ן איהם?

נוסח גיט דעם קינסטלער ניט נור דעם פעסטען באָדען, אָהן וועלכען ס׳איז ניטאָ וואו אַ פוס צו שטעלען; ער גיט איהם אויך לופט און רוים, אָהן וועלכע ס׳איז אונמעגליך אָנ׳אָטעם צו טהון, זיך בעוועגען, איין שריט מאַכען פאָרווערטס.

---

*) אין וואָהלין רופט מען אַזוי די „סקאַרבאָווע“ מאָטיוון און דער פון יעדען אָנגענומענעם דרך.

יעדער קינסטלער מעג און דאַרף זיך באַריה'ן ווי ער וויל, אויף זיין איינענעם שטייגער — אָבער אַלץ אויף דעם באַדען פון נוסח. אַרויס־קריכען פון נוסח טאָר ער ניט. ער וועט דאָס ניט קאָנען — ער זאָל זיך אפילו שניצען און מאָלען. קריכט ער יאָ אַרויס — איז ער ווי אַ פיש וואָס שטעקט אַרויס דעם קאָפּ פון וואַסער.

דאָס אינדיווידועלע שאַפען, דאָס דיפערענצירטע, דאָס פונאַנדערגע־גלידערטע, הויבט זיך ערשט אָן שפּעטער. פריהער מוז זיין נוסח. פריהער מוז געשאַפען ווערען דער נויטיגער ליטעראַרישער שאַבלאָן, אָנגענומענע אַלגעמיין־גילטיגע, גאַנגבאַרע, פעסטגעשטעלטע, קיילעכדיגע „מטבעות“.

און ד אָ ס האָט ביז מענדעלי'ן די דאָפּעלטע יודישע ליטעראַטור ניט פאַרמאָגט. די העבּרעאישע ליטעראַטור האָט האָטש פאַרמאָגט אַ פּסוק, אַן'אַטמאָספערע פון פסוקים. ס'ניט אמת, אַז אַ פסוק טויג ל ח ל ו ט י ן ניט. מען דאַרף נור וויסען ווי זיך צו בעגעהן מיט איהם. מען דאַרף נור קאָנען ז י ך אויסדריקען אין פסוק. ווערטער, אַלטע גוטע ברידער, פרעהען זיך, ווען זיי בעגעגענען זיך נאָכאַמאָל, נור ביי די נייע אומשטענדען. און מיט זיי אינאיינעם פרעהט זיך אויך דער לעזער. דער פסוק — ווי אַלעס קלאַסישע — איז קאָנסערוואַטיוו, ער איז אָבער דער טאַטע פון נוסח. פיהרענדיג מיט איהם אַ שטענדיגע מלחמה, מוז מען זיך דאָך שטענדיג טאַקע אויף איהם אָנשפּאַרען. די העבּרעאישע ליטעראַטור האָט אַ פסוק שבכתב, ליטעראַטורען פון לעבעדיגע שפּראַכען — אַ פסוק שבעל־פה. דער חלוק איז אָבער ניט אַזוי גרויס, ווי מען מיינט.

זי, די יודישע ליטעראַטור, האָט נעביך קיין פסוק אויך ניט געהאַט. זי האָט צו יענער צייט גאָר ניט פאַרמאָגט, טאַקע „גאָר־גאָר־נישט“.

נעהמט אויף „ציקאַוועס“ אין דער האַנד אַ „ווערק“ פון יענער צייט — איהר וועט דאָס באַלד אַ שמייס טהון צוריק. ווערטער, בלינדע און שטומע ווערטער, בלאָנדזשען דאָרט אַרום ווי גרים. זיי האָבען דאָרט לחלוטין ניט וואָס צו טהון און קאָנען פאַר זיך קיין אַרבייט ניט געפינען. האָט זיי דער „פּראָפעסאָר“ אָנידערגעלעגט איינס נעבען אַנדערען — ליגען זיי דאָרט ווי די ליימענע גולמ'ס, קאַלטע און גלייכגילטיגע. זיי טוליען זיך אפילו ניט. דאָס איז צופעליגע שכנים, וואָס וועלען אייביג בלייבען ווילד־פרעמדע.

מכח קונסט, מכח שענקייט, מכח אַן'אינערליכען, אָרגאַנישען לעבען, איינהייט, גאַנצקייט, און מכח נאָך און נאָך אַזעלכע זאַכען — איז שוין גאָר קיין רייד ניט. אָבער אפילו יעדעס וואָרט גענומען פאַר זיך, און בפרט יעדער זיווג פון ווערטער, יעדער צוזאַמענזאַץ — צוקריכט עפּיס, ווי אַ פּוילס און אַ פליסיגס, אונטער די פינגער. ס'האָט ניט קיין קיום און קיין ממשות, קיין בלוט און קיין פאַרב; ס'גלויבט ניט אין זיך אַליין, אין זיין איינענעם

כח, אין זיין אייגענעם היינט און מאָרגען. עפּיס קומט דאָס אויס, ווי דער „פּערפאָסער" זאָל האָבען געשריבען אויף קלעק־פּאַפּיר.

געגומען האָט עס זיך הויפּטזעכליך ניט אזוי פון טאַלענטלאָזיגקייט, ווי פון דעם, וואָס דעמאָלט האָט נאָך די יודישע שפּראַך קיין נוסח ניט געהאַט. פּשוט גערעדט, ס׳האָט איהר געפעהלט אָט דער איינפאַכער ליטעראַרישער שאַבלאָן, אָהן וועלכען ס׳איז אונמעגליך זיך פאָרצושטעלען א ליטעראַטור. אָט דער נויטיגער און וויכטיגער נוסח, וואָס ערשט שפּעטער האָט איהם דער זיידע אליין, מיט אזוי פיעל קונסט, מיט אזוי פיעל קראַפט, מיט אזוי פיעל געדולד און ליעבע, געשאַפען פאַר אַלעמען.

א קליינינקייט: ש א פ ע ן א שאַבלאָן! אזעלכעס פאַרמאָגט צו בעוויייזען נור א ריעזען־גייסט. שאַפען א נוסח — הייסט אָבטהון אזוינס, וואָס דאַרף אָבגעטהון ווערען דורך א רבים, דורך גאַנצע דורות.

קאָמבינירען א פאַרטיגען שאַבלאָן מעהר אָדער וועניגער געלונגען — איז ניט קיין גרויסע מלאכה, אָבער ש א פ ע ן איהם — דאָס שמעקט מיט „מעשה בראשית".

ש א פ ע ן פאַר ליטעראַטור א נוסח — דאָס הייסט איין מאָל פאַר אַלע מאָל צו־געבען פּאַסטע און דויערהאַפטע פאָרמען פאַר די געפיהלען און געדאַנקען פון פאָלק און דערמיט ממילא איהם פערגרינגערן דעם פּראָצעס פון זייביידע; דאָס הייסט מיטהעלפען דעם פאָלק צו דענקען און צו פיהלען, דאָס הייסט דיסציפּלינירען זיין גייסט, דאָס אונפערמיגע אין איהם פערמיג מאַכען; פון רויהען ערץ גאָלד ארויסבעקומען, און אין גאַנגבאַרע „מטבעות" צושמעלצען.

און ש ע נ ק ע ן „א נוסח" דעם פאָלק — דאָס הייסט אונבעמערקט אריינקריכען דעם פאָלק אין מאַרך אריין; שטילערהייט זיך איהם איינבאַקען אין האַרצען, אריינגיסען זיך, און אפשר אויף אייביג פערשוואונדען ווערען אין זיין נשמה, אזוי אז קיין בעל־שם און מכשף זאָל דערנאָך ניט קאָנען ארויסבעקומען פון דאָרט קיין איינציג שטיקעלע פון איהם, פון דעם „ערשטען", — האָטש א שטיקעלע פאַר א זכר.

דער אמת׳ער „עובד מאהבה". שלא על מנת לקבל פּרס — איז דעריבער דער, וואָס שאַפט א נוסח. זיין „השארת הנפש" איז גאַראַנטירט, אָבער אויף אַנ׳אַנדער אופן. א געוועהנליכער „בשר־ודם" קאָן מיט אזא „עולם־הבא" ניט צופריעדען בלייבען. ער וויל איהם טאַקי אליין אָנטאַפּען מיט די אייגענע צעהן פינגער...

וואָרום „נוסח ווערט באַלד א הפקר־זאַך. ס׳איז יעדענס און קיינעמס ניט. דער ערשטער בעל־הבית זיינער האָט ניט איבער איהם אויף א האָר

מעהר שליטה ווי דער לעצטער בעטלער. נוצט מען דאָס אויס — זאָגט מען דערפאַר קיינעם קיין דאַנק ניט. ס'איז ניטאָ וועמען.

„נוסח" — זאָגען יודען — איז „מסיני"...

נאָכמעהר: וואָס לענגער מען נוצט אויס דעם „נוסח", אַלץ וועניגער לאָזט ער זיך מערקען, אַלץ וועניגער שפּירט מען זיין אויפטהו, זיין „מאי קמשמע לן". אַזאַ טבע האָט ער שוין: ער איז געגליכען צו אַ וואַנדערזייגער. מען דערהערט איהם — ווען ער שטעלט זיך אָב.

און אָט דאָס שטיקעל ארבייט האָט אָבגעטהון דער זיידע.

העכער פופציג יאָהר, אַז דער זיידע מיט די ברילען אויף זיינע שאַרףשפּיציגע אויגעלעך זיצט אין זיין פאָטער־שטוהל איינגעבויגען איבער האַלבע בויגענס און פערילט. אַזוי לאַנג — ביז ער האָט פאַר אונז אַלע אויסגעפערילט אַ שפּראַך, אַ סטיל — אַ ליטעראַטור.

פאַר די פופציג יאָהר האָט ער אפשר ניט קיין סך טינט אויסגענוצט. אָבער קיין איין טראָפּעלע זיינס איז ניט געגאַנגען לאיבוד. געשעפּט עמערווייז פון דעם אייביגען שאָפּענדען פאָלקס־גייסט, האָט ער דאָס צוריק, זיבען מאָל אין זיין אייגענעם גייסט געלייטערט, טראָפּענווייז אריינגעפערילט אין פאָלק אריין...

איצט איז אונזער ליטעראַטור פעסט און שטאַרק, אפשר שטאַרקער אפילו פאַר'ן זיידען. דאָס איז דערפאַר — ווייל דער זיידע האָט זיך אין איהם אריינגעגאָסען. מיט זיך האָט ער זי געמאַכט שטאַרקער פאַר זיך. מענדעלי מיט נאָך עפּיס — איז מעהר ווי מענדעלי.

און אָט דעם חסד ואמת מיט אונז אַלע וועלען מיר דיר, זיידעניו, אייביג ניט פערגעסען.

יעקב פיכמאן.

מענדעלע מוכר ספרים.

יעקב פיכמאַן

מענדעלי מוכר ספרים

(ש ט ר י כ ע ן)

1.

ס׳איז געווען אַ זומער־פּאַרנאַכט. פון דער גרויסער שול־געביידע, אין וועלכער מענדעלי וואָהנט שוין זייט לאַנגע יאָהרען, האָבען זיך איבער׳ן לעדיגען הויף געלעגט ברייטע, זיכערע שאָטענס; נאָר אין ביבליאָטעק־צימער, וואו מיר זענען געזעסען, האָט דורך די אָפענע פענסטער נאָך אריינגעקוקט דער לויטער דרום־הימעל און אין דער לופט האָט געציטערט דער גאָלדענער שטויב פון די רויטע אָבענד־שטראַהלען, וואָס האָבען אונ־בעמערקט פון איין שראַנק ביכער צום צווייטען איבערגעגליטשט זיך און זיך געלעגט אויף די טאָוולען פון די רייהען גרויסע און קליינע ספרים, וואָס שטעהען אין אַזאַ ליעבער, האַרמאָנישער אָרדנונג אויסגעשטעלט אין זיי.

געקומען בין איך צו מענדעלי׳ן מיט ביאַליק׳ן און רבניצקי׳ן, וואָס האָבען זיך ניט לאַנג אומגעקעהרט פון ארץ־ישראל און איצט געבראַכט דעם זיידען אייניגע מתנות און אַ גרוס פון דער אַלטער היים. איך בין געזעסען ביי דער זייט און, ניט נעהמענדיג אליין כמעט קיין שום אנטהייל אין דעם געשפּרעך, געהאַט די מעגליכקייט צו בעאָבאַכטען מענדעלי׳ן און דער געזעלשאַפט פון אַזאַ אַלטען גוטען פריינד, ווי רבניצקי, און אַזאַ געליעבטען חבר און תלמיד, ווי ביאַליק. איך בין געווען צופריעדען, וואָס איך האָב געקענט זיטצען ניט בעמערקט און זיך צוהערען צום קלאַנג פון די קולות, וואָס האָבען זיך געטראָגען איבער׳ן צימער, און בעזונדערס — צו בעטראַכטען מענדעלי׳ס פּנים אין דער צייט, ווען ער האָט אליין גערעדט אָדער געהערט ביאַליק׳ס גוטמוטהיגע אנעקדאָטען פון דער רייזע. ביאַליק האָט דערצעהלט פון די צרות, וואָס ער איז אויסגעשטאַנען אויף

דער רייזע איבער די רעדעס און טאָסטען, וואָס זענען אַ מין מכת־מדינה אין ארץ־ישראל.

— אַ קאַלטער שווייס פלעגט מיך בעשלאָגען — האָט ביאַליק לאַכענדיג דערצעהלט — ווען איך בין געזעסען און געמוזט אויסהערען די לאַנגע און־ענדליכע „נאומים" פון מיין כבוד וועגען... און דאָ גיעה ענטפער נאָך אָב אַליין מיט אַ נייעם „אויך" יעדעס מאָל, ווייל אויסנוצען אַ אַלטען האָב איך ניט געקענט איבער מיין מלאך־המות רבניצקי, וואָס האָט מיך שטענדיג געשטאָכען די אויגען...

מענדעלי האָט הערצליך געלאַכט און אָנגעקוואָלען פון יעדען וואָרט ביאַליק'ס, נאָר געמאַכט האָט ער זיך כלומר'שט ברוגז און אַלץ גע'טענה'ט:

— ווען וועל איך שוין זוכה זיין צו הערען אַ מאָל אַ וואָרט וועגען ארץ־ישראל גופא? דערצעהלט מיר בעסער פון דער מוטער רחל'ס קבר... דעם עיקר פערגעסט איהר...

איך געדענק ניט, וואָס ביאַליק האָט איהם דאַן געענטפערט. איך געדענק בכלל וועניג, וו אָ ס האָט מען דעמאָלט גערעדט. דערפאַר אָבער געדענק איך גוט, ווי אַ זוי מ'האָט גערעדט. אין דעם איז געווען עטוואָס אינטערעסאַנטעס און וויכטיגעס פאַר מיר. מיך האָט אינטערע־סירט די גאַנצע פריעדליכע שטימונג, וואָס האָט געהערשט אַרום מיר, דער לעבעדיגער קלאַנג פון די קולות און דער רוהיגער, געלאַסען־זיכערער געלעכטער, וואָס האָט אָבגעטאָנט מיט עפּיס דאָרפישעס, אונגעוועהנליך נאַאיוועס... בעזונדערס האָט מיך אינטערעסירט מענדעלי'ס פּנים, אין וועלכען איך האָב זיך ניט אויפגעהערט איינצוקוקען. אַזאַ אויסדרוק האָב איך ניט ערוואַרט ביי איהם צו געפינען. דאָס דריבנע קול מיט'ן שעלמיש־גוטמוטהיגען שמייכעלע, מיט דעם נאַאיוו־גאוה'דיגען טאָן און קינדערשען צופרידענקייט, ווען ער האָט אָבגעזאָגט עפּיס אַ חכמה'לע אָדער עפּיס איינגעטיישט אַ פּסוק אויף זיין שטייגער, און דער געמאַכטער ערנסטער אויסדרוק, דעמאָלט ווען ער האָט געמיינט דעם גרעסטען חוזק, איבער אַלע־מען — די הנאה, די פולע הנאה און נחת, וואָס ער האָט געקליבען פון אַלס־דינג און פון זיך אַליין — דאָס אַלעס האָט מיר געשיינט צו זיין אַזוי פרעמד, אַזוי ניט הארמאָנירענד מיט דעם בילד, וואָס האָט געלעבט לאַנ־גע יאָהרען אין מיין פאָרשטעלונג, מיט דעם בילד פון דעם אונהיימליכען סאַטיריקער מיט'ן שטענדיגען בעהאַלטענעם, ביטערען רמז, מיט די דינע געדרייטע קנייטשען און פּקח'דיגע שמייכעלע, אין וועלכען עס שטעקט טויזענד רוחות, און מיט'ן קאַלטען, דורכדרינגענדען בליק, וואָס קוקט דורך ברוגז'ע ברילען און דערזעהט אין דיר דוקא דאָס, וואָס דו ווילסט, ער זאָל אין דיר ניט דערזעהען... איך בין דעריבער געווען גענויט צו רעכענען

דעם גאנצען אָבענד פאַר עפּיס צופעליגעס, וואָס געהער זיך גאַנץ ווייניג אָן מיט די גרינדליכע שטריכען פון מענדעלי'ס כאַראַקטער.

און דאָך, געהענדיג שפּעט אין אָבענד אַ היים, איז מיר דאָס ערשטע מאָל געקומען אויפ'ן געדאַנק, אַז עס קאָן זיין, איך האָב געהאַט מיין גאַנץ לעבען אַ פאַלשע פאָרשטעלונג וועגען אונזער גרויסען דיכטער, און דוקא דער אונגעריכטער שטראַהל, וואָס איז היינט אין אָבענד צופעליג געפאַלען אויף זיין פּערזענליכקייט, זאָל מיר געווען ענטדעקען דאָס וויכטיגסטע, וואָס איך האָב פריהער אין איהם ניט בעמערקט. צווישען די פיעלע מענ־דעליך, קען זיין, האָב איך דעם עכטען אם ווייניגסטען געשעצט. זאָל געווען שולדיג זיין אין דעם דאָס, וואָס איך האָב מענדעלי'ן ניט גענוג ערנסט שטודירט, אָדער אונזער קריטיק, וואָס בעמערקט שטענדיג אַלע קנייטשע־לעך פון'ם דיכטער'ס פּנים, נאָר ניט דאָס פּנים אַליין, — נאָר איך האָב גענומען לעזען מענדעלי'ן מיט אַ גאַנץ אַנדערען קוק.

און נאָר ערשט ניט לאַנג, נאָכדעם אַז איך האָב איבערגעלייענט די מייסטערישע קאַפּיטעלעך פון לעצטען גרויסען ווערק מענדעלי'ס „שלמה ר' חיים'ס" (העברעאיש: „בימים ההם"), האָב איך אין קליינעם שלמה'לען דערקענט דעם איצטיגען 75־יעהריגען ליכטיגען אַלטען מיט דער גרויסער ליעבע צום לעבען און אויך צו די פּגימות פון לעבען, מיט'ן אויסערליכען ברוגז'ן אויסדרוק פון אַ בעשולדיגער און מיט'ן אינערליכען בעהאַלטענעם טרויער פון'ם אַלפערגעבענדען דיכטער, און פערגלייכענדיג די פערשיע־דענע אויסגאַבען פון די גרעסטע טהייל פון זיינע ווערק מיט זייערע אונ־צעהליגע אויסבעסערונגען און קינסטלערישע לייטערונגען, איז מיר אַלץ קלאָרער געוואָרען, אַ דער גרויסער ענטוויקלונגס־גאַנג, וואָס מענדעלי האָט דורכגעמאַכט אין זיין לאַנגען שענעם לעבען, איז געווען דער וועג צו דער ריינער קינסטלערישער אויפפאַסונג פון'ם לעבען — דער וועג פון בעפריי־אונג. זיין גאַנץ לעבען האָט ער געוואָרפען פון זיך אַ פּעקיל נאָך אַ פּעקיל דעם שווערען גלות־באַלאַסט, אין אַ רייהע פון לאַנגע יאָהרען האָט ער זיינע אויגען געלערנט צו זעהן דורך דעם געדיכטען נעבעל, וואָס איז גע־לעגען אויסגעשפּרייט פאַר זיי, דאָס אייביג־שטראַהלענדע, דאָס שטענדיג־בליהענדע און שטענדיג־טרייסטענדע, וואָס דאָס לעבען, יעדער לעבען, מוז האַלטען אין זיך פערבאָרגען. ווי אַ פאַרצייטיגער נזיר האָט ער אין דער שטילקייט פון זיין געצעלט יאָהרענלאַנג אָבגעריכט זיינע תפלות און זיך געהיים געריינינגט און געלייטערט, און נאָר אויף דער עלטער, ווען דער שנעער קאָפּ האָט זיך שוין אָנגעהויבען צו בויגען אונטער דעם לאַסט פון זעהונגען און די אויגען האָבען שוין געקוקט דורך די גאָלדענע נעטץ פון געלייטערטע זכרונות, —— האָט אַם ענדע דער גרויסער קינסטלער אין

איהם אָבגעהאַלטען זיין פאַלשטענדיגען נצחון און די פערגעסענע קינד־הייט זיינע האָט אויפגעלעבט אין אַ רייהע פון ריין־עפּישע בילדער, בעגאָסען מיט׳ן צאַרטען קיהלען שיין פון די ערשטע מאָרגען־שטראַהלען.

2.

דער גרעסטער אונגליק איז ניט נאָר דאָס, וואָס מיר לעזען מענדעלי׳ן פערהעלטניסמעסיג זעהר ווייניג, וועהרענד איהם מוז מען, ווי יעדען גרויסען אָריגינעלען קינסטלער, לאַנג און מיט גרויסער ליעבע שטודירען, אום ער זאָל זיך פאַר אונז ענטדעקען מיט זיין גאַנצער שענקייט און טיעפקייט. שלעכט איז אויך דאָס, וואָס אין אונזער פאָרשטעלונג לעבען עטליכע געשטאַלטען פון מענדעלי׳ן, יעדערער מיט זיין בעזונדערער פיזיאָגנאָמיע. מענדעלי דער פובליציסט, דער סאַטיריקער, דער קריטיקער — די אַלע פערנעהמען געוויס אַ גרויס אָרט אין זיין שאַפען. דאָס אידעאַלע אָבער אין מענדעלי׳ן, זיין שטרעבונגס־ציעל און זיין טיעפסטער און עכטעסטער אינהאַלט ליגעט אויסער דעם אַלעמען. און איבער די יסודות, מיט וועלכע מענדעלי האָט זיך שטענדיג בעוואוסטזיניג, און נאָך מעהר אונבעוואוסטזיניג, געראַנגעלט, קענען מיר דעם אמת׳ן מענדעלי׳ן אָפטמאָל ניט ארויסזעהען. אום ריכטיג אָבצושאַצען דאָס ווירקליך גרויסע, וואָס מענדעלי פערמאָגט, וואָלט ניט געשאַדט, מיר זאָלען אַ ביסעל פערגעסען די אַלע מענדעלי׳ך, וואָס האָבען געדיענט דעם ווירקליכען מענדעלי נאָר אַלס עטאַפּען, און איהם אַ מינוט בעטראַכטען אַ פרייען, העל־בעלויכטענעם, ווען ער שטעהט שוין פאַר אונז אין זיין גאַנצער קינסטלערישער הויך, — ווען ער איז שוין דאָס, וואָס ער האָט געוואָלט זיין, וואָס ער האָט געשטרעבט צו זיין.

און דאַן וועלען מיר זעהן אין מענדעלי׳ן פריהער פאַר אַלסדינג דעם גרויסען עפּישען קינסטלער. דאַן וועט מיט אַמאָל פערשווינדען דער צוּבראָכענער יוד, וואָס קוקט דורך צוועלף פּאָר ברילען אויף אַלסדינג, און איז שטענדיג פול מיט טענות צום רבונו־של־עולם און צום פאָלק ישראל און צו די אומות־עולם, און פאַר אונזערע אויגען וועט ערשיינען יענער ליעבער גוטמוטהיגער אַלטער מיט די גוטע אויגען און דעם געלאַסענעם געלעכטער, וואָס איך האָב יענעם אָבענד אזוי אונגעריכט ענטדעקט.

איך וויים גוט, אז אין מענדעלי׳ס כאַראַקטער זענען דאָ פיעלע שטריכען, וואָס זענען דער היפך פון עפּיק. איהם פעהלט אָפט דאָס אונמיטעלבאַרע, וואָס אָהן דעם קען קיין עפּישע קונסט ניט געמאָלט זיין. זיין קינסטלערישער בליק איז צו אַ שאַרפער און מאַכט טיעפע קאַרבען אפילו דאָרט, וואו ער איז זיך מתכוון נאָר אַ לייכטען גלעט צו טהון. איך פער־

געם ניט אויף א רגע די בייסענדע סאטירע פון „דער קליאטשע", די גע־זעלשאפטליך־טענדענציעזע „טאקסע" און דאס מאראל־געפארבטע „קליין־מענשעלע", און ווייס גוט, אז בעוואוסטזיניג איז אפשר מענדעלי שטענדיג געווען א טענדענציעזער קינסטלער, א מענש מיט א לויטערן מוח און א שארפער ראיה, וואס האט ניט געקענט שוין רוהיג קוקען אויף גאט'ס וועלט, איינמאל וויסענדיג, וואס פאר א שענע לייט זי פערמאגט. מענדעלי איז א יודישער קינסטלער, דאס הייסט — דער ניכטערסטער גייסט, וואס מעהר וויפיעל ער וויל ניט, קען ער זיך ניט אבנארען, ווייל ער האט צו ליכטיגע אויגען און צו א וואכענדען פערשטאנד דערצו. די עפיק פון א מענדעלי און די עפיק פון א געטהע קענען ניט זיין פון איין געוואנד גע־שניטען. איבעריגענס, איז דאס ביים געניאלען דייטשען דיכטער אויך ניט אזוי פראסט, ווי אנדערע מיינען. אויך די מאיעסטעטיש־הארמאנישע נשמה פון געטהע'ן איז פריהער דורכגעגאנגען דאס גרויסע לייטערונגס־פייער ביז זי איז ארויס אויף דאס פרייע. נאר יענע, וואס ווייסען די פינסטערע נאכט־קאשמארען, בענשט דאס ווייסע ליכט פון דעם מארגענשטערן. אייי־דער עם ווערען געשאפען די ריינע טענער פון א „הערמאן אונד דאראטהעא" געהט מען פריהער דורך דעם גרדיכטען נעבעל פון „ווערטהערס ליידען" און עררייכענדיג די גרויסע פאנטעאיסטישע הארמאניטעט פערגעסט מען ניט די פיינליכע שלאפלאזע נעכט פון פויסט'ן...

מענדעלי האט געווים ניט געקענט דערגרייכען די „גרויסע רוהע" פון א געטהע. מענדעלי איז דאך ניט מעהר, ווי א קראנקער יוד, וואס האט זיך אנגעזעהן אויף זיין לעבען אזוי פיעל צרות און וועהטאגען, וואס האבען געקענט די שטארקסטע נשמה צוברעכען אויף טויזענד ברעך, און ווען מיר זעהען, אז טראץ דעם אלעמען, אז אלץ העכער און פינסטער האט געצײ־טערט איבער זיין קאפ די ליכטיגע פאהן פון זיין פאעזיע, דאן מוזען מיר גלויבען, אז די נשמה פון דיכטער פערמאגט אין זיך עטוואס ריעזיגעס און ערגיץ טיעף־בעהאלטען אין איהר שפרודעלט יענץ לויטער געהיימניספולע וואסעריל, וואס לייטערט אלסדינג און לאזט ניט פאלען אויף איהר דעם שטויב, וואס בעגלייט אלע ערשייגונגען פונ'ם לעבען.

יא, מענדעלי'ס גייסט איז א ניכטערער, און ער האט א זעלטען געפיהל פאר דאס רעאלע. דאס מאכט צומאל קאליע די הארמאנישע איינהייט און צוברעקעלט דאס גאנצע אהן רחמנות. אונבעוואוסטזיניג איז אבער מענדעלי פריהער פון אלץ א קינסטלער, און אלסדינג, וואס זיין קלאר אויג האט אין זיך איינגעזאפט פון קינדוויים אן, פון די גרעסטע ערשיינונגען ביז די קלענסטע בילדערישע איינצעלהייטען, היט ער אין זיין נשמה, ווי טהייערע אונשאצבארע אוצרות. אלסדינג, וואס זיין אויג האט איין מאל

פּערכאַפּט, איז געוואָרען זיין אייגענטהום אויף אייביג, ווייל ער האָט עס געזעהען, און עס איז געוואָרען דאריבער אַ חלק פון זיין לעבען. עס איז דערפאַר, ווייל אין גרונד איז מענדעלי אַ עפּיקער.

מענדעלי האָט פיינד דאָס שטענדיג יום־טוב׳דיגע, און פיהלט זיך בכלל בעסער, ווען ער מאָלט דאָס געוועהנליכע, דאָס אַלטעגליכע. דערפאַר אָבער פיהלט אויך דער לעזער דאָס זיכערע אין מענדעלי׳ס קונסט. מענ־דעלי פערליערט זיך ניט, ווי פיעלע אַנדערע, ווען ער ענטדעקט דאָס אונ־געריכטע שענע אין דער יודישער גאַס, און ווערט ניט פער׳שכור׳ט פון התפּעלות. אין מענדעלי׳ס ביכער פיהלט איהר דעם גרויסען אמת. איהר טרינקט אויס דעם גאַנצען בעכער פון גיפט ביז איהר קומט צו די עטליכע טראָפּענס פון נחמה. די געצעהלטע טראָפּענס זענען אָבער דער ריינער תמצית, דאָס ניט־געפעלשטע און ניט־בעפּוצטע. מענדעלי האָט בכלל פיינד דאָס בעפּוצען. ער פערמאָגט, פערקעהרט, אין זיך די דרייסטיגקייט פון די גרויסע אַנטיטשנע קינסטלער זיך אָבצושטעלען אויף אַזוינע „גע־פעהרליכע" זאַכען, וואָס אַנדערע האָבען ליעב מבליע בנעימה זיין אפילו אין אַ אינטימען געשפּרעך... עס איז ניט אויס ליעבע צום וואולגאַרען, נאָר דערפאַר ווייל מענדעלי האָט וויינינגער אמונה אין די „הויכע מאַטעריעס", און וואָס נידריגער צו דער ערד, אַלץ מעהרערער פיהלט ער דעם אונמיטעל־באַרען אמת פון דעם לעבען. עס איז די גרויסע זיכערהייט פון דעם קינסט־לער, וואָס ער האָט ניט מורא פאַר קיין „גראָבע" עלעמענטען, עס איז די קראַפט פון׳ם אמת, וואָס מאַכט איהם אַזוי דרייסט זיך מטפל צו זיין מיט אַזוינע זאַכען, וואָס אַנדערע קינסטלער מיט זייער „פיינעם חוש", וועלען ניט וואַגען קיינמאָל זיך אפילו צו ריהרען אָן זיי...

אָט דאָס געפיהל פאַר אַלע ערשיינונגען פון לעבען, ניט מאַכענדיג קיין אונטערשיעד צווישען „שענעם" און „מיאוס׳ן", איז דאָס, וואָס בע־ווייזט, אַז מענדעלי איז בעצם דער ערשטער און גרעסטער עפּיקער, וואָס אונזער פּאָעזיע פערמאָגט. לאָז זיין, אַז דאָס מאָראַלישע געפיהל איז אין איהם צו וואַכענד פאַר איין עפּיקער. עס איז אָבער נאָך ניט דאָס וויכ־טיגסטע. ווען מיר געפינען אין אַ קינסטלער אַזאַ ברייט־אומפּאַסענדען און גלייכען אינטערעס פאַר דאָס קלענסטע, ווי פאַר דאָס גרעסטע, דאַן ווייסען מיר זיכער, אַז מיר האָבען צוטהון מיט אַ טיעף־עפּישער נאַטור. ווייל עפּי־קער איז דער, וואָס זעהט אין קליינעם דאָס גראַנדיעזע, וואָס פיהלט אין דער קוימבעמערקטער בעוועגונג דעם אייביגען ציטער פון דעם קאָסמאָס.

יאָ, מענדעלי, אָט דער „יהודי שביהודים", ווי ער אַליין רופט זיך, וואָס איז אַרויסגעקומען צו אונז פון די ענגסטע געהטאָ־וואָהנונגען און האָט דורכ־געלעבט די קאַלטע איינזאַמקייט און אָבגעריסענקייט פון׳ם פאָלק פון דער

השכלה־עפּאָכע, — ער האָט ביז היינטיגען טאָג דאָס קלאָרסטע אויג, וואָס קלויבט נחת פון אַלץ, וואָס עס פּאַסט אויף דאָס ליכט און די שאָטענס מיט דער זעלבער ליעבע פון אַ דיכטער, ווען אויך ניט שטענדיג מיט דער זעלבער גלייכגילטיגקייט פון אַ קינסטלער... ניט נאָר פרישמאַן, וואָס זעהט אַלסדינגע אין דער שענער ווייטקייט און זיין אויג ווערט באַלד פערהילט מיט די לוי־טערע נעבלען פון לירישען דראַנג, און פּרץ, וואָס קניעט באַלד מיט עהרפורכט פאַר יעדע גייסטיקע גרויסקייט, וואָס ער ענטדעקט אין דער נשמה פון פאָלק, — נאָר אפילו ביאַליק, וואָס האָט אין זיך איינגעזאַפּט אַלע פאַרבען און אַלע קלאַנגען, — אויך ער האָט ניט אַזאַ לויטער אויג, אויך ער פערמאָגט ניט אַזאַ גרויסע רוהיגקייט זיך אָבצושטעלען לענגער אויף די וואָכעדיגע זייטען פון׳ם לעבען און זיי בעגיסען מיט יענעם וואַרימען ליכט, וואָס ליעגט ניט אַזוי אין דעם אויסגעמאָלטען לעבען, ווי אין רייכען, געבענשטען גייסט פון׳ם מאָלער אַליין. ביאַליק איז פאַרט הויפּטזעכליך אַ ליריקער און איבער׳ן בילד מוז פלאַטערן גאָט׳ס גייסט, אום ער זאָל קריגען התפעלות פון דעם, וואָס ער זעהט. אפילו די זעלטענע מינוטען פון ביאַליק׳ס רוהע זענען ניט מעהר ווי די רוהע פון אַ דרימלענדיגען לייב, וואָס שפּירט אויך אין שלאָף דאָס לאָקערן פון׳ם נאָהענטען פיינד — דעם יאוש... אין מענדעלי׳ס קונסט לויפט אָפּט דורך אַ קאַלטע ציטער. עס איז אָבער מעהרסטענטהייל ניט מעהר ווי אַ ליעב ביסעל לעבענס־פילאָזאָפיע, צומאָל אַ ביסעל נאַאיווע חקרנות, וואָס ענטהאַלט אין זיך אויך אַ אייגענאַרטיגען עפּישען עלעמענט. לאָז זיין עס איז נאָך ניט די ליעבע חקרנות פון אייזיק דעם שמיד אין „שלמה ר׳ חיים׳ס" מיט איהר עכט אידילישער פּראָסטקייט און ליעבער הומאָריסטישער אויבערפלעכליקייט. ביי מענדעלי׳ן איז אָפּט דאָ איבערגעשפּיצטקייט, צומאָל פערביסענער האַס. אין אַלגעמיינעם אָבער רייסען זיי ניט איבער די די דינע גאָלדענע פעדים פון דער ברייטער עפּישער מאָלעריי. אויף די גרויסע בילדער פון מענדעלי׳ס אונשטערבליכע ווערק: „פישקע דער קרומ־מער", „דאָס ווינשפינגערל", מסעות בנימין השלישי" און, בעזונדערס, „שלמה ר׳ חיים׳ס", ליעגט אויסגעגאָסען דער גלייכער, רוהיגער גלאַנץ פון דעם מיטטאָג־הימעל. און די זעלטענע איבערלויפענדע שאָטענס זענען נאָר דער ווייכער אָבשיין פון די ווייטע האַלב־צוגאַנגענע וואָלקענס.

3.

מיר זענען געוואָהנט צו רעכענען מענדעלי׳ן פאַר׳ן ערשטען גרונדלעגער פון דעם רעאַליזמוס אין אונזער ליטעראַטור, פונקט ווי פּרץ׳ן — פאַר׳ן שע־פער פון דער פאָלקסטימליכער ראָמאַנטיק, און פרישמאַנ׳ען — פאַר דעם ערשטען, וואָס האָט געשטרעבט צו ריינער ליריק. די וואָס בעהויפּטען עס,

האָבען געווים קיין טעות ניט. אין מענדעלי'ן האָט די רעאַליסטישע שולע געווים איהר ערשטען און גרעסטען פאַרשטעהער. נאָר מענדעלי איז פאָרט קיין רעאַליסט ניט אין דעם זינען, ווי מיר זענען געוואָהנט אויסצוטייטשען דאָס וואָרט. אין מענדעלי'ס וועלט־אויפפאַסונג איז נישטאָ קיין סימן פון דער נאַטוראַליסטישער בעציהונג צום מענשען מיט איהר קאַלטען אויס־רעכנונג און איהר אונגלויבען אין דער אייביגער קראַפט און שענקייט פון זיין געטליכען גייסט. מענדעלי'ס קינסטלערישע מאַניערען זענען געווים ריין־רעאַליסטישע. זיין קינסטלערישע לעבענס־אויפפאַסונג איז אָבער אַ הויך־אידעאַליסטישע. זיין רעאַליסטיש הייסט אַלזאָ זעהען דעם מענשען אין זיינע אילוזיעס, אָברייסען מיט אַכזריות די שטראַהלען־קרוין פון זיין קאָפּ. זיין רעאַליסטיש הייסט אַלזאָ זעהען דעם מענשען קלענער, געמיינער, ווי ער איז אין דער ווירקליכקייט, ווייל דער מענש איז שטענדיג גרעסער אַלס ער ערשיינט פאַר אונז אין דער אַלטעגליכקייט. מענדעלי איז צופיעל יוד, ער אָל ניט שפּירען אין מענשען דעם אָבגלאַנץ פון דעם געטליכען, וואָס אין איהם. מענדעלי האָט ליעב דאָס געוועהנליכע אין אויסערליכען לעבען. די נשמה אָבער, ווייסט ער, פערמאָגט שטענדיג אין זיך ערגיץ פערבאָרגענע קוואַלען, פון וועלכע זי ווייסט אָפט אַליין ניט. אין איהר זענען שטענדיג דאָ אַלע מעגליכקייטען. מענדעלי, מיט זיין גאַנצער ליעבשאַפט צום געוועהנ־ליכען, גלויבט דאָך אין אונגעוועהנליכען און הערט ניט אויף, ווי זיין ליעב הערשעלי, צו וואַרטען אויפ'ן ווינשפינגעריל... זיין קינסטלעריש אויג רוהט אָב אויפ'ן אַלטעגליכען; דער דיכטער אין איהם אָבער פיהלט, אַז ניט דאָס אַלטעגליכע איז די אמת'ע ווירקליכקייט, דער „מהות" איהרער. מענדעלי ווייסט, אַז ס'זענען דאָ זאַכען, וואָס קומען פאַר טאָג־טעגליך, און דאָך זענען זיי דאָס צופעליגע, וועהרענד דאָס וואָס קומט פאַר אַם זעלטענסטען איז דער עצם, דער עיקר־פונקט פון די טויזענדער איבערגעהענדיגע זאַכען.

די גרעסטע טהייל פון מענדעלי'ס פאַרשוינען, די דערשלאָגענע, גע־פייניגטע און אונשולדיגע נפשות, וועלכע דער קינסטלער בעשיצט מיט זיין ליעבע און רחמנות, און העלפט זיי אין אַ גרויסער נויט, ווען מען קען ניט אויספיהרען אַנדערש, אויך בדרך נס, דערצעהלען אונז וועגען מענדעלי'ס בעהאַלטענעם אידעאַליזמוס. רעאַליסטען גלויבען אין קיין נסים ניט...

מענדעלי איז ניט קיין רעאַליסט, נאָר אַ עפּיקער, ביי וועלכען דאָס געוועהנליכע און אונגעוועהנליכע זענען גלייך נאַטירליך, ווייל דאָס, וואָס טרעפט זיך אַלע טאָג, און דאָס — וואָס א י י ן מאָל אין טויזענד יאָהר, זענען ביי איהם גלייך וויכטיג ביי עכטען עפּיקער ווערט אויך דאָס פאַנ־טאַסטישע — ווירקליכקייט, ווייל אין זיין בעוואונדערונג און פרייד איבער

אַלעם ווערט אויך די גרויסע לעגענדע פּערוואַנדעלט אין אַלטעגליכע מעג־ליכקייט.

מענדעלי קען ניט הייסען קיין רעאַליסט אויך דערפאַר, ווייל אין זיינע ווערק בעמערקען מיר ניט קיין נאַטירליכע ענטוויקלונג פון דעם ספור־המעשה. עס איז שוין לאַנג אַנגעוויזען, אַז כמעט אַלע ווערק פון מענדעלי מוכר־ספרים וויסען ניט פון קיין קאָמפּאָזיציאָן צו זאָגען. נאָר דאָס אונגאַטירליכע פאַר אַ רעאַליסט איז זעהר נאַטירליך פאַר אַ עפּישען דיכטער, וואָס זוכט ניט קיין פערבינדונג צווישען די לעבענס־ערשיינונגען. ווייל אַ אמת־עפּיקער הייסט יענער קינסטלער, וואָס זעהט שטענדיג דעם קשר פון פערשיעדענע זאַכען, דעם צוזאַמענהאַנג פון די צושיידטע ערשיינונגען אפילו אין זייער צופעליגקייט. עפּישע קונסט הייסט דער אויסדרוק פון פרייד און גליק איבער אַלסדינג, וואָס דאָס אויג זעהט און דער אויער הערט — איבער אַלסדינג, וואָס עס בעגעגענט אונז אינ'ם לעבען און אין דער נאַטור; עס הייסט די אויפפאַסונג פון דעם פיעל־פאַרביגען, איבער וועלכען עס איז אויסגעגאָסען איין ליכטיגע זון, וואָס מאַכט ווייכער די קאָנטראַסטען און פעראייניגט דאָס אונפעראייניגליכע. דאָס לעבען איז פול מיט סתירות. אין דעם מענשענ'ס פרייע נשמה אָבער ווערט צוגענומען זייער ביטערקייט. אין איהר פעראייניגט זיך דער טאָג און די נאַכט, דאָס ליכט און די שאָ־טענס, און זי שאַפט אַ איבערגאַנגס־בריך אפילו צווישען זיסען לעבען און אונטרייסטליכען טויט.

אָט די עפּישע איינהייט פון דעם צופעליגען געפין איך אין די גרויסע קינסטלערישע ווערק פון מענדעלי מוכר־ספרים. זי איז שוין שאַרף אויס־געדריקט אין „פישקע דער קרומער" — אין דער מאַלערישער זאַמלונג פון סטעפּ־פּייזאַזשען, דאַרף־בילדער און אונגעריכטע בעגעגנישען, בעשריי־בונגען, ערצעהלונגען און אותיות ומופתים, אָהן אַ שום אויסערליכען פּלאַן, כמעט אָהן אַ פאַבול, און דאָך אינערליך עפּיס פעראייניגט און פול מיט הארמאָניע. איהר פרעגט ניט דעם קינסטלער, וואוהין ער פיהרט אייך, וואָס איז ער אייך אויסען צו דערצעהלען, נאָר איהר געהט איהם נאָך אַ בעצווי־בערטער פון גאָטס וועלט איבער פעלדער און וועלדער, איבער דערפער און וועגען און קלויבט נחת פון אַלסדינג, וואָס איהר בעגעגענט — זאָל עס זיין אַ אַלטער יקנה"ז, אָט דער גלות'דיגער דערשלאָגענער יוד מיט'ן שווערען הארץ און מיט די פעראומערטע געדאַנקען וועגען זיינע שלעכטע געשעפטען און דערוואַקסענע טאָכטער, — דער יוד, וואָס קען שוין גאָר ניט בעגרייפען, ווי האָט עס אַ יוד הנאה פון גאָטס שענער וועלט, נאָר וואָס ווערט אונז אַלץ נעהענטער און ליעבער, וואָס מעהרער ער דערצעהלט וועגען זיינע שלימזל'־דיגע, לעבערליכע געשעפטען; זאָל עס זיין ר' מענדעלי אַליין, אָט דער

נאָלדענער טיפּ פון דעם גלות׳דיגען און פרייען יודען צוזאַמען, וואָס פער־שטעהט אַלסדינג און נעהמט אָן אַלעס פאַר ליעב און איז שטענדיג פאַרטיג אַנצונעהמען אַ יודענ׳ס קריוודע און איז פאַרט גרייט זיך איבערצובעטען מיט׳ן רבונו־של־עולם פאַר אַ מינדסט ליעב ווינטעלע אין אַ הייסען טאָג, פאַר אַ שמעקענדיג גרעזעלע, וואָס דערקוויקט די נשמה; זאָל עס זיין אפילו חיים־חנא, וואָס רעדט און בעלעקט זיך און ווערט אויסגעריסען ביי זיין ווייב חיה־טריינא׳ן אויף וואָס די וועלט שטעהט — פאַר זיי אַלע פרעהט איהר זיך, און זענט פול מיט דאַנקבאַרקייט פאַר אַלסדינג, וואָס גאָט האָט בעשאַפען, פאַר אַלע זיינע ר׳ אַלטער׳ס און חיי־טריינא׳ס און חיים־חנא׳ס וואָס פילען אָן די ערד און שאַפען איהר פיעלפאַרביגקייט און מאַכען היימליכער דאָס לעבען אויף איהר, ווייל ביי זיי אַלע איז דאָס לעבען — ווי אויסגעריסען זיי זאָלען ניט ווערען — דאָס וויכטיגע און טהייערע, פאַר וועלכען זיי זענען פערטיג אַלעס איבערצוטראָגען, אַבי זיך ניט שיידען דער־מיט. איהר לערנט זיך ביי די קליינע מענשעלעך ליעב צו האָבען דאָס לעבען, צו האָבען רעספּעקט דערפאַר...

רייז־עפּישע ווערק זענען אויך „שלמה ר׳ חיים׳ס„ „מסעות בנימין השלישי" און אפילו אין „ווינשפינגערל„ וואו דער קינסטלער האָט אונז שוין געוואָלט ווייזען דעם איבערגאַנג פון איין דור צום צווייטען, דעם צו־זאַמענהאַנג פון צוויי עפּאָכעס, זענען אויך די לעבעדיגסטע פיגורען אַ ר׳ אברהם און אַ רייזע די בעל־אכסניא׳טע און ניט די משכילים. און אפילו הערשעלע אַליין איז אונז אויך ליעבער און פערשטענדליכער כל זמן ער שטעהט נאָך אין די גרעניצען פונ׳ם אַלטען עפּיש־געמאָלטען לעבען. אַלס „ארויסגעהער פון דער געטאָ" געהט ער דורך ווי אַ שאָטען פאַר אונז. מענדעלי, אַלס קינסטלער, האָט ליעב דאָס צייטיגע דאָס פערענדיגטע. — דאָס, וואָס לאָזט זיך עפּיש בעמאָלען.

אין מענדעלי׳ס גרויסע ווערק פעהלט די פאַבול, ווייל דאָס זענען נאָר עפּישע פּאָעמאָס, וואו די אַלגעמיינע פאַבול שפּיעלט די קלענסטע ראָל, און דער עיקר בעשטעהט אין די רייכע פאַרבען און בילדער, וואָס פיהרען אונז אריין אין אַ לעבען, וואָס צייכענט זיך אויס מיט אינערליכע איינהייט און גאַנצקייט, ווייל יעדע עפּיק איז אינערליכע איינהייט און אויסערליכע ערבוביה.

4.

מענדעלי האָט זעהר יונג פערלאָזען זיין היים, די ליטא, און לאַנג גע־וואַנדערט איבער וואָהלין און איבער אַנדערע דרום־געגענדען. דאָס האָט אָהן שום ספק געהאַט די גרעסטע ווירקונג אויף זיין קינסטלערישע ענט־

וויקלונג. די שאַרפע קאָנטראַסטען פון די צוויי וועלטען האָבען געדראַפּט פיעלעם וועקען אין דער נשמה פון יונגען דיכטער, וואָס האָט ווי אַ שוואַם איינגעזאַפּט אין זיך אַלע נייע איינדריקע. פון איין זייט די ניכטערע ליטא מיט איהרע שפּיצקעפּיגע תּלמידי־חכמים, מיט איהר טרוקענעם בוך־וויץ און רויהער אָרימקייט — דאָס לאַנד אָהן וואונדער און אָהן לעגענדען, וואו פאָעזיע האָט געהייסען חקירה און גראַמען, און די פאַנטאַזיע האָט מיט אַב־געשניטענע פליגעל געשפּרונגען צווי איילען איבער דער ערד; און פון דער צווייטער — דאָס אַ ביסעל פערגרעבטע וואָהלין מיט די פוילערע מוחות, נאָר פרישערע הערצער, מיט דעם זאַפטיגען ניט־טיעפען הומאָר און פריער־ליכע זאַטקייט — דאָס לאַנד פון די שענע לעגענדען און יונגער פאַנטאַזיע, וואו עפּיס האָט שטיל געוועבט זיך און געוואַקסען און געוואַרט אויפ'ן נייעם... די צוויי פערשיעדענע וועלטען, וואָס האָבען זיך אַזוי זעלטזאַם פעראייניגט אין מענדעלי'ס פערזענליכקייט, האָבען איהם אונגעהויער בערייכערט אַלס דיכטער, און עס איז אונז שווער אַצינד זיך פאָרצושטעלען אונזער גרויסען קינסטלער אַלס געבירטיגען פון דער ליטא אַליין אָדער פון וואָהלין אַליין — אַזוי ענג האָבען זיך אין איהם צונויפגעפלאָכטען די וואָרצלען פון זיי ביידען, אַז עס איז אויסגעוואַקסען איין בוים, וואָס האָט מיט זיינע ברייטע צווייגען זיך צושפּרייט ווייט איבער זייערע גרעניצען.

פון דער היימישער ליטא האָט מענדעלי מיטגעבראַכט דעם שאַרפען מוח מיט דעם חשק צו בילדונג און צו גרינדליכען וויסען, מיט דער ליעבע צום קאָנקרעטען, צום ליכטיגען און פערשטענדליכען; נאָר קומענדיג אַ פער־חלומט'ער בחור מיט אַ רייכען דמיון און געזונדטע, דאָרשטיגע חושים אין די דרום־געגענדען מיט לויטערע הימלען און די דונקעלע פאָלקסמאַסען, וואו ס'איז נאָך געווען אַזוי פיעל תּמימות און ריהרענדע, הארציגע פּאָעזיע, דער־זעהענדיג פאַר זיך דאָס העלפאַרביגע סטעפּ־לאַנד מיט די פריעדליכע דער־פער און מגושמ'דיגע, נאָר גוטהערציגע רינדערעס, האָט זיך דער פערטרוי־ערטער ליטווישער הימעל ווי פערבאָרגען פאַר איהם און די שווערע בילדער זענען פערגעסען געוואָרען, און דאָס נייע לעבען, אפילו די נייע שפּראַך, האָבען אינגאַנצען פערשלונגען און זיך דאָס פרעמדע עלענדע בחור'ל, וואָס האָט זיך אַרומגעטראָגען מיט אַזוי פיעל חלומות אין הארצען, און נאָר ערגיץ בעהאַלטען האָט ניט אויפגעהערט צו לעבען אין איהם דער שטרענגער ליט־וואַק מיט דעם טרוקענעם שמייכעל, וואָס האָט זיך ניט געוואָלט צובליהען פריי איבער'ן גאַנצען פּנים, מיט זיינע פערעלטערטע תּביעות צו זיך און צו דער וועלט. און ווען ער פלעגט נעהמען די לייצעם אין האַנד, פלעגט ווי אַ קאַלטער ווינד איבערגעהן דאָס שאַפונגס־פעלד פון מענדעלי מוכר־ספרים...

וואָס מעהר דער קינסטלערישער גענוס איז געוואַקסען און קרעפטיגער געוואָרען אין מענדעלי׳ן, אַלץ מעהר האָט אין זיין שאַפונג געזיעגט דער וואָהלינער יסוד. זיינע פּראָסטע, תמימות׳דיגע טיפּען זענען די געלונגענסטע און זענען אַלע געשילדערט מיט יענער טיעפער ליעבע, וואָס די גרויסע קינסטלער קענען שטענדיג אַזוי קלוג בעהאַלטען פון זייטיגע אויגען און זי זאָל דאָך זיך פיהלען אין יעדען שטריך זייערען. דער ליטווישער יסוד האָט אָבער דאָ אויך געהאַט אַ ווירקונג צו גוטען אויף מענדעלי׳ס קינסטלערישען טאַלאַנט: ער האָט איהם בעהיט פון סענטימענטאַליטעט און איבערפליסיגען ליריזמוס. מענדעלי בעזיעגט ניט, ווי אַנדערע, זיינע העלדען. ער מ אָ ל ט זיי. ער לאָזט זיי לעבען און טוהען, ווי זייער האַרץ געלוסט. ער קוקט זיך נאָר איין פון וויטען. ער האָט גענוג לאַגישע בעציהונג צו זיי, אום צו קענען גלייכגילטיג צוזעהן, ווען זיי האַנדלען צומאָל ניט לויט זיין רצון...

אַ דאַנק די צוויי אייגענשאַפטען איז מענדעלי דער גרעסטער, זעלטען ווען איבערגעשטיגענער, פּייזאַזשען־מאַלער, וואָס אונזער ליטעראַטור פאַרמאָגט. מיר האָבען היינט אפילו מעהרערע דיכטער. וואָס זענען שוין אימשטאַנד ניט נאָר צו בעזיעגען די נאַטור, נאָר אויך זי צו בעמאָלען. מיר קאָנען שוין אויך איינהאַלטען די התפעלות, אויף וויפיעל עס לאָזט זיך. אין אונזערע מאַניערען אָבער, איז דעם אונטערשטריכען פון די בילדער דורך פיעלע מעטאַפאָהרען און עפּיטעטען, פיהלט זיך אונזער מסביר־זיין דאָס בילד, אונזער מורא, טאָמער בעמערקט מען, חלילה, ניט איהר שענקייט... מענדעלי צייכענט זיך אין דער הינזיכט אויך אוים מיט זיין קינסטלערישער פאַרנעהמהייט, מיט דער אויסערליכער קאַלטקייט פון די וועניגע קלאַסישע דיכטער, וואָס זענען אַזוי פערזיכערט אין דער קראַפט פון דעם פּראָטעסטען שטריך זייערען, אַז זיי געפינען ניט פאַר נויטיג אפילו אויף אַ רגע צוצווינקען צום לעזער: זעה, ווי שען!...

מענדעלי׳ס פּייזאַזשען זענען פּראָסט, אָרים אין פאַרבען און אין ריטהאַרישע פיגורען, און אין דעם צייגט זיך די גרויסע קולטור פונ׳ם קינסטלער. ווען מיר שטעלען מענדעלי׳ס פּייזאַזשען צוזאַמען אפילו מיט אַ גאָגאָל׳ס, ווייזען די לעצטע אוים, אין פערגלייך מיט די ערשטע, מליצה׳דיג. און אין דער זעלבער צייט זענען מענדעלי׳ס פּייזאַזשען אויך טיעף־ליריש. אַלע זענען זיי שטרענג געצייכענט און לויטער, ווי די ווייסע מיטטאָג־וואָלקענס, און אַלע בעהאַלטען זיי אין זיך צאַרטען טרויער און שטילע וועה, ווי די דונקעלע סילועטען פון די בערג־בוימער אויף דעם בלייכען הימעלס־פּאַן פון צווישען טאָג און נאַכט...

אין מענדעלי׳ס נאטור־בילדער האָבען זיך פעראייניגט די זעלטענסטע אייגענשאפטען פון דעם אידעאלען פּייזאזש: די עפּישע פּראָסטקייט, און דער בעהאלטענער, צנוע׳דיגער ליריזמוס. וואָס עס זאָל ניט זיין געצייכענט אויף זיי — ווערט אלסדינג גלייך וויכטיג, אלסדינג ערשיינט פאַר אונז מיט אַ נייעם חן, גלייך ווי מיר וואָלטען עס זעהן דאָס ערשטע מאָל, אלסדינג איז איינגעפאסט אין זילבערנע דורכזיכטיגע ראהמען. יעדער פּייזאזש מענדעלי׳ס איז די וועלט, וואָס האָט זיך מצמצם געווען אין אַ שטיל ווינקעלע און האָט דאָרט געמאַכט רוהען איהר שכינה...

יעקב פיכמאַן.

דר. א. מוקדוני.

צוויי מענשען.

דר.א. מוקדוני.

צוויי מענשען

1.

ר' מענדעלי האָט אויך געשריבען צוויי דראַמעס.

פאַר מענדעלי'ן זענען שוין געווען אַזעלכע, וואָס האָבען זיך בענוצט מיט דער דראַמאַטישער פאָרם. ניט די אַלטע יודישע פורים־שפּיעלען האָבען זיי גענומען אַלס מוסטער, נור געטע, שילער און אַנדערע מערב־אייראָפּעאישע דיכטער.

פון אַ יודישער ביהנע האָט קיינער ניט געקלערט. זיי זענען גאָר ניט אויסען געווען, אַז מען זאָל זייערע „דראַמעס" אויספיהרען. דאָס איז ביי זי געווען נור אַ נייע מליצה־פאָרם. זיי האָבען ניט געוואָרט, אַז עס זאָלען קומען אַנדערע מענשען און מאַכען לעבעדיג זייערע טויטע דראַמעס.

און דעריבער זענען די האַנדלענדע פּערזאָנען ניט געווען קיין מענשען, נור מייסטענס בעגריפען, אידעען און אַנשויאונגען. די האַנדלונג האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ וכוח, אין אַ פּלפּול, וואָס ווערט געפיהרט צווישען איין „פילאָזאָפיע" אין דער אַנדערער.

אדם הכהן לעבענזאָהן האָט אַרויסגעלאָזט אויפ'ן מלחמה־פּלאַץ דעם אמת, די אמונה און זייערע קרובים און האָט געלאָזען דעם אמת טריאומפירען. דער מלבי'ם האָט זיך אָנגענומען פאַר דער קריוודע פון דער אמונה און האָט אָנגעשריבען אַ דראַמע, אין וועלכער די אמונה איז גובר.

און כדי צו יוצא זיין פאַר געטע און שילער, וואָס האָבען אויפגענומען מענשען אין זייערע דראַמען, האָט מען די אידעען געגעבען אייניגע מענשליכע אייגענשאַפטען. אייגענשאַפטען, וואָס יעדער מענש האָט זיי און וועלכע עס איז לגמרי נישט שווער צו אויפדעקען.

מענדעלי האָט געטהון פערקעהרט: ער האָט די אידעע געלאָזט זיך בעווייזען, אויסשטראַהלען פונ׳ם מענשען גופא, ער האָט זי אינ׳ם מענשען אויפגערעקט. דער אמת, די אמונה, דער יושר, די חכמה זענען ביי איהם מענשליכע אייגענשאַפטען, דער מענש שאַפט זיי, ער בעוועגט זיי און ער גיט זיי א ממשות.

אָהן מענשען זענען זיי פוסטע קלאַנגען, בלאָנדזשענדע נשמות, וואָס האָבען קיין תקומה ניט.

ער לאָזט ניט טריאומפירען דעם אמת, די אמונה, דעם יושר און דעם שקר אלס זעלבסטשטענדיגע בעשעפענישען. מענשען, קליינע און גרויסע פיהרען דעם קאַמף, זיי רייסען זיך ארום דעם שטיקעל לעבען און ממילא וואַקסט אויס דער סך־הכל פונ׳ם קאַמף צווישען געוויסע אידעען און שטרעמונגען.

אין מענדעלי׳ס צוויי דראַמען, אין „דעם פריזיוו, און אין „דער טאַקסע“, זענען ארויסגעפיהרט געוואָרען לעבעדיגע מענשען פון טונעיאַדאָווקע, מענשען מיט קליינע און גרעסערע השגות, מענשען מיט זייערע קליינליכקייטען, מיט זייער תאוה צו געלד, צו כבוד.

בעלי־טאַקסעס, שטאָדט־בעלי־טובות, ווייסע־חברה׳ניקעס, פורים־שפּיעלער, ניקאָלאַיעווער סאָלדאַטען, א מוהמע אָהן א נאָז, קרעמער, גלאַט יודען, רבנים, שמשים, דינים, שוחטים, די גאַנצע „חאָפּטע פּאַרשוינען“, וואָס טומלען זיך אין קאַבצאַנסק און טונעיאַדאָווקע.

אויף אזא עולם קאָן, אמת, קיין וועלט־דראַמע ניט אויפגעבויט ווערען, פון אזא פּעקיל פּאַרשוינען קאָן ניט אויסוואַקסען שעקספּיר׳ס א דראַמע, א „פויסט“ פון געטע אָדער „די רויבער“ פון שילער, אָבער אזא עולם איז אויך ניט בכח צו אויפהויבען זיך אין די הימלען און פיהרען א וכוח פון ענינים, וואָס האָבען קיין דירעקטע שייכות ניט צום לעבען פון גלופּסק.

2.

מענדעלי האָט ווי זיינע פאָרגענגער אין דער יודישער ליטעראַטור, ניט געהאַט אין זינען א קאָנקרעטע ביהנע, שווישפּיעלער א. ד. ג. ער האָט גאָר ניט געטראַכט פון א יודיש טעאַטער. איהם אליין איז זאָגאָר ניט געווען גאַנץ קלאָר, פאַרוואָס האָט ער געשריבען „די טאַקסע“, „דעם פריזיוו“ אין דער פאָרם פון א דראַמע. מענדעלי פּראָבירט צו ערקלערען אין זיין הקדמה צו „דער טאַקסע“, פאַרוואָס האָט ער אויסגעשטעלט צום אָנהויב פון זיין דראַמע א צעטעל פון פּאַרשוינען.

ער וויל בעווייזען, אז ער האָט עס ניט געטהון פון גאוה וועגען, חלילה.

„איך האָב געמאַכט אַ בעזונדער צעטעל", זאָגט מענדעלי, „פון די אַלע פּער־זאָנען, וואָס קומען־פאָר אין דער מעשה, כדי זיי זאָלען אַלע שטעהן פאַר די אויגען און מען זאָל זיי תמיד געדענקען".

א הארבערע קשיא—פּאַרוואָס האָט ער בכלל גענומען די דראַמאַטישע פאָרם — דאָס איז אייגענטליך פאַר'ן זיידען אַליין ניט געווען קלאָר. דער זיידע האָט געפּרובט שרייבען אויף אַלע אופנים. ער האָט זיך בענוצט מיט פיל פאָרמען און ער האָט די דראַמאַטישע פאָרם ניט געקאָנט בעליידיגען.

„די טאַקסע" און „דער פּריזיוו" געהערען גראָד ניט צו די בעסטע ווערק פונ'ם זיידען. די דראַמאַטישע פאָרם האָט מענדעלי'ן געבונדען די הענד און ער האָט זיך ניט געקאָנט פריי בעוועגען.

די פאָרם האָט איהם ניט געלאָזען אַ קוק טהון אויף גאָט'ס שענער וועלט, האָט איהם ניט געלאָזען בעטראַכטען דעם הימעל, דעם וואַלד, די יונגע פרעהליכע קעלבעלעך, וואָס שפּרינגען אַרום אויף דער פרייער לאָנקע. זי האָט איהם ניט געלאָזט אַ שמועס און אַ פילאָזאָפיר טהון מיט זיין קליאַטשע, מיט ערלים און מיט אַלטער יקנה"ז אויפ'ן וועג.

די פאָרם האָט געצוואונגען מענדעלי'ן צו פּעררוקען זיך שטיל אין אַ ווינקעל און לאָזען אַנדערע ריידען. אין די דראַמען איז ניטאָ מענדעלי אַליין. איהר זעהט ניט זיין קלוגען שמייכעלע, זיין טיעפען בליק, איהר הערט ניט זיינע האַרציגע ווערטער, איהר זעהט ניט זיין ביידעל, זיין פּעקיל ספרים און הערט ניט, ווי ער שמועסט מיט'ן פאָלק ישראל.

מענדעלי האָט טאַקע; ער ווייסט, אַז אין אַ דראַמע, וואו מענשען ריידען צווישען זיך, טאָר מען ניט אַריינפּאַלען יענעם אין די רייד, מען דאַרף שטעהן אָן אַ זייט און הערען. מענדעלי קאָן זיך אַ מאָל ניט איינ־האַלטען, ער שטעלט אַריין אויפ'ן סוף בלעטיל, צו די קלוגע אָדער צו די נאַרישע רייד פון אַ פּערזאָן, אַ שטיקעל הערה אָדער גלאַט עפּיס אַ טענה.

מענדעלי אַליין איז ניטאָ אין די דראַמעס. דער מענדעלי, וואָס האָט אַרויפגעלעגט אַזאַ חן אויף אַלע זיינע מעשיות, איז אַנטשוויגען געוואָרען און ער האָט געלאָזען, אַנדערע זאָלען ריידען פאַר איהם.

עס רעדט וואָלף ספּאָדיק, שמעיה תם, שמחה מאַריאַשעס און ליפּע דער חלפן.

קאָנען דען די אַלע פּאַרשוינען אַזוי רעדען, ווי מענדעלי רעדט?

און אָהן מענדעלי'ן זענען גלופּסק, קאַבצאַנסק און טונעיאַדאָווקע פּשוט'ע בר־מינן'ס.

און א שאָד, וואָס מענדעלי האָט זיך אויסגעשלאָסען פונ'ם צעטעל פון זיינע פּאַרשוינען אין זיינע דראַמעס.

מיר וואָלטען אפשר געהאַט נאָך א „פּישקע דעם קרומען"! ווען מענדעלי וואָלט ניט געלאָזען ריידען ספּאַדיק'ן אָן א שומר, ווען מענדעלי אַליין וואָלט דערצעהלט, ווי ספּאַדיק רעדט, וואָלטען מיר געהאַט א לעבע־דיגען מענשען פאַר די אויגען, מיר וואָלטען איהם געזעהן מיט אַלע זיינע תנועות, און קיין שטריך פון ספּאַדיק'ס פּנים וואָלט ניט געפעהלט, קיין שטעגעלע אין ספּאַדיק'ס פערפּלאָנטערטען מח וואָלט ניט געווען בעהאַל־טען פון אונז.

מענדעלי, אַז ער בעקענט אונז מיט א מענשען, בענוגענט ער זיך ניט מיט דעם, וואָס ער רופט אָן זיין נאָמען, ער בעקענט אונז מיט אַלע זיינע קנייטשלעך. ער צוגליעדערט און צוברעקעלט איהם אויף שטיקלעך, ער קוועטשט פון איהם אַרויס אַלץ, וואָס איז חאַראַקטעריסטיש, אַלץ, וואָס מאַכט בולט'ער די פיזיאָנאָמיע פונ'ם פאַרגעשטעלטען פּאַרשוין.

מענדעלי'ס אַרט פון דערצעהלען איז כלל ניט קיין צופעליגע, עס איז א בעשטימטע, אָבגעטאָקטע און פעסטע פאָרם. אין דער פאָרם לעבט מענדעלי ווי א פיש אין וואַסער. דאָס איז אָבער ניט בלויז אַנ'אויסער־ליכע פאָרם, אין וועלכער דער אינהאַלט פּאַסט זיך איין בעסער. עס איז אַ אינערליכע פאָרם, עס איז א וועלט־אַנשויאונג, אָדער ריכטיגער געזאָגט — א בעשטימטע אַרט פון דענקען.

מענדעלי בעטראַכט די וועלט פון א בעשטימטער הויך, ער וועט זיך קיינמאָל ניט אויפהויבען העכער און ניט אַראָבלאָזען זיך נידעריגער. פון דער הויך זעהט ער, וואָס ער זעהט, און הערט, וואָס ער הערט. מענדעלי האָט זיך אַליין בעגרענצט, ער האָט זיך אַליין פערשאַנצט פון אַלע נייע ווערטער, אידעען און שטרעמונגען. אינ'ם שטח, וואָס ער האָט פאַר זיך אָבגעגרענצט, זעהט ער אָבער טיעפער, קליגער פאַר אַנדערע.

מענדעלי איז גרויס און מעכטיג אין דער מענדעלי־וועלט, אין דער מענדעלי־פאָרם.

3.

פאַר מיר זענען גלייך די פאַר ביכער, וואָס הייסען „תולדות הטבע", „האבות והבנים" און זיינע דראַמעס. אָט די אַלע געהערען ניט צו מענדעלי'ן. דאָרט איז די הויך, פון וועלכער די וועלט ווערט בעטראַכט, לגמרי אַנ'אַנדע־רע, דאָרט איז דער שטח אַנ'אַנדערער.

איך גלייך דעם „תולדות הטבע" צו „האבות והבנים" און צו די דראַ־מעס, ווייל זיי זענען אָביעקטיוו געשריבען. איך מיין ניט אָביעקטיוו

אינ׳ם געוועהנליכען זין ,איך מיין די אָביעקטיוויטעט פון אַ מענשען, וואָס איז אויסען עפּיס אויפטהון, וואָס שרייבט און מעקט נור לטובת־הכלל.

מענדעלי קאָן זיין אָביעקטיוו ווי ער וויל. זיין פּערזענליכקייט, זיין אייגענער בליק, זיין אייגענע אַרט דענקען שימערט אַרויס פון יעדען וואָרט.

מענדעלי זאָרגט פאַר׳ן כלל ישראל און אין איין גאַנג פאַר זיך. ער איז דער כלל ישראל אַליין, אַלץ, וואָס איז פאַרהאַן אינ׳ם כלל, איז דאָ אין איהם.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש שטעהט אָבער מן הצד, בעטראַכט זיין עולם פון אויבען אַראָב, וויזט אָן אויף זייערע פעהלער. ער האַלט זיך אַליין בעסער, שענער און קליגער פאַר׳ן עולם.

אַבראַמאָוויטש נעהמט זיך דאָס רעכט מוסר צו זאָגען דעם כלל־ישראל, — ווייל ער איז עלטער, קליגער און געבילדעטער.

מענדעלי טהוט דאָסזעלבע, ווייל דאָס זענען זיינע אייגענע מענשען, יודישע קינדער, מיט וועלכע ער האָט זיך אויסגעהאָדעוועט, וועלכע ער בעזאָרגט מיט ספרים און אַלערליי מעשה־ביכלעך.

אַבראַמאָוויטש האַנדעלט ניט מיט ביכלעך, מיט וועלכע מענדעלי האַנ־דעלט. ביי מענדעלי׳ן אין ביידעל געפינט איהר תחינות, קינות, הגדות, מחזורים און אַ מעשה־ביכעל. דאָס מעשה־ביכעל איז גאַר ניט קיין „ספר חיצוני“, עס איז עפּיס אַזוי נאָהנט, אַזוי עהנליך צו די הייליגע רומעל־ספרים, עס איז אַזוי נאַאיוו, אַזוי שען, אַזוי קלוג און טיעף ווי די מוסר־ספרים.

אַבראַמאָוויטש האַנדעלט נור מיט „ספרים חיצונים“.

אַבראַמאָוויטש און מענדעלי זענען צוויי פערשיעדענע מענשען; אינ׳ם ערשטען רעדט דער משכיל, דער קעמפּפער מיט דער פינסטערניש, דער פערביסענער שונא פון די „מורדי אור“. ער רעדט ביטער און ערנסט.

אין מענדעלי׳ן רעדט גלופּסק, קאַבצאַנסק און טונעיאַדאָווקע. מענדעלי טראָגט קיין כעס ניט אויף זיינע פאַרשוינען. אַז מענדעלי רעדט, פער־שטעהט עס אַלטער יקנה״ז און גאַנץ גלופּסק. מענדעלי לאַכט, ער לאַכט אָבער קיינעם ניט אויס, און דעריבער לאַכען אַלע מיט איהם. מענדעלי לאַכט אַזוי גוטמוטהיג, אַזוי האַרצליך און אַזוי פריינדליך, אַז אַלע טונע־יאַדאָווקער פאַרשוינען קאָנען מיטלאַכען מיט איהם.

אין מענדעלי׳ן קאָנצענטרירען זיך אַלע מדות טובות און אַלע מדות רעות פון קאַבצאַנסקער יודען, און וואָס ער דערצעהלט, דערצעהלט ער עס פון זיך אַליין.

מענדעלי זיצט אין זיין ביידעל מיט הרחבה, דאָס איז זיין היים. פּרובט אָבער אַבראַמאָוויטש׳ן אַריינזעצען אין דעמזעלבען ביידעל, וועט

ער זיך קרימען, ער וועט ווערען נערוועז, עס וועט איהם בלאָזען פון אַלע זייטען, עס וועט איהם טרייסלען און צורודערן.

4.

די צוויי דראַמעס האָט געשריבען שלום יעקב אבראַמאָוויטש און ניט מענדעלי.

אין דער הקדמה צום „פּריזיוו" זאָגט מענדעלי, אז נאָך א לאַנגען שטילשווייגען „האָט מיך עפּיס געצווינגען אהין, אין יענעם ווינקעל פונ'ם יודישען לעבען, וואו ס'געפינען זיך מיינע אַלטע בעקאַנטע פּאַרשוינען, פון וועלכע איך פּלעג אַמאָל דעם עולם דערצעהלען משונה־ווילדע, וואונ־דערליכע מעשיות. עס האָט מיר זיך שטאַרק געגלוסט ווידער צו מיינע לייט". און מענדעלי איז אַלע מאָל אין א גוטען הומאָר. אמת טאַקע, זאָגט ער, יודען האָבען איצט צרות, אָבער מען איז דאָך ניט מעהר ווי א מענש, א בשר ודם. עס גלוסט זיך פּאַרט אַמאָל א קוק טהון אין דער זייט, א לאַך טהון, א שפּיעל טהון.

זיינע אַלטע פּאַרשוינען, דערצעהלט מענדעלי, האָט ער געטראָפען, ברוך השם, אַלע פריש און שטאַרק מיט זייערע אַלע אַלטע קאַפּריזען און משונה'דיגע גענג, זיי פּרוכפּערן און מעהרען זיך, מאַכען זיך א מאָל נאַריש און רייסען זיך ביי די נעז איבער א שפּיעלכען אַזוי ווי פריהער".

מענדעלי האָט דערזעהן זיינע אַלטע בעקאַנטע אוןביידע האָבען באַלד דערקענט איינע די אַנדערע און „גאָר אָנגעקוואָלען, וואָס, געלויבט איז גאָט, מען זעהט זיך געזונטערהייט".

אַזוי רעדט מענדעלי, אַנדערש קאָן ער ניט ריידען!

אָבער נור די הקדמה איז מענדעלי'ס. אויף דער דראַמע אַליין רוהט שוין ניט דער בליק פונ'ם יודישען פּקח.

עס געהען פאַרביי מענשען פון אַלע מ י נ י ם. יעדער זאָגט זיך אָב זיין שטיקעל כאַראַקטעריסטיש און טהוט אָב, אינ'ם דראַמע, וואָס איהם איז בעשערט פונ'ם מחבר צו טהון. דער שדכן טרינקט בראַנפען און רעדט וועגען שדוכים, די נייטאָרינס שיטען מיט ברכות, די מאַמע וויינט פון גדולה, א דיענסט־מיידעל שילט און זידעלט זיך, קעהרט די שטוב און זינגט א ליעדעל אונטער'ן נאָז:

אויפ'ן פּריפּעטשיקיל ברענט א פּייעריל
און פונ'ם קוימענדיל געהט א רויך.
אז איך דערמאָהן אין מיין בעשערטין זיך,
פאַרליהר איך, אוי, דעם קאָפּ און דעם מוח.
הכלל, ווי עס פיהרט זיך אין דער גאַנצער וועלט.

אויף אַלע אַנדערע פּאַרשוינען דאַרף מען גאָר איבעריג דעם קאָפּ ניט דרעהען און פערשטעהן, ווער און וואָס זיי זענען. עס איז קלאָר, אַז אַ בעל טאַקסע איז אַ גאַטס־גנב, אַ יוד, וואָס האָט דאָס אומגליק צו הייסען רבי יוחנ׳צע — איז אַ צבוע׳ק, אַ שווינדלער, אַ מענש, וואָס טראָגט אונ־טער׳ן טלית־קטן שפּיזען; אַ בחור, וואָס האָט דאָס גליק צו הייסען אלכסנדר — איז ער שוין ממליא פיין, איידעל און געבילדעט און ווי באַלד ער איז געבילדעט, איז ער מחויב צו זיין פערליעבט; ווי באַלד ער איז פירליעבט, מוז ער קושען און האַלזען זיין געליעבטע דער פינסטערער וועלט אויף צופּוקעניש. אזא בחור קושט ניט, חלילה, פון פערגעניגען וועגען, ער טהוט עס מעהר לשם דעמאָנסטראַציע, לשם קאַמפּף מיט די „מורדי אור“.

די מעשה אליין איז אויך פּשוט. דעם בחור אלכסנדר גיבען די „מורדי אור“ אָב פאַר אַ סאָלדאַט, און זיין כלה האָט חתונה, פערשטעהט זיך, מיט אַ חאַצקעל, טאַקע ר׳ יוחנ׳צעס אַ זוהן. און אַז דער סאָלדאַט קומט אין זיין שטעדטיל, געפינט ער זיין רייזעלע, פאַלט ער איהר און זי איהם אויפ׳ן האַלז. לויפט צו חאַצקעל און שרייט: גוי, גוי איינער! מיט אַנ׳אשת איש! אַ שענע פלונית׳טע, כ׳לעבען! “ ווערט אלכסנדר פערציטערט און שרייט אויס: רייזעלע, מיינס — אַ ווייבעל... חאַצקעל׳ס אַ ווייב!“...

מענדעלי קען ניט פערצוקערן אזא בחור, וואָס הייסט אלכסנדר, און ניט מאוס מאַכען מענשען ווי ר׳ יחונ׳צע, פייבוש און נאָך אזעלכע „פאַנא־טיקער“.

מענדעלי וואָלט פון דעם אלכסנדר דערצעהלט „וואונדערליכע מעשיות“, ריכטיג ווי פון שמחה מאַריאַשעס, וואָרום ביי מענדעלי׳ן זענען זיי דאָסביידע קאַבצאַנסקער יודען, ביידע האָבען „משונה׳דיגע גענג“, ביידע „רייסען זיך פאַר די נעז איבער אַ שפּיעלכען“.

דער משכיל אבראַמאָוויטש, אבראַמאָוויטש דאָס קינד פון זיין דור, האָט אריינגעזאָגט זיינס אַ וואָרט אין דער דראַמע. מענדעלי ווייסט ניט די פערשיעדענע ליטעראַרישע פאָרמען, וואָס ווערען געברויכט ביי די אומות העולם, מענדעלי האָט זיין אייגענע פאָרם.

אבראַמאָוויטש האָט אויסגעוועהלט די דראַמאַטישע פאָרם, ווייל ער האָט געוואָלט זאָגען אַנ׳ערנסט און ביטער וואָרט. ער האָט געוואוסט, אַז מענדעלי וועט ניט אריינשטעקען זיין נאָז אהין אין די הויכע פענסטער און ער וועט איהם נישט שטערען צו בעווייזען זיין צווייטען איך.

5.

„די טאַקסע“ איז עהנליך אויף'ן „פּריזיוו“, ווי אַ צווילינגס־שוועסטער.

די טאַקסע איז נאָך יעמאָלט געווען אַ גרויסע גזירה; זי איז געווען אַ נייע אָנשיקעניש אין דער יודישער גאַס און די, וואָס האָבען זיך מיט איהר מטפּל געווען, זענען, פערשטעהט זיך, בעטראַכט געוואָרען אַלס מענשען, וואָס זענען גרייט צו פערקויפען דעם כלל ישראל פאַר אַ טאָפּ לינזען.

מען האָט אָבער געוועהנליך ניט בעטראַכט דעם בעל־טאַקסע אַלס אַ צופעליגען מענשען אין דער יודישער גאַס, דער בעל־טאַקסע איז געווען דער „עיט צבוע“, דער ווילדער פאַנאַטיקער, דער בלוטזויגער פונ'ם קהל. ער איז אָהן דער טאַקסע ניט געווען בעסער און עהרליכער אין די אויגען פון די משכילים. די טאַקסע איז געווען נאָך אַ שטריך, נאָך אַ ליניע, וואָס האָט בולט'ער האַראַקטעריזירט דעם „מורד אור“.

דער קאַמפף פאַר „ליכטיגקייט“ האָט געמאַכט די משכילים פאַר פאַרבען־בלינדע מענשען. זיי האָבען כסדר געזעהן די שוואַרצע פאַרב. יעדער ירא־שמים איז געווין בעשמירט מיט שוואַרצע פעך, און יעדער משכיל — בעדעקט און דורכגעוועבט מיט הימלישע שטראַהלען.

פאַר דעם ליכט־און שאָטען־שפּיעל אויף איין אָרט, אין איין מענשען האָבען זיי קיין אויג ניט געהאַט, זיי האָבען קיין פונקלענדע שטערען אויף אַ שוואַרצען הימעל ניט בעמערקט.

שוואַרץ און וויים — דאָס זענען די צוויי פאַרבען, וואָס זייער אויג האָט געזעהן.

אַ בעל־טאַקסע, אַ פרומאַק, אַ חסיד, אָדער כלי־קדש איז געווען אַ גזלן, אַ רוצח, ער האָט געהאַט שפּיזען און גיפט פאַר אַלעמען, פאַר'ן גאַנצען כלל ישראל און אפילו פאַר זיינע אייגענע קינדער, וואָס האָבען זיך ניט געוואָלט בויגען פאַר איהם.

פרעגט זיך, אין וואָס איז בעשטאַנען די גבורה פונ'ם „מורד אור“? ער ווערט כסדר געשילדערט ווי אַ הויקער, ווי אַ קריפּעל און ווי אַ טפּש דער משכיל, פערקעהרט, איז אַ מין אַפּאָלאָן, שען ווי זון און קלאָר ווי דער טאָג.

פונדעסטוועגען איז ער, דער משכיל, כסדר דער קרבן, דער בעזיעגטער און דער בעשפּייטער.

מיט וואָס ערקלערט זיך דאָס?

עס ערקלערט זיך מיט דער זיסער סאַנטימענטאַליטעט פון דער השכלה־עפּאָכע; דער העלד איז געווען דער, וואָס ווערט גע'רודפ'ט, געפּלאָגט און געמאַטערט. די השכלה האָט געהאַט אַ בעזונדער ליעבע צו קרבנות. דער משכיל, וואָס האָט געקאָנט אָפען ליינען „ספרים חיצונים", איז געווען דער אומקליקליכסטער אין זיין דור; ער איז ניט געווען קיין קעמפּפער, קיין מאַרטירער, ער איז געשטאַנען כמעט אויף איין שטופע מיט'ן „מורד אור", וואָס קען אויך זיין פאַנאַטיש אָפען, בפני כל עם ועדה.

די טאַקסע איז געווען אַ ניי וואָפען אין די הענד פון די משכילים געגען די „מורדי אור". זיי האָבען געקאָנט האַפען זייערע שונאים ביי דער האַנד און בעווייזען, אַז די פרומע זענען גנבים, וואָס לעבען אויפ'ן חשבון פון קהל. זיי האָבען אַפּעלירט צום אָרימען קלאַס ניט אויס ליעבע צו איהם, נאָר ווייל ער איז ניט נוגע בדבר, ער האָט קיין חלק ניט אין דער טאַקסע. איהם איז שווער דאָס לעבען און ער וועט דאָס בעסער פערשטעהן.

זיי, די משכילים, זענען נאָר ניט אויסען געווען, אַז יעדער יוד זאָל עסען מיט אַ פונט פלייש מעהר אין אַ וואָך. פון אַזעלכע מגושם'דיגע און וואָכענדיגע אידעאַלען האָבען זיי לגמרי ניט געהאַלטען.

עס איז געווען אַ קאַמפּף, מען האָט געזוכט וואָפען ווי מיט ליכט, מען האָט ניט געבראַקירט אַפילו מיט פערראָסטעטע און פערשימעלטע.

„די טאַקסע" איז אַ ריין־משכיליש בעשעפעניש: אַבראַמאָוויטש, ניט מענדעלי, האָט אויסגענוצט די טאַקסע אַלס קאַמפּף־מיטעל. מענדעלי וואָלט העכסטענס מיט אַ ביטערען שמייכעל געלאַכט פון דער טאַקסע און איהרע מנהיגים.

מענדעלי וועט ניט שרייען פּאַטעטיש:

„גענוג צו זיין פערפיהרט, פערבלענדעט, גענוג זיין נאַראָנים... זייט מענשען מיט שכל, מיט מוטה, ווי גאָט און די טייערע רעגירונג האָט געבאָטען. גענוג צו שלאָפען, גענוג חלומות, פאָלגט די רעגירונג און שטעהט־אויף, יודען, שטעהט־אויף"!...

דאָס איז דער פינאַל, דאָס איז דער פונקט, צו וועלכען די דראַמע איז געפיהרט.

גאָט מיט דער רעגירונג משדך געווען, ווייל דער תנ"ך איז גאָט'ס אייגענטום אין די רעגירונג האָט רעקאָמענדירט לערנען תנ"ך מיט'ן באור. דאַרף מען צוויי נעהנטערע שותפים?

און ווען מען פיהרט אזעלכע שמועסען, שווייגט מענדעלי. ער קאָן משדך זיין „פישקע דעם קרומען" מיט זיין גלייכען — מיט א בלינדער בעטלערין, אָבער ניט דעם קודשא בריך הוא מיט דער רעגירונג.

מענדעלי האָט קיין שייכות ניט צו די צוויי דראמעס. ניט דער קינ־סטלער האָט זיי געשריעבען, נאָר דער „קעמפּפער" אבראמאָוויטש...

דאָס איינציגע, וואָס אבראמאָוויטש האָט גענומען ביי זיין נאָהנטען און ליעבען מענדעלי, איז די שפּראַך, דעם ערנסט צום וואָרט און דעם רעאליסטישען חוש.

שלום עליכם.

ווי שען איז דער בוים.

ווי שען איז דער בוים

איין עפיזאָד מיט בארען, דערצעהלט לכבוד דעם זיידען רב מענדעלי, צו זיין פינף־און־זיעבציגסטען געבורטסטאָג, פון זיין ערשטען אייניקעל *)

שלום עליכם

אויב איהר ווילט זיך בעקענען מיט'ן זיידען נאָהענט, אויב איהר ווילט מיט איהם פערברענגען א שעה אין פערגעניגען, אויב איהר ווילט באמת הנאה האָבען, עפּיס נאשען פונ'ם זיידען, — איז ניט אין אַ געזעלשאַפט, ניט אויף באַנקעטען, בעת מע דולט אַ קאָפּ מיט טאָסטען און מע שטורעמט מיט אַפּלאָדיסמענטען און מיט הידד'ס.

אמת, ער וועט זיך אין א געזעלשאַפט ניט פערליערען. ער וועט זיך ניט בעהאַלטען אין אַ ווינקעלע און וועט זיך ניט שעמען פאַר קיינעם, ער וועט אייך אָפּענטפערען אויף אַלע אייערע טאָסטען און אויף אַלע רעדע־נישען, יעדען בעזונדער און דוקא קלוג, און דוקא טיף, און דוקא וויציג, און דאָס פּנים וועט איהם לייכטען, ווי אַ מנורה און איהר וועט זיך פּיה?לען

---

*) איך בין דאָ מוסר מודעה פאַר דער גאנצער וועלט, אז דאָס האב איך געקרוינט רב מענדעלי מוכר ספרים מיט'ן נאמען „זיידע". דאס איז געוועזן מיט א פיערטעל יאהרהונדערט צוריק. איך בין דעמאָלט געוועזן נאך גאר א קונדס און אַ פערשייטער אייניקעל", ווי דער זיידע האט מיך אנגערופען אין איינעם פון זיינע בריעף צו מיר. פון דעמאלט אן איז אוועק א גאנג: זיידע! זיידעניו. — דער זיידע האָט דערלעבט, ברוך השם, אייניקלעך א גאנצען דור — כן ירבו וכן יפרצו!

שלום-עליכם

מיט איהם יום־טוב׳דיג, ווי מען קאָן זיך נאָר פּיהלען מיט אַ אַנ׳אמת׳ן תּלמיד־חכם. דאָס וועט אָבער זיין, רבותי, מעהר נישט אַז רב מענדעלי מוכר־ספרים. דאָס וועט ניט זיין „דער זיידע״.

„דעם זיידען״ אויב איהר ווילט קענען, געהט מיט איהם, זייט מוחל, אַרויס העט־ווייט הינטער דער שטאָדט אַרויס, דאָרט אויף דער פרייער לופט, אונטער דער הימעל־יאַרמעלקע, דאָרט וואו עס וואַקסט אַ בוים, וואו עס שפּראָצט אַ גרעזעל, וואו עס פּיטערט זיך אַ קעלבעל, וואו עס גרינט זיך אַ וועלד, וואו עס דרעהט אַ מיהל, וואו עס לויפט אַ טייכעל, וואו עס קוקעט אַ פויגעל, וואו עס שפּרינגט אַ ווערוריקעל, וואו עס פלאַטערט אַ פערחעל, וואו עס שמוצערען היישעריקען, וואו פליעגעלעך האָבען זיך צו־נויפגענומען אַ גאַנצע חאַליאַסטרע און זשומען, און וויעגען זיך, און וויד־מענען זיך, און זאָגען שירה, גיבען אָפּ אַ לויבעניש צו גאָט — אהין, אהין זאָלט איהר איהם נעהמען, וועט איהר זיך דאָרטען ערשט בעקענען מיט׳ן „זיידען״, וועט איהר דאָרטען ערשט געוואָהר ווערען אַקוראַט, ווער דער „זיידע״ איז.

איהר וועט זעהן פאַר זיך אין איין צייט אי אַ טיעפען דענקער, אי אַ מאָדנעם קינסטלער, אי אַ קינד פון דער נאַטור. און ער וועט זיך אוועק־זעצען מיט אייך אויף גאָט׳ס ערד, אויף דער גרינער שמעקענדיגער קאָלדרע, וואָס איז בעשפּרענקעלט און בעצוויקעלט מיט אַלערליי קוויטלעך. און ער וועט, קוקענדיג אין בלויען הימעל אריין, אייך אַרויסזאָגען אַ טיעפען געדאַנק, און ער וועט אייך אָפּמאָלען אַ לעבעדיג בילד. און ער וועט אייך דערצעהלען אַ שענע מעשה פון אַמאָל, און ער וועט אייך זאָגען אַ קלוגען, שאַרפען, אַ יודישען וויץ, און ער וועט זיך צעלאַכען הילכיג אויף אַ קול, און ער וועט אייך מאַכען צו גלייכער צייט דענקענדיג און לאַכענדיג און פרעהליך, און איהר וועט זיך פיהלען אַזוי גוט, ווי נאָך קיינמאָל ניט, און עס וועט אייך באַנג טהון, פאַרוואָס איהר האָט ניט פערחאַפּט מיט זיך אַ בליישטיפטעל אויף צו פערשרייבען ביי זיך די דאָזיגע טיפע געדאַנקען, מיט די דאָזיגע לעבעדיגע בילדער, מיט די דאָזיגע שענע מעשיות פון אַמאָל, מיט די דאָזיגע שאַרפע קלוגע יודישע וויצען. ניין. דער מענדעלי מוכר־ספרים אינ׳ם לעבען איז ניט דער מענדעלי מוכר ספרים, וואָס אין בוך. מענדעלי מוכר ספרים אין לעבען איז אַליין אַ בוך.

פון דעם דאָזיגען בוך רייס איך אויס אַ בלעטעל און גיב עס דיר, פריינד לעזער, היינט, צום פינף־און־זיבעציג־יאָהריגען יובילעאום פון אונזער זיידען, לכבוד אונזער אַלעמענס יום־טוב, דעם יום־טוב פון דער יודישער ליטעראַטור.

בימים ההם — אין יענער צייט, ואני באָדעסאַ — בין איך געזעסען

אין אָדעס אויף א דאַטשע, ווייט הינטער דער שטאָדט,ביים ברעג פונ׳ם שווארצען ים, אויפ׳ן „פאָנטאַן". יאָהרען זענען געווען גוטע, (טאַלמאַ־טשאָוו איז נאָך דעמאָלט ניט געווען בעל־הבית...) גוטע, גוטע יאָהרען! עס איז אָפּגעגאַנגען נור געסט, ליעבע גוטע געסט. און גאָט האָט מיר געהאָלפען. איך האב געהאַט א גאַסט — דער זיידע איז צו מיר געקומען פון שטאָדט. געקומען צו־גאַסט. דער זיידע מענדעלי מיט זיין נושא כלים, דעם פליגעל־אדיוטאַנט, י. ח. רבניצקי.

עס איז שווער זיך פאָרצושטעלען דעם זיידען מענדעלי אין אָדעס אָהן רבניצקי׳ן — פונקט ווי עס איז שווער אייך פאָרצושטעלען זיך, למשל, א לולב אָהן א הדס, אָדער א שטאָדט אָהן א „קאַזיאָנע ראַבינער", אָדער א וואַרשעווער דאָזאָר אָהן א זוהן א משומד, אָדער א רוסישען פאַרלאַמענט אָהן א פורישקעוויטש׳ן... לאָז מיר הונדערט מאָל מוחל זיין מיין פריינד און מיין חבר רבניצקי פאַר דעם דאָזיגען פערגלייכען. איך האָב נישט געמיינט איהם, חלילה, פוגע בכבוד זיין. וואָס האָב איך צו איהם? נאָר — איהר ווייסט דאָך — א שרייבער אז ער האַלט אין פערגלייכען, מאַכען פאַראַלעלען, חאַפּט ער וואָס עס קומט איהם פריהער אויפ׳ן זינען.

בקיצור, איך האָב געהאַט געסט: דעם זיידען מענדעליין און רבניצקי׳ן. אויסגעבאָדען זיך אינ׳ם שווארצען ים, וואו דער זיידע האָט אונז בעוויזען, וואָס הייסט שווימען צו זעכציג יאָהר און וואָס הייסט מאַכען קונצען אויפ׳ן וואַסער, האָבען מיר גענומען די פיס אין די הענד און געמאַכט א שפּאַציער פונ׳ם קליינעם פאָנטאַן אויפ׳ן גרויסען און פונ׳ם גרויסען פאָנטאַן נאָך ווייטער — און בעת מעשה האָט אונז דער זיידע דערצעהלט מעשיות מיט מעשיות, און מיר האָבען געהערט און געוואונדערט זיך און געקוואָלען און געקליבען נחת, ווי אמת׳ע גוטע געטרייע אייניקלעך. פּלוצים שטעלט זיך דער זיידע אָפּ:

— מה נאה אילן זה — וואָס זאָגט איהר אויף דעם בוים?

מיר הויבען אויף די אויגען — א בוים, שוין איין מאָל א בוים. ניט אזוי דער בוים, ווי די בארען! בערהאַמאָטען! קיילעכיגע, געלע, פעטע, זיסע, גלאַטע, ווייכע, הענגען אראָפּ אויף גראָבע צוגעבראָכטע שטעקע־לעך, שיקען ארויס פון זיך א ריח־ניחוח, קוקען אויף אונז פריינדליך, ווינ־קען צו אונז שהחינו"... און הינטער דעם בוים — נאָך א בוים, און נאָך א בוים — און אלע אָפּגעשאָטען מיט בארען. א ים מיט בארען!

אָהן ווערטער האָט דער זיידע אוועקגעשטעלט אויף אונז זיינע שאַרפע קלוגע אויגען דורך די גלאַנצענדיגע ברילען און מיט א מעפיסטאָפעל־שמייכעל אויף די דינע בעזילבערטע ליפּען האָט ער אונז דורכגענומען דורך אין דורך, ווי איינער רעדט: „קינדערלעך, איך זעה — איהר זענט

בעלנים אויף די דאָזיגע בארען?"... און גלייך, ווי מיר וואָלטען זיך אויפ־געדעדט פון פריהער אַלע דריי, איז געבליבען ביי אונז דער הסכם, אַז מיר געהען אין גאָרטען אריין נאָך בארען.

יודען האָבען פיינט לאַנג טראַכטען: וואָס בארען? ווער בארען? וועמענס בארען? — דאָס האָבען מיר געלאָזען פריי. מסתמא וועט זיך עס מיט דער צייט פּערענטפערען. דער עיקר איז: געפונען אַ טויער, אַ גאַנג אין גאָרטען אריין, און דאָרט — ווי וועט זיך ניט געפינען אַ בעל־הבית, אַ סטרוזש, אַ גערטנער — פאַר געלד וועלען מיר שוין קריגען בארען.

און כך הוה. מיר האָבען געפונען אַ טויער. אויפ'ן טויער אַ בלעכעל. אויפ'ן בלעכעל — אָנגעשריעבען מיט גאָלדענע אותיות: „אַנאַט־ראַ"! ווייסען מיר, הייסט עס, אַז אַנאַטראַ — דאָס איז דער בעל־הבית פונ'ם גאָרטען.

געהערט האָבען מיר, אַז אַנאַטראַ איז אַ גרעק, און אַ פיעלפאַכער מיליאָנער, און אַ רשע. נאָר צי ער פערקויפט בארען — דאָס איז קיינער ניט מחויב צו ווייסען. עס קאָן זיין, אַז ניין, און עס קאָן זיין, אַז יאָ. ער מעג זיך זיין אַ פיעלפאַכער מיליאָנער און די בארען פונ'ם גאָרטען זאָל ער דווקא פערקויפען. דער שכל איז דאָך מחויב: צו וואָס דאַרף עס איין מענש אַזוי פיעל בארען?...

אָט אַזוי טראַכטענדיג, טרעטען מיר אריין פּאַוואָלינקע אין אַ מחיה־דיגען גאָרטען, שפּאַציערען איבער אויסגעפּוצטע סטעזשקעס, געפלאַסטערט מיט קליינע ים־שטיינדלעך און בעציערט פון ביידע זייטען מיט אונטער־געשווירענע ביימלעך, אונטער וועלכע עס קוקען ארויס שמעקעדיגע בלומען, וואָס שמייכלען צו אונז און גריסען אונז גאָר פריינדליך: ברוכים הבאים! סקאָצעל קומט! ווילקאָמען!"... און מיר געהען ווייטער און ווייטער. פּלוצים... פון וואַנען האָט זיך גענומען, מיט איין אימפּעט און מיט אַ הוק, און גלייך אויף אונז — אַ הונד. אָבער אַ הונד! אַ קאַלב, ניט קיין הונד. אַ לייב. אַ לעמפּערט! אַ געלע גלאַנצענדיגע פעל. לאַפּעס ווייכע, קיילעכיגע, ווי ביי אַ טיגער, אַ מאָרדע אַ שוואַרצע, אַ נאַסע, נאָר אַ חנ'עווי־דיגע, צייהן ווייסע, שאַרפע. אויגען רויטע, פייערדיגע, ווי ביי אַ גזלן. אַ פאַרשוין אַ הונד, נאָר אַ הונד.

איך ווייס ניט, ווי אַזוי איהר, נאָר איך — איך בין מיך מודה, וואָס האָב איך מיך דאָ צו שעמען? — איך האָב פאַר אַ הונד מורא... שייך זאָגען מורא? דאָס וואָרט מורא איז צו שוואַך אויף ארויסצוגעבען אייך דאָס געפיהל, וואָס רופט ארויס ביי מיר אַ הונד. אַלע חיות אויף דער וועלט האָב איך ליעב, ליעב, גאָר אָהן אַ שום אויסנאַהמע. אַ הונד האָב איך אויך ניט פיינד. נאָר וואָס דען? איך בין מיט איהם ניט זיכער. איך, אַז איך

קום אין אַ שטוב אַריין און דערזעה אַ הונד (ביי אַ קריסט געוועהנליך, וואָרום ביי אַ יודען איז ניטאָ קיין הונד, און אויב ס'איז דאָ ביי אַ יודען אַ הונד, איז דאָס ניט קיין הונד), אַזוי הער איך שוין ניט, וואָס מע רעדט צו מיר. מיינע געדאַנקען זענען דאָרטען, אַרום הונד... אַז ער געהט צו מיר צו נאָהענט און שמעקט מיך אַרום און לאַשטשעט זיך און דרעהט מיט'ן עק, איז מהיכא תיתי, זעהר פיין, מחותנים, אַבי טשעפּע מיך ניט. זאָלסט נאָר ניט אַרויפלעגען אויף מיר די קאַלטע לאַפּעס דיינע און ניט שטופּען מיר די נאַסע מאָרדע אין פּנים אַריין. איך האָב דיך ליעב, פערשטעהסט דו מיך, נאָר פון דער ווייטען...

פאַר מיין חבר רבניצקי'ן וועל איך אייך ניט זאָגען. אפשר האָט ער מורא פאַר אַ הונד נאָך מעהר פון מיר? ער וויל מיר איינרעדען אפילו, אַז ער האָט ניט אַזוי מורא. וואָס איז די מורא? — ער האָט דען ניט קיין שירעם? נאָך אמין שירעם! איך האָב אייך גאָר פערגעסען זאָגען, אַז מיין פריינד רבניצקי געהט נישט אַרוים מפתח ביתו אָהן אַ שירעם, סאַי זומער סאַי ווינטער. אַז איהר וועט זיין אין אָדעס און וועט בעגעגענען אין גאַס אַ יודען מיט אַ רויט שיינענדיג פּנים, מיט גוטע אַ ביסעל פערזאָרגטע אויגען, מיט אַ פערטראַכטען ווייסען שטערען און מיט אַ שירעם אונטער'ן אָרעם, חאָטש אין דרויסען איז ווינטער אין דער פראָסט ברענט, זאָלט איהר וויסען, אַז דאָס איז ער, רבניצקי הייסט עס. איך ווייס דעם סוד פונ'ם שירעם. ס'איז פאַר אַ הונד. אי די קשיא: פאַר אַ הונד איז גאָר גוט אַ שטעקען? — האָט נאָר נישט קיין טבע פרעגען קשיות.

הקיצור, מיר ביידע, איך און מיין חבר רבניצקי, אַז מיר האָבען דערזעהען דאָס בעשעפעניש מיט'ן אָפענעם מויל גלייך אויף אונז, האָבען זיך אונזערע נשמות אָפּגעטיילט פונ'ם גוף. אונזער ערשטער געדאַנק איז געווען: ל ו י פ ע ן! ס'איז אָבער גוט צו לויפען, אַז ס'איז דאָ פיס. וואָס וועט איהר טהון, אַז די פיס האָט מען ביי אייך אונטער געהאַקט אַקוראַט ביי די קנעכלעך, און דאָס האַרץ הענגט ביי אייך אויף אַ פאָדעם, און די האָר שטעהען קאַפּויר, און די אויגען, אָט־אָט שפּרינגען זיי אַרוים פון שטערן? ליעבער פריינד, איהר האָט אונז ניט וואָס מקנא צו זיין. וואו מיר האָבען ערגיץ אַ שונא, רבונו של עולם, זאָל ער איבערגעהען אויף דעם שטאַנד, אין וועלכען מיר ביידע האָבען זיך געפונען אין יענער מינוט.

אין דער זיידע? — יענעם מאָמענט וועל איך קיינמאָל ניט פערגעסען. ווי נאָר דער כלב האָט געעפענט דאָס מויל און אַ וואָרף געגעבען זיך אויף די אומגעבעטענע געסט, אַזוי האָט דער זיידע צונויפגעלייגט די הענד אויפ'ן האַרצען, צונויפגענומען די ליפען מיט אַן שמייכעלע, אַריינגעקוקט אַ ווילע דעם הונד אין די אויגען אַריין און אויסגעשאָסען אַ געלעכטער מיט אַ הילך,

— איך מעג שווערען, אז דער כלב האָט פערשטאַנען דאָס געלעכטער. און ניט נור פערשטאַנען — ער האָט זיך געפונען ווי בעליידיגט. א קעגען א האַלבע מינוט זענען זיי אזוי געשטאַנען איינס אקעגען דאָס אנדערע און געקוקט זיך גלייך אין די אויגען אריין. און א פ ש ר נאָך ווינציגער ווי א האַלבע מינוט. נאָר ביי מיר האָט זיך עס געצויגען אייִן אייביג־קייט. א מענש און א חיה האָבען זיך בעגעגענט און געמאָסטען איינס דאָס אנדערע מיט'ן קוק, ווער ווּעמען וועט גובר זיין... נאָכדעם איז דער הונד, א פנים, נמאס געוואָרען די גאַנצע מעשה, האָט ער אראָבגעלאָזט די פייערדיגע גזלנ'ישע אויגען זיינע, האָט געגעבען א געהניץ מיט'ן גאַנ־צען מויל, זיך בעלעקט און אויסגעצויגען, אויסגעטרייסעלט די געלע גלאַנ־צענדיגע פעל, זיך אויסגעקערעוועט צו אונז, גאָר אָהן א שום דרך־ארץ, מיט'ן הינטען און שמעקענדיג מיט דער נאָז זיינע אייגענעם טריט, האָט ער זיך געלאָזט געהן זיין וועג.

יענעם טאָג האָבען מיר געגעסען בארען, נישט קיין שלעכטע בארען. נאָר דאָס זענען געווען בארען, וואָס מיין ווייב האָט געבראַכט צופיהרען פון שטאָדט.

א. רייזען.

„די קלאטשע".

א. רייזען

„די קליאַטשע"

גערווידמעט דעם זיידען מענדעלי
צו זיין 75־יעהריגען יובילעאום.

1.

דער ראַקאָווער דרדקי־מלמד האָט געהאַט גאָר ניט ווענינ תלמידים, ווייל ער האָט געהאַט אַ נאָמען פאַר אַ בעל־מדקדק און איז געווען דער איינציגער מלמד אין שטעדטיל, וואָס האָט געטראָגען אַ געפּרעסטע העמד מיט אַ קראַגען, האָטש אָהן אַ שניפּס, און אַזוי ווי דאָס שטעדטיל האָט זיך אין יענער צייט אָנגעהויבען רעפאָרמירען, האָט דער האַרטער קראַגען אַ סך מיטגעווירקט. אַז בעלי־בתים, וואָס זענען מעהר גענייגט צו „בילדונג", זאָלען איהם אָבגעבען זייערע קינדער צו לערנען עברי און אָנפאַנג חומש.

און דאָך איז איהם דאָס קנעלען אַליין ווענינ געווען צום לעבען. ווייל דער ראַקאָווער מלמד, אויסער די ביסעל דקדוק זיינע און אויסער דעם געפּרעסטען העמד מיט׳ן קראַגען, האָט געלעבט ווי אַ מענש. ער איז געווען דער איינציגער מלמד, וואָס האָט געהאַט אַ סאַמאָוואַר און געטרונקען פּאַפּאָוו׳ס טהיי — אַזוינס, וואָס ניט יעדער בעל־הבית, אפילו פון העכערען גראַד, האָט זיך עס ערלויבט. צו לעבען ווי אַ מענש איז קנעלען אַליין ווענינ געווען און דער ראַקאָווער מלמד האָט געהאַט נאָך אַ זייטיגע הכנסה: מעשה־ביכלעך.

עס הייסט ניט, אַז ער האָט אַליין פערפאַסט מעשה־ביכלעך, אַזאַ קענער איז ער ניט געווען, האָטש אין יענער צייט זענען געווען גאַנץ פיעל מלמדים, וואָס האָבען זיך געריבען אַרום ליטעראַטור... ניט דאָס בין איך

אויסען... דער ראַקאָווער מלמד האָט אין אויבערשטען שופלאָד פון זיין קאָמאָד געהאַט אַ זעכציג־זיעבציג ביכלעך אויף עברי־טייטש פאַר די שטעדטישע מיידלעך, וואָס האָבען ביי איהם גענומען יעדען פרייטאָג אַ ביכעל אויף שבת.

צווישען די פיעל לעזערינס־מיידלעך איז געווען דער איינציגער לעזער־יונגעל — איך אליין. איך ווייס ניט פון וואַנען האָט זיך ביי מיר גענומען די דאָזיגע תשוקה, נאָר אַ לעזער בין איך געווען אַ מתמיד. ווען איך וואָלט אַזוי פיעל געוואָלט לערנען, ווי לייענען די מעשה־ביכלעך, וואָלט איך געוויס אויסגעוואַקסען דער גרעסטער רב און ווער ווייסט, צי וואָלט טאַקע פאַר מיר ניט געווען... ניט דאָס בין איך אויסען...

האָטש איך האָב געהאַט צייט אַ גאַנצע וואָך און ניט דוקא ווי די יודישע טעכטער — נור שבת אליין, דאָך פלעג איך פרייטאָג נאָך האַלבען טאָג אויך קומען נאָך אַ ביכעל און פלעג שיער ניט בטל בששים ווערען צווישען די מיידלעך, וואָס האָבען אָנגעפילט דאָס חדר פון ראַקאָווער מלמד.

די דאָזיגע מיידלעך האָבען מיך שוין גוט געקענט, און האָטש איך בין געווען אַ בחור'ל פון אַ יאָהר 13, האָב איך שוין געוואוסט וואָס הייסט ליעבע — ערשטענס טאַקע די ראָמאַנען, וואָס איך האָב געלעזען זינט 11 יאָהר און, צווייטענס, מיין אייגענער כח הדמיון... אָט צווישען די מיידלעך־לעזערינס האָב איך געהאַט אַ צוויי־דריי, אין וועלכע איך בין געווען שטאַרק פערליעבט. אין וועלכער שטאַרקער — האָב איך אליין ניט געקאָנט אונטערשיידען.

ביי די דאָזיגע מיידלעך בין איך געווען דער וועג־ווייזער, האָטש זיי זענען אליין אויך געווען גענוג בעהאַווענט אין דער דעמאָלדיגער ליטעראַטור, אָבער צו מיר האָבען זיי זיך ניט געקאָנט גלייכען. עס זענען געווען אַזוינע מעשה־ביכלעך, וואָס איך האָב דורכגעלעזען צו עטליכע מאָל, אַזוי אַז איך האָב די גאַנצע געשיכטע געקאָנט איבערדערצעהלען.

דערפאַר פלעגען זיך אייניגע פון די דאָזיגע מיידלעך ווענדען צו מיר מיט עצות.

— וואָס זאָגסטו, זאָל איך נעהמען דעם „בלינדען בעטלער“.

איך פלעג נעהמען דאָס ביכעל אין דער האַנד, בעטראַכטען און, מורא האָבענדיג פאַר'ן ראַקאָווער מלמד, פלעג איך אָנטרעטען בגנבה אויפ'ן פּוס, דאָס האָט געהייסען: נעהם אַנ'אַנדערס.

און מיט אַ פריינדליכען שטומען שמייכעלע האָט מיר דאָס מיידעל אָבגעדאַנקט און דער דאָזיגער שמייכעל האָט מיך געוואַרימט דעם גאַנצען שבת.

2.

אויב איך האָב געהאַט פּערגעניגען פריטאָג האָבענדיג עסקים מיט די מיידלעך ביי די ביכלעך נעהמען, פלעג איך דערפאַר געוויס אויסשטעהן צרות פאַר דיזעלבע ביכלעך אין דער־היים.

מיין טאַטע, אַ יוד, וואָס האָט געזוכט אַ תכלית, האָט ניט געלאָזט מיך די ביכלעך לעזען און, כאַפּענדיג מיך ביי אַ מעשה־ביכעל, פלעגט ער זיך וואַרפען צו מיר:

— דו לייענסט ווידער די נאַרישקייטען! איך וועל דיר זיי צורייסען אויף פּיצלעך.

און די מאַמע פלעגט אונטערהעלפען:

— עס קאָסט דאָך איהם יעדעס ביכעל דריי קאָפּיקעס פּראָקאַט.

— איך בין איהם מוחל די דריי קאָפּיקעס... פלעגט דער טאַטע ווע־רען ברייטער — דער עיקר, ער טהוט גאָרנישט... אַריינגעטהון זיך אין די נאַרישקייטען, און גאָר. וואָלט ער כאָטש געלייענט אויף לשון־קודש, איז עפּיס אַנדערש. קומט איהם צו כאָטש טייטש־ווערטער, קען ער דעם לשון... קאָן ער עפּיס האָבען אַ נוץ דערפון, אָבער דאָס — גאָרנישט, — מעשה־ביכלעך אויף עברי־טייטש...

און אַריינקומענדיג אין צאָרן, פלעגט ער אַ כאַפּ טהון דאָס ביכעל און בעהאַלטען בייזערענדיג זיך:

— אוים מעשה־ביכלעך...

— דאָס ביכעל פלעגט ער מיר אין אַ פּאָר טעג אַרום אָבגעבען, ביים אָבגעבען אַליין אַ בלעמער טהון דאָס ביכעל, אַ לעז טהון פאַר זיך דוקא דאָס סאַמע געדיכטע, וואו רייזע קושט זיך מיט אַדאָלף'ן, רויט ווערען און ווי אַ פערשעמטער מיר אָבגעבען מיט די ווערטער:

— געה שוין, טראָג אַוועק אָט די נבול־פּה און מהיום והלאה זאָלסטו ניט וואָגען די אַשפּה צו ברייגנען אין שטוב.

3

מאַכט זיך אין אַ האַלב יאָהר אַרום אַ מעשה, אַז דער ראַקאָווער מלמד ווערט עפּיס ברוסט־ליידענד און פאָהרט אַוועק אין דער גוּבערניע אַריין צו אַ מומחה אַ דאָקטאָר און כדי אויסצושלאָגען די הוצאות האָט ער דאָרט געקויפט אַ ניי פּעקיל ביכער פאַר אַ רובל צוואַנציג.

קומענדיג צוריק פון גובערניע, זאָגט ער מיר גלייך אָן די שמחה. איך, וואָס האָב שוין ניט געהאַט ביי איהם וואָס צו לייענען באמת און וואָס

פלעג ארייננעהן נור פרייטאָג צוליעב מיינע דריי געליעבטע, ראטהען זיי וואָס צו נעהמען, — איך בין מלא שמחה און בעט איהם, ער זאָל אזוי גוט זיין מיר ווייזען.

— דאָס זענען אָבער גאָר אנדערע מינים ביכלעך. פאַר דריי קאָפּי־קעס פראַקאַט קאָן איך זיי ניט געבען, — זאָגט דער ראַקאָווער מיט א מינע פון א סוחר, וואָס האלט, אז זיין סחורה איז אויסער קאָנקורענץ און דער קונד וועט מוזען צו איהם אָנקומען.

— מילא, מיר וועלען זיך ניט דינגען, — פערזיכער איך איהם און ביי מיר ווערט שוין געבוירען א פּלאַן, ווי אזוי צו קריגען א מטבע אין שטוב...

דער ראַקאָווער מלמד האָט אָבער צוזאַמען מיט די ביכלעך געבראַכט א גזרה:

— פאַר די ביכלעך מוז מען געבען זאַלאָג... און איז גלייך מוסיף:

— איך האָב געבראַכט איין ביכעל, וואָס זאַלאָג אַליין פאַר איהם דאַרף מען לאָזען פינף קערבלעך!

— פינף קערבלעך! שפּרינג איך אינטער.

— דאָס איז א ביכעל, וואָס מען זוכט, פערשטעהסטו מיך, — קוקט מיך אָן דער ראַקאָווער מלמד מיט א זיעגער־שמייכעל... דאָס איז א ביכל, וואָס מען צאָהלט פאַר איהם א האלב קערביל פאַר איבערלייענען אַליין... דאָס איז, פערשטעהסטו מיך, „די קליאַטשע" פון אבראַמאָוויטש....

— די „קליאַטשע", וואָס איז דאָס אזוינס? אויך א ראָמאַן? — פרעג איך תמ'עוואַטע...

— ביזט נאָך א יונגעל — לאַכט פון מיר דער ראַקאָווער מלמד... אבראַמאָוויטש מאַכט ניט קיין ראָמאַנען... דו גיב א פרעג טאַקע דיין טאַ־טען, וועט ער דיר זאָגען...

— דער טאַטע, פערוואונדער איך זיך... דער טאַטע לאָזט מיך אפילו א ביכעל ניט נעהמען, — בין איך מיך מודה פאַר פערווירונג און האָב גלייך חרטה...

— א מעשה־ביכעל ניט אין די „קליאַטשע" יאָ... פון דער „קליאַטשע" ווייסט דיין טאַטע... דיין טאַטע האָט געלערנט אַמאָל אין וואָלאָזשין? — גיט ער מיך פלוצים א פרעג.

חאָטש איך פערשטעה ניט, צו וואָס ער פרעגט מיך, נאָר אזוי ווי איך ווייס, אז מיין טאַטע האָט יאָ געלערנט אין וואָלאָזשין, ענטפער איך: יאָ!

— אויב יאָ ווייסט ער פון דער „קליאַטשע". און זאָג איהם טאַקע אז די „קליאַטשע" האָב איך געבראַכט פאַר אזוינע מענשען ווי דיין טאַטע... זאָל ער ארייננעהן, וועלען מיר מושוה ווערען...

איך קאָן ניט פאַרשטעהן, פון וואַנען איז ער אַזוי זיכער מיט מיין טאַטען, וואָס איז אַזוי אַנגעשטויסען אויף ביכלעך, נאָר דער זיכערער טאָן פון ראַקאָווער מלמד ווירקט אַזוי אויף מיר, אַז איך קום אַהיים און שיס גלייך אויס:

— טאַטע, דער ראַקאָווער מלמד האָט געזאָגט, אַז ער האָט פאַר דיר געבראַכט די „קליאַטשע“...

אין שטוב לאַכען זיך אַלע, אויסער'ן טאַטען פונאַנדער...

די מאַמע רופט אויס:

— דער בחור איז משוגע געוואָרען פון די מעשה־ביכלעך.

נאָר דער טאַטע פאַרשטעהט עפּיס יאָ און ניט און ווענדט זיך צו מיר געלאַסען:

— קום אַהער, דערצעהל פּאַוואָלי...

איך בלייב דערשראָקען צוליעב דער פאַרקאַכטער קאַשע און פון שרעק פרעג איך איבער דעם ראַקאָווערס שאלה:

— דו האָסט דאָך געלערענט אין וואָלאָזשין?...

— ביזט משוגע, צי חסר דעה, — לאַכט דער טאַטע און שטעהט־צו איך זאָל ריידען קלאָרע דבורים.

איך בערוהיג זיך אביסעל און דערצעהל די מעשה שוין פּינקטליכער.

— דער ראַקאָווער מלמד האָט געבראַכט א ניי ביכעל, די „קליאַטשע“... ער זאָגט אַז דו ביזט א מבין אויף אַזוינע זאַכען...

— אַהאַ... פאַרטיעפט זיך דער טאַטע, ווערט ערנסט, אָבער גוטמוטהיג און רופט זיך אָן:

— די „קליאַטשע“ האָט ער געבראַכט... ווי אַזוי האָט ער זי געקראָגען, אַז שוין א יאָהר צעהן, אַז מען זעהט זי ניט... זעה אַקאָרשט, — ווענדט ער זיך צו מיר גאָר ניט מעשה־טאַטע, נאָר מעשה־חבר.

— ער האָט געזאָגט: די „קליאַטשע“ פון אַבראַמאָוויטש... פאַרזיכער איך, געריהרט פון טאַטענ'ס ווייכקייט...

— דאָס איז אַנ'ענין — רופט זיך אָן דער טאַטע און איך זעה, ווי זיינע אויגען לייכטען איהם — איך האָב זי אַפילו געלייענט, רעדט ער ווי פאַר זיך, אָבער איך וואָלט געוועזען א בעלן זי נאָכאַמאָל זעהן...

— ער וועט זי דיר געבען פאר א האלבען רובל... דערקלער איך...

— מעהר פעהלט ניט, פטר'ן א האלבען רובל אויף נארישקייט, מישט זיך אריין די מאמע, פארענדיג זיך ארום א טעפעל...

— קיין נארישקייט איז דאס דוקא ניט — רופט זיך אן דער טאטע... די „קליאטשע" איז שוין דוקא נישט קיין נארישקייט... נאר א האלבער רובל איז א סך... א פערטעלע זאג איהם... נור אויף איבער שבת..

איך פליה ארויס הענדרום־פענדרום צום ראקאווער און גיב איהם איבער בסוד, אז מיין טאטע אליין בעט די „קליאטשע", נאר ער גיט נישט מעהר ווי א פערטעלע... נור ביז זונטאג.

דער ראקאווער מלמד קווייקעלט זיך אביסעל, זאגט אבער, אז צוליעב דעם טאטען טהוט ער דאס און גיט אפילו אהן זאלאג.

— נור היטען דאס ווי דאס אויג אין קאפ...

איך זאג איהם צו, אז איך וועל אפבריינגען נאך נייער ווי זי איז...

און חאפ זיך ארויס אויף דער גיך, ווייל מיר דאכט זיך, אז דער ראקאווער קאן נאך חרטה האבען.

אריינגעקומען מיט'ן ביכעל אין שטוב אריין, זעה איך, ווי דער טאטע וויל זיין גלייכגילטיג, אבער ער קאן ניט. ער געהמט מיר אנטקעגען צו דער טהיר, חאפט כמעט ארויס דאס ביכעל, עפענט אויף און לעזט דעם שער: „די קליאטשע".

און א שמייכעל צוגיסט זיך אויף זיין פנים און באלד הער איך ווי ער זאגט:

„געדרוקט בהשתדלות מענדעלי מוכר־ספרים".

און דער שמייכעל ווערט נאך ברייטער און פרייער. קיינמאל האב איך דעם טאטען ניט געזעהן שמייכלענדיג.

— עס איז טאקע א גוט ביכעל? — ווער איך מוטהיג און פרעג דעם טאטען.

— א גוט ביכעל פרעגסטו? — פערגעסט זיך דער טאטא, אז ער רעדט דאס מיט זיין אייגענעם יונגעל און דערקלערט מיר, אז דאס איז נישט קיין מעשה־ביכעל, „נאר א משל, פערשטעהסט, א משל"...

ער עפענט אויף ווידער און לעזט די קליינע ווערטעלעך פון דער מאטא:

לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך, רעיתי"...

און גיט שמייכלענדיג צו:

— „די קליאטשע האב איך געלייענט אין וואלאזשין טאקע...

איך קריג פאר דאס ביכעל גרויס אבשיי און בעשלים, ווי נור דער טאטע לעגט זיך שלאפען, וועל איך דאס אליין דערלעזען ביז אין דער־

פריה... ווייזט זיך ארוים, אז איך האָב מיך טועה געווען. ווי עס האָט גע־האַלטען ביי ליכט־צינדען און די מאַמע האָט זיך שוין אָנגעטהון לכבוד שבת און דאָס שמייכעל פון ליכט־בענטשען איז שוין געווען אויסגעגאָסען אויף איהר פּנים, רופט זיך אָן דער טאַטע, איינבויגענדיג זיך צו דער לאָמפּ, וואָס איז געשטאַנען אויפ'ן טיש צווישען די לייכטער:

— גיס אריין נאָך אביסעל „גאַזע“ אין לאָמפּ...

דאָס האָט בעדייט, אז דער טאַטע וועט היינט זיצען שפּעט און לייע־נען די „קליאטשע“...

און אַזוי איז טאַקע געווען...

אַז דער קנויט אין לאָמפּ האָט שוין ניט געהאַט קיין יניקה און דאָס פייערל האָט קוים, קוים בעלויכטען דאָס טישעל, איז דער טאַטע נאָך אַלץ געזעסען געבויגען און געלייענט די „קליאטשע“...